tiszatáj
1989. SZEPT. * 43. ÉVF.
9

1989 SEP

Csoóri Sándor: Mi a magyar, ma?

Tamási Áron: Szülőföldem; Szepesi Attila

Tornai József, Utassy József versei;

Domokos Mátyás és

Fodor András

esszéje

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

A szerkesztőség elnöke: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő: ANNUS JÓZSEF
Főszerkesztő-helyettes: OLASZ SÁNDOR
Rovatvezetők: ABLONCZY LÁSZLÓ
SZOKAI IMRE
Belső munkatárs: RADVA LÁSZLÓ
Műszaki szerkesztő: ENGI MÁRIA

Főmunkatársaink:

DOBOS LÁSZLÓ (Pozsony)
GREZSA FERENC (Szeged)
TADEUSZ NOWAK (Varsó)
SÜTŐ ANDRÁS (Marosvásárhely)
VEKERDI LÁSZLÓ (Budapest)

tiszatáj

A Csongrád Megyei Tanács lapja. Kiadja a Csongrád Megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Kispál Antal — 89-1956 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Surányi Tibor igazgató

Szerkesztőség: 6740 Szeged, Tanácsköztársaság útja 10., Pf.: 153. Telefon: 12-670

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR), Budapest, Lehel u. 10/A — 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96-162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 16 Ft. Előfizetési díj negyedévre 48, fél évre 96, egész évre 192 Ft

ISSN 0133 1167

Tartalom

XLIII. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

1989. SZEPTEMBER

SÜTŐ ANDRÁS: Ábel hűségéről 3
TAMÁSI ÁRON: Szülőföldem I. 5
UTASSY JÓZSEF: Faggatom fiamat, Fiam!, Szigliget 17
TORNAI JÓZSEF: Sör, pálinka, csók . . ., A szerelem szürrealizmusa 18
RÓZSA ENDRE: Homo hungaricus, Kockagolyó, Életfogytiglanig 20
SERFŐZŐ SIMON: Akkor, Kiben higgyen? 22
LEVENDEL JÚLIA: Időzés 23
HORGAS BÉLA: Súgja Hang (A grimm éve, A dió éve, A 88-as évre, A századik, A konok követő) 29
DOMOKOS MÁTYÁS—FODOR ANDRÁS: Helyzetdalok sötétedés után és — előtt 32
FARKAS ÁRPÁD: A kortalan költő (Szilágyi Domokosról) 41
SZEPESI ATTILA: Vázlat a város címeréhez, Faggatódzó, Lovak, álmomban, Az Emberfalógép 43
CSOÓRI SÁNDOR: Mi a magyar, ma? 45

1939—1989

K. GY. CS.: Egy lengyel menekült emlékeiből 54
WACŁAW FELCZAK: Magyarországi emlékek (Pálfalvi Lajos fordítása) 55

TADEUSZ OLSZANSKI: A magyar kapcsolat (Keserű Gizella fordítása) 71

HAZAI TÜKÖR

KOVÁTS ZOLTÁN: Nagy szakértők nagy tévedései (A népesedési prognózisokról) 75

TANULMÁNY

BENKŐ LORÁND: Nemzet és anyanyelv 81
POMOGÁTS BÉLA: Az elsodort falu hetven éve 89

MŰVÉSZET

KÓSA FERENC: Szalay Ferenc igaz képei 93

Szerkesztői asztal 96

ILLUSZTRÁCIÓ

SZALAY FERENC rajzai a 4., 28., 40., 42., 53., 80., 88. és a 92. oldalon

SÜTŐ ANDRÁS

Ábel hűségéről

Ihlető forrásának, a szülőfalunak rabjaként Tamási Áron élete végéig fogta a kezét ama kucsmás-csizmás legénykének, aki őmaga volt a hajnalos időben: apjának segítő társa és ábeli módon feleselő sziporka-gyermeke, rajongva szeretett anyjának fagyban is rügyes reménysége.

Írói figyelmének sugarában ott találjuk kedvesen és esendőleg Gáspár öccsét is, leánytestvéreit, sógorait, az egész nagy családot, amely *Szülőföldem* című remekében lett halhatatlanná.

Hogyan is jellemezhetném ezt az írói törődést a farkaslaki Tamási családdal? A leginkább tán azzal a példával, hogy az arab nyelvben a család nemzetet is jelent. E két fogalomnak az értelme azonos.

Tamási életművében is így van ez. Családjának ablakából a nemzet sorsára látni. Öröme, bánata, minden vágya népének érzéseivel azonos. Erre bárki azt mondhatná, hogy igen-igen kézenfekvő általánosítás; bármely íróról el lehet mondani! Valóban így van ez, de Tamási Áron műveiben a családhoz kötöttség: etikai tartásának a tápláló gyökere. Ezzel kapcsolódik a múlthoz; általa telítődik a jelen gondjaival: a székely falu drámáival és tündéri költészetével. Halandó remények és férfiúi bűnök közepette a teremtés első napjának tisztaságával maradt meg benne az örök gyermek, a romlatlan ragaszkodás az őt felnevelő közösséghez.

Csak kollektív árvaságra ítélt emberi közösség növeszthet ilyen írót. A nemzetének karjából kisebbségi sorsba esett székely magyarság ilyen közösség. Ebben pedig óhatatlanul beszűkülnek az élet mozgásterei. Ami másutt tág tereken, intézményekben, a nagy nyilvánosság előtt zajlik: itt sok esetben kis körbe szorul, vagy éppenséggel a család lámpafénye alá. Nincs Kolozsvárott Magyar Akadémia? Tamási Áron székfoglaló beszéd helyett édesanyjához írott levélben rajzolja meg Mikes Kelemen alakját. S mily csodálatos nyelvi remekléssel és lényeglátással! Tudós emberek kutatásainak összegezésével a magyar esszéirodalom lírai hangvételű gyöngyszemét alkotva!

De nézzük Ábelt, miután megtér a rengetegből, hogy újabb vándorútra keljen. Átélte már kacagtató kalandjait csendőrökkel és fakereskedőkkel; átvirrasztotta az erdei magány félelmetes éjszakáit. A suttyó legényke tapasztalatai megszaporodtak. A gyermeki világkép tágulni kezd; a Hargita vonulatán túl föltűnik már az eladdig csak sejtett nagyobb család: a Székelyföld világa, zászlós mozgalmakkal, szegények s gazdagok, elnyomók és elnyomottak küzdelmeinek távoli villámlásaival.

Ábel pedig úgy gondolja, hogy tudja már a helyét e létküzdelemben. Ott van az a szegények között. Olyannyira tudja ezt, hogy fogadást teszen, de hol teszi? Újból a család talpalatnyi kapaszkodóján: édesanyjának sírjánál, mondván, hogy míg él, hű marad a szegények zászlajához.

Fogadalmát betartotta.

Az író életműve bizonyítja.

Napjainkban pedig, amikor a nemzet újból oly nagyon a család megtartó erejére szorult; amikor az Egésznek állapota a Rész erkölcsi, szellemi egészségén is múlik: valóságos megújulás az olvasó számára, ha ismét bejárja Tamási Áron székely világát. Hőseivel — kicsikkel, nagyokkal — találkozva oly módon gyarapszik az ember, ahogyan csak a magasrendű művészet világában képes.

SZALAY FERENC RAJZA

TAMÁSI ÁRON

Szülőföldem

I.

BESZÉDES ÚT HAZAFELÉ

1.

Egyik alkalommal, inkább a tél farkán, mint a tavasz kezdetén, ebéd utáni feketekávéra mentem itt Kolozsváron. De még jóformán bé sem léptem a kávéházba, hát nagy örömmel jön felém az egyik kedves, kékszemű barátom.

— Gratulálok! — mondja és rázza a kezemet.

Ámulva kérdem tőle:

— Mihez?

— A szabadjegyhez.

— Miféle szabadjegyhez?

Erre elmondja, hogy Vaida Sándor volt miniszterelnök úr három erdélyi írónak első osztályú vasúti szabadjegyet adatott, egész esztendőre szólót. Így mutatta ki tiszteletét az erdélyi magyar irodalom iránt, melyet kezdettől fogva figyelemmel kísért és nagyrabecsült. Hirtelen szabadkozni kezdtem a barátom előtt, hogy én sohasem kértem a román vasútra szabadjegyet. Most már mit csináljak? Visszautasítani nem illendő, úgyebár, ha már megtiszteltetés? Viszont az elfogadás sem megy holmi lelki rezzenet nélkül, mert sohasem tudja az ember, hogy mi származhatik belőle.

Tűnődtem és tekergettem a fejemet.

De a barátom életrevalóbb ember volt, mint én: addig s addig biztatott, amíg megadtam magamat s elfogadtam a jegyet. Gondoltam, most már megvan a gomb s valami ruhát is kéne szerezni hozzá, vagyis utazáson kezdtem járatni az eszemet. El is terveztem, hogy a dolgaimat rendezni fogom, ha tudom; s azután elindulok a jeggyel, hogy ingyenesen béjárjam szülőföldemet. Úgyis éppen a harmadik esztendeje készülök erre, s boldog-boldogtalannak mondogatom már annyi ideje, hogy egy hazai útleírás lesz a legközelebbi könyvem.

Sietve érlelem a tervet; s elgondolkozva ballagok az utcán is, melyen a papírt és a port terengeti a szél. Kopott, gondokkal rakott emberek jönnek-mennek. Önmagukhoz és másokhoz egyaránt barátságtalanok.

Péntek is van, úgy lehet.

Nem jó itt, gondolom; s már fogalmazom is magamban a táviratot, postára menet. Keddre jelentem magam, haza az öcsémnek, hogy várjon akkor az udvarhelyi állomáson, egy alkalmas szekérrel, a félötös vonatnál.

Úgy tervezem, hogy már hétfőn reggel elutazom s egy napot Székelyudvarhelyen töltök. Megnézem az anyavárost; mit változott s mit nem. Úgysem láttam régecske már. Iszom jó szejke-borvizet, mint diákkoromban; barátom is van ott egy vagy kettő, azokat meglátogatom; s majd a hálás is lesz valahogy, van olyan város az.

Ahogy megáll a kocsi, hétfőn reggel, a kolozsvári állomás épülete előtt, hamar körültekintek, hogy hordárokat lássak. Észre is veszem, hogy a bejárat torkában hat-hét darab áll egy csomóban. Intek, hogy valamelyik fá-

radjon oda. Egy fiatalabbrendű meggondolja a dolgot, immel-ámmal odajön, leveszi a bőröndöt a bakról s megkérdi románul:

— Melyik osztályba?

Odatapintok hirtelen az oldalzsebemhez, hogy a szabadjegyet nem hagyám-e el valahol, s hát románul fut ki a számon:

— Első osztály. Rapid.

Egyszerre kiegyenesedik a hordár, s ahogy a bőröndöt tartja, összeüti a bokáját és szalutál. Olyan alázattal néz reám, hogy megijedek tőle. Valami nagy román vél bennem, s én részvéttel vagyok iránta, mint mindenki iránt, aki helytelen úton jár és nagyot téved. Egy pillanatra azt gondolom, hogy meg kéne mondanom neki az igazat, de aztán mégis elhagyom. Miért bántsam meg, gondolom, s szerezzek foltot nemzeti érzületére. Bizonyára szégyenkezve beszélné el a társainak s még otthon is, hogy ő mekkorát vétett. Hitében hagyom tehát és ülőhelyet váltok a pénztárnál. Nem érzem valami jól magamat emiatt az első osztály miatt, de világosan nem tudnám megmondani magamnak, hogy miért. Most már mindegy: belekezdtem s csinálom tovább. Kimegyek a vonathoz s keresem a hordárt. Valahol itt kéne lennie az első osztályú kocsi mellett a földön, mert a Rapidnál az a szokás, hogy fent a kocsiban külön csomaghordó van, s oda más hordárnak felmenni nem szabad. De az én emberem nincsen sehol s az idő telik. Felugrom a kocsiba s hát más világ van itt, mint a második s a harmadik osztályban, mert a hordárom ott áll az egyik fülke előtt s már nyitja is nekem a fülke ajtaját. Csak intek, hogy ne fáradjon; s fizetek is hamar, hadd menjen, s ne lássam többet ezen a tévúton.

Ott fekszik a bőröndöm az ablak mellett, a bal sarokban. Nézem kívülről s néz ő is engem. Három ember ül a fülkében, igen urasan ülnek s nem szólnak egymáshoz egy szót sem. Még azzal sem zavarják a csendet, hogy az egyik észrevegye a másikat. Mind egy-egy bezárt egyéniség az utazásban. De minek is vizsgálódnának, vagy tennének kérdést egymáshoz: tudják úgyis jól, hogy együvé tartoznak. Nem Bábel-kocsi ez, mint a második vagy éppen a harmadik osztályos, ahol nem érti egyik a másiknak a nyelvét. Mind nemzeti ez és mind úr; s mivel nincsen ellenkező sem nyelvben, sem társadalmilag, sem pedig gondolkozásra: egy kicsit úgy hat már, mintha nem is Erdélyben volna.

Csak éppen én nem találok ide.

Mindenütt olvasnak, a többi fülkében is. Egy-kettő könyvet, de mind újságot a tetemes rész. S kivétel nélkül mind román újságot. Én is vettem egy pesti s egy nálunkvaló magyar lapot az útra, ott lapulnak a zsebemben. Odanyúlok, de hirtelen meghökken a kezem s nem húzza ki a magyar újságot. S abban a pillanatban megforrósodik a két vakszememnél az ér s mint az eleven sebből a vér, forrón buggyan ki egész testemen a kérdés:

— Micsoda dolog ez?!

Ilyen alávaló volna az emberi természet, vagy a létfenntartási ösztön, amely mindenekelőtt alkalmazkodás a környezethez? Vagy a figyelem hatalmasodott el ennyire rajtam, amit a hordárral szemben szabadjára ereszték vala: hogy ne bontsam meg ezt a szép, nyugodt és zavartalan nemzeti összhangot, amely az egész első osztályon gyanakvás nélkül nyugszik.

No várj, gondolom, mert én most kivallatom magamat.

Elé az értelemmel tehát, amit eszményekhez és igazságra neveltem mindig. Vizsgálja meg szigorúan az ösztön rugóit, amelyek ellene indulának el; világítsa meg a rejtelmeket, bíráskodjék és ítéljen ebben a dologban, hiszen a kisebbségi élet legbensőbb lényegéről van itt szó. Ha a másnyelvű kisebbségeket nem számítom, mi magyarok is másfél millió számban éljük ezt az életet. Vizsgáljuk meg tehát ezt a cseppet, ami a tengerből való, s már mondom is: Igen, Erdély földje ez; s te is erdélyi vagy. Nem jövevény, ki sóval

vagy arannyal kalmárkodni jött volna ide. A nép, melyből származol, már itt volt ezer esztendővel ezelőtt. S ha igazuk van a tudósoknak, hogy avarok maradványai a székelyek, akkor itt volt ezelőtt is. Nemzetséged sem habozott soha, hogy más országnak jobb földjét kívánta volna lakóhelyül, hanem ezt védte tatárral, némettel és muszkával szemben. S most ingerülten néznek mindenütt reád, ha nyelveden szólasz ezen a földön; s még úgy jársz a legjobban, ha nem válaszolnak. Jól teszed, ha titkolod is, hogy magyar vagy, mert puszta léted kellemetlen és izgalmat idéz fel.

Ezt látod és ezt érzed már huszadik éve: lélek és test néha már fáradt. Meg kell értened tehát, ha egyszer-egyszer nyugalomba ereszkedik. Ne zizegj ilyenkor, hanem maradj csendességben és észrevétlenül. Látod-e, a vadmacska is a fának kérgén fekszik, amely véle egyszínű; avagy a leveli béka és milyen okosan megvan a zöld levelek között. S azért ne félj, mert a vadmacska, feküdjék akármeddig is a kérgen, úgysem fog taplót teremni soha; s nem a leveli béka sem virágot, hanem marad minden a maga természetében...

Így okoskodom magamban, de ahogy újból végigszaladok azon, amit eddig okoskodtam, egyszerre heves ellenkezés kél bennem, s így folytatom: Igen, vannak természeti törvények, az igaz, de azért van-e az ember, egyenkint és összesen, hogy gondolkodás nélkül elfogadja és bétöltse a természeti törvényeket, amelyek a testé és a testi ösztöné? Ez itt a kérdés. Felelj!

Bolond vagy, gondolom magamban, hogy még fel is teszed a kérdést. Hiszen a napnál világosabb, hogy nem azért van az ember, sem egyenkint, sem együttvéve, miszerint gondolkozás nélkül elfogadja és bétöltse a törvényeket, amelyek a testé és testi ösztöné. Sőt minél emberibb és minél inkább emberiség, annál inkább nem azért van! Mert emberibb a szellem, mint a test; és a művelődés is inkább lényege az emberiség fogalmának, mint a javak. Töltse bé hát mindenki és töltsék bé a nemzetek is a szellem törvényeit, amelyek az igazság, a jog és a tudás. S legfőképpen az erkölcs! Ez hát számodra is az út, s többé ne hozakodj elé a vadmacskával. Taníts mindenkit erre, hogy jobb lehessen a világ. S ne csüggedj, mert ha nézed a nemzeteket, jelenleg is azt fogod látni, hogy minél jobban bétöltik a szellem törvényeit, annál inkább szabadságot adnak a te nyelvednek és a más nyelvének, s úgyszintén az eszed és a két kezed munkájának. Lám az angolok ilyenformán csinálják. S emlékezzél csak vissza, hogy amikor Amerikában voltál, ott beszélhettél, ahogy tudtál s ahogy akartál; iskolát állíthattál volna fel, amilyen tetszett; és a hivatalból nem dobtak ki, amiért nem tudtál elég jól angolul, hanem éppen felvettek, hogy legyen, aki a magyarokkal magyarul beszéljen. Pedig volt-e az őseid közül egy is, aki harcolt volna vad indiánusokkal? Úgy-e, hogy nem! De ezt az erdélyi földet művelték, éltek és haltak érte. S húsz esztendő alatt mégis annyira mentél ezen a földön, hogy mármár a vadmacskára gondolsz, nemhogy bétöltenéd a szellem törvényeit, s ügyelnél arra, hogy mások is bétöltsék. Miféle dolog ez! Hát szabad előfordulni annak, hogy nem szólasz bátran a te nyelveden, csakhogy megkíméljed magad a kellemetlenségtől? Vagy már annyira elcsüggedtél, hogy Makkai Sándorral tartasz, aki sok vívódás után arra jött rá, hogy kisebbségnek lenni erkölcsileg lehetetlen, s hogy erre az életformára nincsen megoldás sehol! Ügyelj, mert ő is első osztályon utazott, mivel püspök volt; s utaztában ilyenformán tusakodhatott sokszor, ahogyan te is...

Mintha bolhák futkorásznának a hátamon, egy kicsit megrázom magamat s kitekintek az ablakon. Aztán a földek és a hegyek láttára nagy nyugalom száll meg lassan. Megfordulok, bémegyek egyenesen a fülkébe s leülök a helyemre az ablak mellé. Egy-egy pillantással megnézem az útitársakat. Egy őrnagy ül velem szemben, olcsó füzetes regényt olvas, románul. Még sohasem láttam olcsó füzetes regényt románul s ezen csodálkozni tudok. Nyu-

godtan olvas, kék szeme úgy jár lassan, mintha meg volna olajozva. Egy szőke, ötvenes úr üldögél mellettem is, de ez már ideges természetű. Minden elképzelhető román újságot megvásárolt magának, rakásban fekszenek mellette jobbról. Váltogatja őket, de egyikben sem telik kedve. Szembe véle egy hatalmas román pap üldögél. Egészségesnek látszik nagyon, fénylik a szakálla is, ami nagy és dús. Erdélyi román lapot olvas, amely négyoldalas mindössze, de a pap apróra vette és semmit ki nem hagyna belőle. Istenem, gondolom magamban, milyen is az élet: lám, ennek a papnak csak négyoldalas újságja van, s mégis elégedettebb, mint az a másik, akinek legalább ötven nagy oldala van!

Egyszer még kitekintek az ablakon, aztán furcsa gondolatom támad. Különben nem is olyan furcsa, csak az első pillanatra. Sőt a tusakodás után, amit künn a folyosón magamban és magammal folytattam, egészen természetes. Azt gondolom ugyanis, hogy én most próbát csinálok: eléveszem az egyik magyar újságot, lám ugyanbizony vetnek-é rám valamiféle pillantásokat, vagy pedig csak annyi, mintha román újságot vennék elé. Kihúzom az egyiket a zsebemből, megzizegtetem és a címével kifelé fordítom, hadd lássák jól. Egyszere rámpillantanak mind a hárman. Az őrnagy egyik lábát a másikra teszi rögtön, s a füzetes regénynek első oldalát bétöri a második alá. Az ideges úr egészen laposra teríti az újságját és kettőnk közé tartja, hogy ne is lássuk egymást. A pap már szelídebb sokkal: nagy nyugalommal és gyöngéden megsimogatja a szakállát, akár az anya gyermekét, kinek mondja: ne félj, drágám, nem viszen el a banka!

Csak ennyi történik.

Különben egy hang nélkül és gyorsan közeledünk Segesvár felé. Idejében leveszem a csomagomat, megemelem a kalapomat és kiköltözöm a folyosóra. Ahogy visszapillantok, az őrnagy régi helyzetét veszi fel éppen; a szőke úr leteszi az újságot s a pap az ajtót figyeli, hogy vajon bétettem-e jól.

— Őket is meg kell érteni — gondolom magamban.

Aztán a sínek ágazni kezdenek s a vonat nemsokára megáll. Egy veres hordár, mint a sas, még a megállás előtt észreveszi, hogy nekivaló szándékkal állok a lépcsők tetejében. Öreg létére erősen baktat arrafelé s már kérdi is:

— Udvarhelyré tetszik?

Meglep, hogy magyarul szól.

— Oda, Jeruzsálembe — mondom tréfásan.

Visszanéz, ahogy fogja a bőröndöt, s kacag. Nagy, sárga fogai vannak, szinte mint egy pejlónak. Kérdem tőle, hogy mikor indul a híres udvarhelyi, mire nagyot és kövéret legyint a szabad kezével. Háromórai várakozást ér ez a legyintés. S mintha egyjárást gyámnak is felfogadtam volna, rendezni kezd engemet is. Azt mondja, menjek bé a városba s komótosan ebédeljek meg, mert ő gondját viseli a csomagomnak. Gondolom, ez így jó is lesz, s csakugyan megindulok. Az út egy kicsi térségen vezet keresztül, az állomás háta mögött. Itt szoktak állani a bérkocsik, de most egy sincs. Igaz, hogy utas is csak annyi. De né, hát az mi a csoda, tova az a nagy! Menjünk s nézzük meg.

Nagy, kopott alkotmány, régi portéka. Sugármagos kerekei vannak, s a kerekek felett valóságos barlang. Bent a barlangban két ülőpad kétfelől s kongó félhomály. Elöl csak egy kicsiny nyílás, amelyen látni lehet, hogy a kocsis két bakancsa miképpen harangoz. Hátul azonban hágcsón lehet a barlangba jutni, melynek a jobbik oldalán kopott betűk hirdetik, hogy „Arany csillag". Elöl két öreg gebe, s ahogy nézem szegényeket, az jut eszembe, hogy az amerikai szabadságharc maradványai bizonyosan; aminthogy ezt az egész alkotmányt is bátran belé lehetne tenni valamelyik amerikai vadfilmbe, hogy a szegény pusztai farmer elmenekítse rajta gyönyörű leányát s egész pereputtyát a borostás rablók elől.

Tetszik nekem.

Ahogy ügyelem nagy élvezettel, megszólal egy ember:

— Tessék beszállni!

A portás segédje az „Arany csillag"-ból, látom a sapkáján. Szót fogadok ennek is, mint a hordárnak: felpeckelődöm a hágcsón, kétrét kondorodom valahogy, s bébujok a bárkába. Amint leülhetek az egyik padra, s hozzászokik a szemem a félhomályhoz, hát egy másik ember is ott kuksol a sarokban. Ügynök lehet, vagy falusi kereskedő, de bármicsoda is, gondja s baja lehet elég. Kopott és poros szegény, s a kopottságán még nem csodálkoznám, de hol tudott annyi port magára gyűjteni, hiszen borongós tavaszi idő van, a föld fekete s a kövek. Viseltes irattáska fekszik mellette, megtömte valamivel istenesen s az egyik tenyerét folyton rajta tartja. S pusmog magában szüntelenül, csak egy-egy magyar szót tudok kimenteni, azt is összetörve, nyelvének hadjárata alól.

Szegény, gondolom magamban, ez is tusakodik, mint én az első osztályon. Sajnálnám is, ha a képzeletem egyszerre el nem röpítene gondjairól. De a képzeletem rögtön filmet kezd vetíteni, ahogy az alkalomhoz talál is. Ő az üldözött, kinek a lánya valahol a betyárok kezébe került, ahol nem is érzi rosszul magát. S most csak ez a táskája van egyedül, de ez is elmaradna tőle szívesen, látszik. Én vagyok a sheriff, aki nem födöm fel kilétemet, hanem mindig úgy csinálom, mintha ügyes-bajos dolgom véle egy úton vinne. De jaj lesz a rablóknak, ha utol találnak érni, mert sok van a rovásukon, csak az én kerületemben micsoda gaztetteket követtek el! S arra is kíváncsi vagyok, hogy ez a kocsis és a portás segédje nem játszanak-e össze a rablókkal. Mert né, ott elöl a kicsi likon látni lehet, hogy a kocsis máris furcsa jelekben harangoz a lábaival; s odakuporodott a portás segédje is a hágcsók tetejébe, hogy elvegye előlünk a szabad kijárást, ha netán úgy adódnék, hogy a kocsi kerekeihez bújjunk és onnét puffantsuk le a közelítőt...

De egyszerre felriadok, mert elkiáltja magát a portás segédje:

— Gata!

Nem tagadhatom, jólesik ez a román szó, ami annyit jelent, hogy készen vagyunk és indulhatunk. Mert hirtelen világossá teszi, hogy nincsen veszély: nem az amerikai vad mezőkön vagyunk, hanem kies és biztonságos országunkban. S ülünk mi ketten, két honpolgár, a kényelmes lóbusz barlangjában, hogy a segesvári „Arany csillag" szállodába vigyenek ebédre minket. Milyen is a képzelet: nem elégszik meg a jóval, hanem izgalmakat és veszélyes kalandokat talál ki, csakhogy mindenáron színesítse az életünket.

S már megyünk is.

Baktat a békebeli két gebe, döcögnek a sugármagos kerekek, s mi himbálódzunk fenn a bárkában. Nem közönséges élvezet ez a mai előrehaladott, sivító világban, csak éppen az a jámbor kőfaragó ne laknék az út mellett. Mert a portás két válla fölött nemsokára észreveszem, hogy az út mellékén egy udvar mind teli van gyönyörű sírkövekkel. Még márvány is van közöttük, amely egyenesen vigyorog. A többiek is változatosak s az írás is rajtuk hol német, hol magyar, hol pedig román. Szinte elkapom a fejemet, ahogy az első román sírfeliratot megpillantom. Ki tudja, talán nem illik látnom, hogy román emberek is meghalnak, de hát mindnyájan Isten teremtményei vagyunk: születünk és meghalunk. Ebben a kettőben egyformák vagyunk, csak éppen közben történnek elhajlások.

Mi is éppen elhajlunk a bárkával, mert fordul az út. S ott mindjárt elétűnik a népfürdő nagy épülete, kicsi park is van előtte. A népfürdőt németül írták a homlokzatra, de ha jól látom, éppen két zsidó tart arra a kicsi parkon keresztül. Módosan vannak ezek a szászok fürdő dolgában is; igaz, hogy a belsejét nem láttam még soha, mert annyi időm sohasem volt,

hogy fürdőt vehessek itt. Ha német volnék, nagy lelkesedésemben most leszállanék, de így inkább ebédelni megyek.

Hanem a románokról sem lehet kevesebb jót mondani, mint a szászokról, mert íme, milyen szép templomot építettek a fürdővel átellenben, régi nagy fák között. S mellette új hidat is emeltek a Küküllőn. Bár azon mennénk keresztül, hadd élvezzük a civilizációt is, miközben dobolnának a régi bárka kerekei az új építményen. De a kocsi nem arra hajt, hanem a régi fekete híd felé, amely födeles volt még a háború után egy ideig, de most letette ódon sapkáját s valósággal vegetáriánus lett. A szekerek útja mellett gyalogjáró is van a hídon, s ott éppen egy börtönőr halad által kurta puskával. Csonka dolognak tetszik, hogy egyedül mendegéljen egy börtönőr: keresem mellette a rabot, mint a falusi asszony mellett a gyermeket, vagy a városi hölgy mellett a kicsi kutyát. S jól mondják, hogy aki keres, az talál, mert a bárkánk egy gyalogszekeret hagy el, amit három rabember húz. Vagyis hárman vannak: egy falusi fickólegény és két módfelett eleven cigány. A rudat a falusi fogja s ez húzná a szekeret, de gyengén haladnak, mert a két cigány taszítaná is, nem is. A rabőr sem lehet új ember a szolgálatban, mert bölcs megfontolással a gyalogjárón halad s onnét sem a bűzös húzókat serkenti legalább a szemével, hanem a környező világot becsüli fel, mikor mi van. Gyakorta látok így járás-kelésemben, efféle szekérhúzó rabokat, de még sohasem fordult elé, hogy valami úrfélét is láttam volna közöttük.

Ez jut eszembe, ahogy szemlélem ezt az elmaradozó állami csendéletet: s gondolkozni kezdek, hogy ennek mi lehet az oka. Egyenes és ártatlan ésszel csak arra lehet magyarázni a dolgot, hogy az urak nem követnek el szekérhúzó bűnöket: nem lopnak, nem verekednek s nem csinálnak más efféléket. Szégyellem, hogy gyanakodni merek, de vajon igaz volna-e ez? Isten bocsássa meg, bárhogy vigyázzon az ember, azért előfordulhat... De szekeret azért nem húznak. Bizonyára megváltják a büntetést, pénzben: ez nekik is jó, mert a szégyen darabosától megmenekülnek; s jó az államnak is, mert több hasznát veszik a pénznek, mint az efféle ímmel-ámmal húzóknak. Igazán, sohasem lehet olyan okos valaki, hogy a törvény még okosabb ne legyen. S ha nagyritkán úgy adódnék, hogy a fogházbüntetést, mit uraknak mérnek, mégsem lehetne megváltani pénzzel: valami irodai munkával úgyis elrendeződik a dolog, de szekeret, azt nem húznak. De mondjuk úgy, ahogy van: visszatetsző is volna, hogy például egy ügyvéd fogja a rudat, mint az előbb ez a falusi; s egy orvos és egy patikus pedig hátulról taszítsa.

Az Isten őrizze meg a mi polgári társadalmunkat az ilyen látványtól, szívemből kívánom.

S ezzel, mint aki gondolkodásban is eleget tett polgári kötelességeinek, nyugodt lélekkel leszállhatok a bárkából, mert itt vagyunk az „Arany csillag" előtt. A portás segédje tartja is már a jobb karját, hogy gyöngéden lesegítsen. Engemet is elfog az udvariasság s előreengedem a táskás embert, aki most is pusmogva tapogat kifelé, mintha cirkuszba jöttünk volna, ahol ő a mutatványos medve.

Jóformán ki sem egyenesedem, már a segéd tartja a markát, mivel lesegített, hogy a viteldíjat s a borravalót nehogy elfelejtsem. Kijön a szállodából az igazi portás is, hogy a szállítmányt megtekintse, de mikor látja, hogy csak ketten vagyunk, s mi is az étterem ablakait nézzük inkább, akkor feljebb löki fején a csákóját, s két gyors szemével, mint éles karddal, elfut a torkunk előtt: balra húz egyet, majd jobbra egy másikat, aztán gyorsan megfordul és bemegy a szállodába.

S mint aki tanult a portástól egy kicsi világiasságot, jobbról és balról én is megtekintem a járókelőket s utána benyitok az étterembe. A fal mellé szeretnék ülni valahova, de már egy-egy magányos ember újságot olvas olyan helyeken. Hanem látok középtájt egy elég alkalmas asztalt s igaz ugyan,

hogy a szomszédban hangos kövér nők ülnek s beljebb balfelől is nagy férfitársaság, de mégis megszállok az asztal mellett. Úgy ülök, hogy kitekinthessek az utcára, amikor arra van kedvem; s láthassam a nevezett két társaságot is, ha már itt vagyok a torkolatukban.

Nem kérdezi senki, hogy mit kívánok.

Tudok azonban én is várni: megszoktam húsz év alatt. Lám a pusmogó útitársam is ott üldögél már, háttal az ablaknak, s ugyancsak várakozik. Bal könyökére fektette az arcát s a jobb tenyerét most is a táskáján tartja. Alig állom, hogy fel ne keljek s meg ne kérdezzem, hogy ugyanbiza mi van abban a táskában. De az furcsa és modortalan volna, ha odamennék és megkérdezném. Ilyen természetes csak egy detektív lehet, de ő viszont megél belőle; aminthogy a női világban is van egy olyan foglalkozási ág, ami a természetességen alapszik, bár ezt a kettőt világért sem lehet összehasonlítani, mert az egyik a közérdeket védi minden egyes emberrel szemben, míg a másik nem tanácsolható szabadfoglalkozás, mint a művészet.

Hát így hullámzik elmém ebben az étteremben, ahol minden baj felett, mint egy virággal, a szerelmesemmel is ültem egyszer. S most mégsem jön ide senki, hogy megkérdezné, vajon mit kívánok.

Szegény Osváth Kálmán jut eszembe, aki még leveleket is írt a Főúrhoz hajdanában. Bizonyára hozzá se mentek, hogy megkérdezzék, mit kíván.

Már címezem én is a levelet, s hangosan szólok:

— Főúr!

Odajön a főpincér, megáll mellettem, de a kövér nőket nézi s mellettük tovább a férfiakat, akik románul beszélnek. Szerencsére a fülit nem tudja forgatni, csak a fejével együtt. Mondom, hogy enném valamit, ha lehetne, mire keményen így szól:

— Da!

Nincs az a dráma, amelyikben ennyi sokat ilyen röviden ki lehetne fejezni. Pedig így ebédidőben jobban kedveli a vígjátékot az ember; ahol szaporítani lehet legalább a szót. A főúr azonban nem akar játszani velem, hanem egy pincért küld maga helyett. Ettől megrendelem az ebédet s figyelmébe ajánlom, hogy menjen el a táskás emberhez is. mert az is rég vár. Azt kérdi, rokonok vagy ismerősök vagyunk-e, mire egészen megakadok és keresem a szót. Bár ne mondék vala semmit, gondolom magamban, de aztán azt feleltem, hogy: igen, magyarok vagyunk mind a ketten. Mosolyog a pincér s egészen úgy viselkedik, mint a vígjátékban, pedig most már közelítettem egy kicsit a drámához.

Nem szólok többet, de figyelem, hogy mi lesz. A pincér odamegy a táskás emberhez, aki riadtan tekint fel, megrázza a fejét s mond valamit. Aztán visszaereszti fejét a tenyerébe s a másik kezét a táskára. Ott valami baj van, vélem magamban, de akkora nem lehet, hogy én újabb szerepet adjak a pincérnek. Azonban úgy jártam, mint aki meggondolatlanul ákácot ültet: tűrnie kell, hogy később harapódzzék. Mert amikor leteszi elém a levest a pincér, minden kezdet nélkül azt mondja:

— Ellopták a pénzét.

— Nekem-e?! — riadok meg.

— Annak az úrnak.

— Hol?

— Tövisen, azt mondja.

Arrafelé nézek nagy sajnálkozással, majd így szólok:

— Gyűl.

A pincér arcomba tekint: nem tudja, mire vélje, hogy gyűl. Mivel azonban már eszem a levest, van annyi szakmai figyelem benne, hogy többet nem szól. Én is mit érnék véle, s ő ugyanvalóst mit, ha elmondanám, hogy éppen a tövisi állomáson tőlem is ellopták egyszer a pénzt. Gyulafehérvárról

jöttem, ahol áldott emlékű nagybátyámat temettük el, aki nagyprépost volt, s többek között engemet is iskoláztatott. A kanonokok, akik a káptalan nevében a végrendelkezés őrei voltak, ezer lejt adtak nekem, örökségül. Elég szép pénz volt ez akkor huszonháromban s egy huszonöt éves fiatalembernek. De rosszra nem költöttem, mert amikor Tövisen szállottam fel a vonatra, hátulról nyomni s elülről akadályozni kezdtek valami úriemberek, s amikor megindult a vonat, gyász és fájdalom volt, de pénz már nem. Bezzeg most szerencsésebben utaztam, jó órában legyen mondva. No, ennek emlékére egy üveg sört is rendelek magamnak. Jó így utas embernek az üdítő ital s éppen a sör, amellyel nemcsak a szerencséjét ünnepli meg az ember, hanem egyúttal áldoz a német szellemnek is ebben a kies erdélyi szász városban.

Habzik jól, tiszta gyönyörűség. S hát még amikor észreveszem, hogy a táskás magyarnak is visznek egy üveggel! Szinte meg kell ragadnom az asztalt, nehogy felemelkedjék, hiszen alighanem csodák történnek az „Arany csillag"-ban, mivel az én emberemnek az előbb még ellopták volt a pénzét. Isten bocsássa meg, még ezt az utolsót megkérdezem a pincértől, hogy miképpen lehetséges, amit én látok; s mondom is neki, hogy miféle fejtörésem van.

Nevet a fehér ember.

— Az apró megmaradt! — mondja.

Úgy, ahogy ülök, egyszerre furcsa érzés melegít átal. Olyan formán, mint amikor csüggedt állapotunkban keresés nélkül egy jelentéktelen szóra bukkanunk, amelyet azelőtt sohasem vettünk észre, pedig naponta hallottuk és mondogattuk. S most ez a szó, mintha negyven éve csak erre várt volna, hirtelen megnyit egy kicsi rést, amelyen keresztül kedv és reménység sugárzik felénk. És azt mondja ez a kedv s ez a reménység, hogy ne féljetek, bármilyen körülmények között legyetek is, mert az apró mindig megmarad. Úgy kifosztani nem lehet az embert, sem pénzét, sem lelkét, hogy valami apró meg ne maradjon.

Ne féljetek!

Kétszer is elmondom ezt magamban, de harmadszor már nem, mert én, aki az Igét hirdetem, én vagyok az első, aki megijedek. Nem nagy dolog az egész, csak egy rezzenés. Ez is jelentéktelen dolog miatt van, s ha nem merengék vala önfeledten, bé sem következik. De így, ahogy éppen egyetlen fegyveremet, az Igét, magamban töltögettem, valahonnét egy leányka ugrik az asztalomhoz. Csak azt látja megrebbent szemem, hogy felkapja tartójával együtt a fogpiszkálót és feldönt egy poharat. Hamar és szó nélkül utánakapok a pohárnak és felállítom, s ő is szó nélkül elviszi, amit megfogott.

Nyolcéves lehet.

S olyan, mint egy jelenség: még a mosolyommal sem érem utol, csak a szomszéd asztalnál. Mert odatartozik a kövér hölgyekhez. Szelíden mosolygok arrafelé, hiszen nem kétséges, hogy jó nevelésben még azt is nekem kell pótolni, amit a leányka elmulasztott. A hölgyek is nevetnek és szapora megjegyzésekkel ünneplik a gyermeket. Szeretném tudni, hogy ilyen helyzetben mit kéne mondanom, ha történetesen nekem is volna egy ehhez fogható leánykám, de nem sokat tudok kivenni a szóból, mert egyszerre mindnyájan és románul beszélnek.

Nem esküdném meg, de odatartoznak a szomszédos asztalhoz, amely bényúlik messze az oszlopok alá. Csupa férfiak ülnek itt, legalább húszan. Valami hivatalos ebéd lehetett, amit szerencsésen már elvégeztek s most kicsattanó egészségben ülnek. Egyik-másiknak pirosan fénylik az arca és a szeme, mintha az öröm és az elégedettség ünnepi zsírjában kisütötték volna. Kinek bor s kinek sör van előtte. Itt-ott a szomszédságokból csoportok alakultak már s így réteges hullámokban torlódik a beszéd, melyet kacagás fodroz és pohárcsengés vagdos össze-vissza. Mint a mester az elkészített rámát, ők is

most aranyozzák a hivatalos ügyet, amelyben összejöttek. A csoportok között néha összeüt a beszéd és forrani kezd minden s ilyenkor úgy tűnnek a szomszédban a hölgyek, mint nagy kövér habok, miket a férfiak felforrás közben kivetettek magukból.

Közből rozsdavörösen ül egy román pap; látszik, hogy ő a lelke az egésznek, udvara is neki van a legnagyobb. Lent az asztalvégen meredezik három-négy szász gazdaember is. Feketébe öltözve ülnek, kicsit elhúzódva az asztaltól, ahogy a falusiak szoktak. Sör van előttük egy-egy pohárral, de nemigen nyúlnak hozzá, inkább illedelemre törekszenek, ami túlságosan sikerült már eddig is nekik, hiszen egészen leszakadva időznek s nem szólanak már egymáshoz sem. Ahogy nézem őket, egyre biztosabb vagyok benne, hogy estére szobrokká változnak, akiket le is kell leplezni egy újabb ünnepség keretében.

De én azt nem várom meg.

Jelentkezem is, hogy fizetni szeretnék, mert andalogva akarok kimenni az állomásra. A főúr odajön és számol, majd a fülemhez hajlik és magyarul mondja az összeget. Félve dugja oda nekem a magyar szót, nehogy meghallják a románok; s nekem abban a percben eszembe jut, hogy mindössze néhány kilométerre vagyunk attól a helytől, ahol a szabadság védelmében elesett a magyar költő, ki a legnagyobbak közül való volt ezen a világon.

Vajon ki és hol van, aki új csillaggá fényesednék ismét, ha az idők úgy kívánnák egyszer?

Erre még a rozsdavörös román pap sem tudna felelni, pedig a közhangulat szerint ő a legnagyobb tudó ebben az étteremben. A kövér nőkhöz és a magányos olvasókhoz még annyi reményem sincs: jó lesz tehát, ha eltávozom ettől a kilátástalan helyről.

Köszönök tehát és elindulok.

A vár feketén tekint le az utcára, s mint régi időkből ittmaradt finom kisasszony, úgy csalja a népet, hogy menjenek fel hozzá. A járókelők már megszokták őt, mint a férjüket vagy a feleségüket: rá sem hederítenek. Csak én állok meg egyedül, hogy nézzem tisztelettel, de már felmenni magam sem vagyok elég gavallér. Inkább megfordulok és mendegélni kezdek lassan az állomás felé. Kicsi szálloda előtt haladok el s akkor egyszerre eszembe jut valami: várj, mert egyszer hivatlanul is nagyobb lovag voltál, mint most a várkisasszonnyal! Bizony, itt volt ebben a szállodában, a forradalom után, karácsony előtt. Ambrus barátomat hoztam, elég messziről; s vittem haza a faluba, hogy ott megválasszák kántor-tanítónak. Megérkeztünk ide, valamikor estefelé, s mivel nem volt vonatunk tovább, úgy határoztunk ketten, hogy éjjeli szállást veszünk Segesváron. Itt vettünk, ebben a szállodában. Kétágyas szobát adtak, de olyan hideg volt benne, hogy még a farkasok is kaparták volna az ajtót, csakhogy kijuthassanak valahogy. Ambrus valamivel jobban állotta a csapást, mint én; s nekiszánta magát, hogy fát kerítsen és tüzet tegyen. Gondoltam, én addig kimegyek a folyosóra, ott mégsincs éppen olyan hideg, s járkálni is hosszabban lehet. Nem tudtam azonban, hogy mire jövök ki, mert alig egy kicsi idő múlva megnyílott az ajtó, amelyik a miénkkel szemben volt, s nekem mindjárt megjött a kikelet, abban a percben.

Olyan szép nőt pillantottam meg.

Elment le a lépcsőn.

De én attól fogva nem találtam a helyemet sehol. Mindegyre bémentem s kijöttem a szobából, ahol Ambrus gyúrta a tüzet; s kémleltem, hogy nem jött-e haza Dul leánya. Minden rezzenéshez óriási reményeket fűztem, de leszállt az este s azután is telt az idő, s bizony reám az ég nem tekintett le.

Csak úgy tíz óra tájban.

Aztán reggel hazamentünk a faluba, ahol Ambrust nagynehezen megválasztották kántornak.

Úgy tűnik, mintha tegnap lett volna, pedig egy híjján húsz esztendeje már!

Ilyen az élet, gondolom magamban: egyszer hideg van s máskor langy tavasz; a tűz ott alszik ki, ahol meggyúl, csak az állomások maradnak meg, de az emberek mindig újak azokon is. Lám, ezen az állomáson is egy csomó vásáros ember nyüzsög most, akiket idáig nem láttam soha. Bornyúbőr-tarisnyájuk van, tanakodnak, majd néznek erősen körül. Az egyik kiválik a csoportból s elejébe kerül egy vasúti tisztnek, akitől valami vonatot kérdez magyarul. A vasúti megvonja a vállát és szó nélkül tovább megy. Visszajön a vásáros is a többihez, akiknek azt mondja:

— E nem felele.

Ismét vigyázkodnak, ha valaki jobb és beszédesebb vasutast találnának, de valahol, bent a szobákban, a dolgukon ülnek valahányan, mint a téli méhek a lépen. Közelebb megyek a vásárosokhoz, s mondom nekik, hogy van itt egy veres hordár, keressék azt meg, mert az a veres bármire megfelel nekik. Keresni kezdik, de nem találják azt sem, pedig nekem is kéne a csomag. Végre elébukkan az állomás háta mögül s hát keresztben áll a szeme. Kérdeném tőle, hogy hol bolygott ilyen nagy szükség-időben, de éppen gurítják az orrunk alá az udvarhelyi vonatot. Az öreg viszi is már a csomagot, s én elgondolkozva megyek utána. De amint a nagy egyes szemembe szökik a kocsi oldaláról, előre kiáltok rögtön:

— Nem oda, öreg!

Már a lépcsőkön van, s a fejét megsértődve fordítja vissza:

— Há hova? — mordul le onnét.

— A másodikba.

Nem méltat feleletre, hanem felviszi a bőröndöt a nagy egyes háta mögé. Kicsit meglobbanok, hogy az ő akarata szerint kell utaznom s nem a magamé szerint: utána indulok hát, hogy megmondhassam a véleményemet neki. De mire utolérem, már egy második osztályos fülkében rendezi a csomagomat.

— Hát ez hogy lehet? — kérdem.

— Egyik lába is ott van, ahol a másik — mondja a hordár.

S csakugyan, úgy elvakított az első osztálytól való szabadulási vágyam, hogy észre sem vettem a valódi helyzetet. Mert egy fülke van ugyan első osztályos is, de a többi második. Jól van hát, fizetek az öregnek s jelentékeny borravalóval engedelmet is kérek tőle, majd az ablak mellé telepedem. Kicsi idő múlva jóközepes papiroskoffert hoznak s felteszik azt is a hálóba. Egy kövérkés úriasszony dugja bé utána a fejét és ugráló, ideges szemekkel nézi, hogy jól fekszik-e a csomagja. Nagyon jól fekszik, még kacéron áll a bognál a spárga is, amivel a koffer derékon átal van kötve. Szereti az övet ez az asszony, mert rajta is lóg egy, a fekete tavaszi kabátján. De szereti a festéket is, különösen a két arcája közepén és az ajkán.

Különben izeg-mozog a folyosón: nem tudom eldönteni, hogy sétál-e, vagy nyugtalankodik. Néha fürkészve tekint a fülkébe, de nem akar béjönni. Látszik rajta, hogy nem szereti ezen a vonaton, sem ezen a vidéken, pedig szép lankás tartomány ez és az emberek is inkább ráérnek itt a nyugalomra, mint a nagy városokban. Részvéttel vagyok iránta, mint általában minden ember iránt, akit a megélhetés, vagy más kötelék odafűz, ahol nem szereti.

De hát ilyen az élet.

S most már le sem szállhat, ha akarna is, mert rúg néhányat a vicinális s aztán megindul lassan. Minden jel arra vall, hogy egyedül fogok utazni Udvarhelyig s újságot veszek elé, hogy azt és a tájat felváltva nézzem. De amire nem számítottam, néhány perc múlva egy harmadik néznivaló is akad. Hátravágódik ugyanis az ajtó s egy ember romlik bé a fülkébe. Harminc-

negyven között lehet, de inkább mégis a harminchoz közelebb. Nem is barna, hanem fekete a bőre, a szeme és a haja. Kicsit borostás is hozzá, úgy kétnaposan. Sötét ruha van rajta, sárga cipő és szürke kalap. Rámnéz, de azután úgy tesz, mintha nem is létezném. Egy darabig válogatja a helyet, hogy hova telepedjék, majd odaül a szabad ülés közepére. A kalapját pedig a másik padülésre teszi, mellém.

Olyan, mint a vidéken fellépő színész, akiről azt írja városunk lapja, hogy amikor megjelent a színen, bétöltötte az egészet és rajta kívül nem létezett senki.

Valahogy eszembe jut, hogy a román hivatalos közművelődés kultúrzónának jelölte ki a tiszta Székelyföldet, mert égető és fontos feladatnak tartotta, hogy az ország eme részében fokozott iramban terjesszék a román kultúrát. Keresem magamban, hogy honnét jutnak effélék eszembe, éppen most; aztán rájövök, hogy az útitársam idézte fel ezt a gondolatot. Valóban olyan ő, mint aki küldetésszerűen megy a zóna felé, amelybe én is tartozom. De én még zónátlan időben születtem és nőttem fel: olyan esztendőkben, amikor közművelődés dolgában válogatás nem volt.

Bezzeg most, zóna tekintetében, kedvencek lettünk!

Különben rokonszenvvel igyekszem nézni ezt a fiatalembert, s elgondolom magamban, hogy az ő feladata sem lehet valami könnyű, mint ahogy mindenféle feladat nehéz. Mondják ugyan, hogy kétszeresen fizetik az ilyen kultúrzónás szellemi erőket, de ezen az én útitársamon nem látszik kereken mind a kettő. Ki tudja, hátha szegény szüleit támogatja, vagy esetleg valamelyik testvérét iskoláztatja! Bármelyiket is teszi, vagy ehhez hasonlót, csak emberi elismerést érdemel. Ami pedig darabos úti modorát illeti, azt sem szabad szigorúan ítélni meg, hiszen hányszor hallja az ember, hogy a nyers viselkedés csak jó szívet takar.

Van ebben is valami.

Sőt az sem lehetetlen, hogy éppen jót tenne velem és bajomban segítene. Természetesen: azért neki is jobb s nekem is, ha baj nélkül tudunk utazni. Már pedig a jelek szerint úgy fogunk. Sőt egy félóra múlva annyira megszokjuk egymás társaságát, hogy a fülkében jóindulatú közömbösség árad széjjel.

Már-már unni is kezdem magam.

Gondolom hát, átmegyek a harmadik osztályba, lám ott milyen világ van. Fel is állok rögtön, de akkor látom, hogy az útitársam két lába keresztülnyúlik előttem. Restellem egy kicsit, hogy nagy szükség nélkül megháborítsam, de visszaülni is átallom magam előtt.

— Bocsánat! — mondom tehát.

Megnéz az útitárs, de aztán szó nélkül béhúzza maga alá a lábát, s én némi melegséggel állapítom meg magamban: no ugye, nem rossz ember ez! Illedelmesen meg is köszönöm neki, amit tett; majd a derék és öves nő mellett elhaladok a folyosón s már ott is vagyok a harmadik osztályban.

De más világ van itten!

Az egész kocsit megtölti a füst és az ember; s vidáman és színesen csobog mindenütt a székely beszéd, mint egy óriási forrásban. Elevenség és jókedv honol itt, mintha nem a bajlátott Székelyföld kapujában volnánk, hanem a vadvirágos paradicsom kezdődnék. Először csak szimatolva és távolról figyelem az embereket, mint valami idevetődött idegen; valósággal nyalintom a beszéd ízét és zamatát, hogy később s majd otthon annál jobban essék nekem. Aztán mégsem tudok ellenállni, hanem leülök az egyik padra, ahol csontos, iparosforma ember fest, éppen javában, valami történetet. Kövér, tatárszemű asszonyság ül mellette s ahogy nézi, látom abból, hogy a felesége. Szemben egy másik asszonyság üldögél, de ez már ösztövér erősen

s mellette ott csodálja a történetet vöröshajú lánykája is, aki dundi, mint egy tök és szemüveget visel.

Ahogy leülök, a történet közepéből rámnéz a csontos ember és így szól:

— Hej uram, az sem volt kutya!

Nem kérdem, hogy mi az, ami nem volt kutya, hanem mosolyogva biztatom: mondja csak tovább! Mégis ott kezdi, elöl, hogy amikor megesett a román hadüzenet, akkor ő Predeálnál teljesített szolgálatot, mint mozdonyvezető. S ami végbement akkor és ottan, hát az az, ami nem volt kutya. Székelyesen és hitelképesen meséli a veszedelmeket: reánkereszti valósággal, hol pöfögve s hol éles füttyel, mint a mozdonyt. Izgulunk és szenvedünk, mintha újból kitört volna a háború, s mi valahányan Predeálnál teljesítenénk szolgálatot. De ő is dörgöli homlokáról a verejtéket, mit a felidézett veszedelmek gyöngyöznek oda. A mi gyötrelmeinket azonban nem nagyon tekinti, de a dundi leánykát, aki folyton izeg-mozog és egyre jobban torzítja az arcát, lassankint kezdi megsajnálni. S mint a folyó, amelyik észrevétlenül új medret vág magának, Predeál helyett ő is a leányka felé tart s apránként neki szenteli egészen az idejét. A gyermek nevetgél és megrózsásodott arccal fogadja a kedveskedést, míg aztán Keresztúron az anyjával együtt leszáll.

Amikor tovább indul a vonat, a hős mozdonyvezető ránéz a feleségére s csak ennyit szól:

— Jó kövér leányka vót.

Többet nem beszélnek a dologról, hanem szótalan egyetértésben haladunk Udvarhely felé. Én is átmegyek a csomagomhoz s magamba térve, mint egy meghitt lugasba, úgy várom, hogy az ablakon keresztül feltűnjék az anyaváros. Először az ősi, húnlegendás Budvár emelkedik fölénk: olyan, mint egy hatalmas koponya, melyből feketén merednek a szemüregek a Küküllőre. Nemsokára fütyülni kezd a vonat, először legényesen, majd gyorsan öregszik a fütty, s aztán végelgyengülésben meghal. Így jelzi a mozdony, visítva és apránként elhaló szusszal, mintha megölnék itten, hogy vége van Udvarhelyen a vonatos világnak. Mert a sínek itt megszakadnak, utolsó állomás az udvarhelyi. Fel a Hargitáig, vagy a Nyikó-völgyén Parajdig innét már csak szekerek zörögnek, vagy gyalogosok bandukolnak, ötven-hatvan kilométeres távolságra.

(Folytatjuk.)

Faggatom fiamat

Letérdelek egy tőzikéhez,
kis fehér kelyhe mikrofon:
faggatom fiamat, miként Ő
faggatott engem egykoron.

„Nincs isten, sem ördög, sem angyal,
csak bűz van és tízezer féreg.
Vénséges vartyogó varangy ül
a szívemen. És pislog. És les."

Fiam!

Horzsolta csak szíved
az érdes szerelem,
súrolta sejtjeid,
fényesre sikálta,

de nem omolhattál
termékeny éjeken
egy halandó lánnyal
halhatatlan ágyba.

Mégis úgy remegtél,
mint az ifjú nyárfa,
mikoron nem a szél,
hanem a fény rázza.

Szigliget

Szeretek én menni,
menni megigézve,
bejárni a májust
suhogva, kísértve.

Barangolni fényben,
sugaraktól verten
himnuszod hatalmát
borzongani, Kertem.

Jaj, szeretek élni — — — !
S ha utamnak vége:
beleőrülök egy
tulipán tüzébe.

Sör, pálinka, csók...

Sör, pálinka, csók
és nem tudtam, hogy a hajad
vagy az éjszaka feketébb,
és újra ittunk, újra csókok,
suttogások, hosszú ujjaid a térdemen,
hogy vérlökéseid az ölemig szökjenek

s megint elcsodálkoztunk,
hogy lelkünk ugyanolyan gyógyíthatatlanul
gyermeki, természet-szomjazó
és nem tűr semmi törvényt csak a tiszta
lobogást földi és égi üdvözülésekért,

nem tudtam, hogy szépséged
vagy bujtogató szerelmed a mélyebb
örvény, mely asztallal, székekkel
együtt forgat-forgat az éjszakázó
ivó hangzavarában;

dobáltak hátukon
az összeolvadás vágtató órái;
sör, pálinka és csók és csók
a száj, a nyelv, az arc, a nyak
ízeinek utolsó, fájdalmas harmatcsöppjéig,

mert mindent-elsodró lett
az önmagunkat széttépő vágy, hogy a másik
kétszeresen is létezhessen,
többszörös személyével gyűjthessen-
tékozolhasson a húsunkból és szellemünkből
gyúrt külön égitesten;

a vágy, hogy tökéletesen és menthetetlenül
elvesszünk abban a tengerben, melyben
már fuldokoltunk, és burkainkból
kihasadva megmutathassuk egymásnak az ismeretlent,
akik vagyunk és leszünk,

akárhányszor és akárkivel
olyan csókokká robbanunk, mint
azon a májusi éjszakán:
halántékod a tenyerembe bukott
és a szánk lángolva táncolt hajad gyűrűiben.

A szerelem szürrealizmusa

Első szerelmem Tóth Irén volt,
az utolsó te, Gyuricza Klára;
így csitult bennem lassan el
a mindenség plazma-lüktetése.
Nem mindig táncoltam
jól,
elrontottam a páros lépést,
nem hallottam meg, amit a csillagok zenekara
húzott a vérembe.

De néha,
mikor olyan iker-társra
találtam, mint te, aki ugyanúgy
nem tudtad, milyen parázs-fogú démonok
áldozata,
újra megjelent fölöttem
isten nevető, maszkos arca,
és mi, nem mi: te,
nem te: Én-Te
egyetlen égő oroszlánná változva
lángoltunk föl a sárga homokból
az égre.

Ez a szerelem szürrealizmusa.
Aztán az odaadás lombja ronggyá szakadt,
az emlékezet
szürke tócsává olvadt,
mint télen a só, és mindent letiport
fekete lovaival
egy szaggatott, hosszú üvöltés.

Nincs már remény
vagy reménytelenség:
piros hullám csap föl,
kérlelhetetlenül csavarodó,
gőgös taraj vágja csőrét a mellkasomba.
Szeretlek, tündökletes halál
szeretője,
szerelmem gyilkosa!

Homo hungaricus

Élünk hát, istenem!
Éldegélünk — elcsorgó vízfolyás.
A tavak, tócsák, tocsogók között
fölrepedt föld-sors . . . Mi várhatna más!

Felnyüszítünk, mint dögszagú
ázott kutya az égzengésben,
s fennakadunk a karón és a kórón
észrevétlen.

A döbbent városokban
a munkaerő züllik, egyre sápad:
izzadtság-fillérednek mára
„Kolbász kifújt!" az ára.

Talán a búzamezők! De
laponként hull az szét — tarlóival,
s a rendszert rend szerint szidó szántóvető
kínjában — kihal.

A hivatalokban
csakúgy hemzseg a sok adóalany;
s hogy mit fizetnek meg s vajon kinek —
sokáig nem marad talány.

A körorvosi rendelőkből
fürtökben lógnak ki a betegek.
Kényszerzubbonyba dől az asszisztensnő,
a doktor — kórházban,
a nővér meg táppénzre ment.

Feldobta talpait a doktor . . . Hadd üvöltsem:
mi lesz veled, homo hungaricus?
Olcsó
kényszervágáskor felnyüzsög a pondró,
s már hogy izeg-mozog tízmilliónyi hús!

Kockagolyó

Magamhoz vettem egy kockagolyót.
A csücskeit csak belégyömöszöltem,
s már kész is volt. Csiki-csuki. (Különben
a zsibpiacon csentem, olcsó volt.)

Hipp-hopp — ellopták a kockagolyót . . .
Csak néztem. Némán álltam ott. Dühödten.
Egy légy szállt arra — rácsaptam. Megöltem.
Aztán a legyek se . . . Szétrobbanok!

Szereznem kell egy pótkockagolyót.
A csücskeit csak ki-be gyömöszölném:
csiki-csuki, tik-tak . . . Ne légy laza;

e fura idomot én meggyötörném!
Ott játszadoznék hétnapra valót,
s középpontjában eltűnnék. Haza.

Életfogytiglanig

Hol már a döghalak
is elhullnak és tétlen rajzanak
lefelé,

mélyen tanyáz
tenger szívemben minden elmúlás.

Mert mély örvény az élő ihleté.

A szomjú láz
kietlensége mégis magaláz:
életfogytiglanig
csak tátogás és néma ordítás

a végítéletért.

Akkor

Foroghatnak a szélkakasok,
köpönyegek:
én lábvetve, mások helyett is,
erős legyek.

Csak biztonságom: a nyugalom
velem legyen,
a kavarodó szél, idő mit
véthet nekem?

Ha bennem helyén minden, mint nap,
hold az égen,
fondorkodhat bárhogy a világ,
nincs mit félnem.

Kiben higgyen?

Lábukra állnak, önállósulnak
mind az ismerős dolgok.
Nem figyelnek rám, rá se rántanak,
mikor valamit mondok.

Pedig szólni, mutatni kellene
a munka mibe kezdjen.
Ha már dolgozik, izzad, legalább
haszna, értelme legyen.

De kitalálja egymaga inkább,
hisz másban kiben higgyen?
Mint az ember, megy az orra után
irány, s cél nélkül minden.

LEVENDEL JÚLIA

Időzés

1988. május

Sohasem láttam ilyen paradicsomian dúsnak a kerteket, mint ezen a korán jött, meleg tavaszon. Talán a szokatlanul enyhe tél, a nyárias esők — gondolom, vagy én lettem más: érettebb, öregebb, szemérmesebben vágyakozó erre a szépségre. Orgona, rózsa, a tündérkedő gyümölcsfák, ahogy szemközt tobzódik barack és cseresznye, nyárfák és gesztenyék, föl, föl, a házak fölé magasodva. A fenyőnk — évekkel ezelőtt karácsonyfa volt, hokedlire állítottuk a vödröt, amibe ideiglenesen elültettük — félemeletnyit nőtt, s mintha a madárcsivogás is minden eddiginél gazdagabb, harsányabb lenne. Cirpegés és burukkolás, csipogás, pityegés, csattogás és a helyét követelő, elragadtatott zöld küllő „klü-klü"-je, meg a feleselő rigó-trilla. Még érezni a tegnapelőtti, frissen nyírt fű illatát, s már selymesen, mint az angol parkok valószínűtlenül zöld gyepe, hullámozni látszik. Törékeny, múlékony, s mégis örökkévalósággal kecsegtet. Haza a menekülőnek, rév a felszín csapkolódása után, a kivonulás vagy felülemelkedés, szusszanás és beletemetkezés ígéretekerete. Különben azt mondunk rá, ami tetszik. Az összkép évszázadok alatt bizonyára alig változott, s ezért a gyorsan növő és leszáradó fű elhitette az emberrel, hogy nála maradandóbb, s ha belehajtja arcát, megőrzi a vonásokat, mint a Veronika-kendő; az enyhet kereső a fűben ringatózva mindig is a végtelent ízlelgette.

A természetbe merülő ember nagy élménye, hogy ő maga él. Voltaképpen ez a vigasz és a biztatás is, hiszen élvezni, de akár érezni azt, hogy élünk, csak kapcsolatban lehetséges. Bokrokkal és rovarokkal, folyóval és madarakkal, az egész élő és élettelen környezettel pedig legalább annyira változatos — sokszintű és sokszínű — az ember kapcsolata, mint a fajtájabéliekkel. Ha azt mondom, „kapcsolat": tudatosságra gondolok, olyasféle áramlásra, amelyet az ember ismerni és formálni törekszik. A költészetben sokszor emlegetett boldog állapot, amikor az ember még öntudatlanul, szinte csecsemő vagy embrió „természetességgel" létezett a természetben, gondtalanul és vágytalanul, nem adhatta meg a kapcsolat örömét. Sem kapcsolatot, sem örömöt nem adhatott, mert ezekkel a képességekkel csak a tudatos ember rendelkezik — s úgy tűnik, minél tudatosabb, annál erőteljesebbek az örömei és differenciáltabbak a kapcsolatai. Annál inkább él. És szenved is persze.

Odatartom arcomat a napnak, órákra ennyi elég, s milyen könnyen megszokható ez a lubickolás. Az évszaknak nem megfelelő meleg, a bárányfelhők játéka, hogy ülünk az erkély körszeletében, hunyorgó és szótlan szerelem-vallomásunk — és sértetten fogadjuk a lehűlést, a komor esőket, hogy fűteni kell. Duzzogva nézzük a piszkos szürke eget; bizonyára alkat kérdése, hogy az ember legyint csak és optimistán vagy cinikusan azt mondja: elmúlik. Hogy folyamatosan érzékeli az átmenetiséget, minden jelenség illékony voltát. Vagy ellenkezőleg: nem lát kibúvót a pillanatnyi szorításából, nem bízik abban, hogy más időpontban más helyzetnek tűnik — néha ugyanaz.

Vasárnap este: a televízióban részleteket sugároznak a pártértekezlet az-

napi programjából, majd hosszú csúszás után a személyi változások következnek; mindenki erre vár, röhögjük a delfinek életéről szóló filmet, fásultság és felajzottság keveredik grimaszainkban, ahogy hallgatjuk az újabb és újabb közleményt: amikor véget ér a Központi Bizottság zárt tanácskozása, a televízió nyomban tudósít, egyenesben közvetítik a zárójeleneteket.

Mit várunk? Ha nem áltatjuk magunkat, ezektől az emberektől semmit. Mit számít néhány név és pozícióváltozás? A tapasztalat azt mondja: nem sokat. Amíg hatalméhség mozgat, amíg a differenciáltabb és programmal fellépő politikusok szemében is ott az összetéveszthetetlen villanás: a hatalomra törés elszántsága, addig nem bízom a mégis csak remélhető személyi változásokban. Hadd játsszanak a delfinek.

Mennyi rossz arc a szónokok és a hallgatók között! Fenyegető és szánandó pillantások, provinciális cézár-póz és fontoskodás — elemi ösztöneim sugallatára eltolnám az egészet: idegen. De nyugtalanul várom, hogy döntés szülessen; letagadhatatlan az a kis remegés, amely a gyomortájról indul, és az ujjbegyekig, a nyelv hegyéig húzódik; lüktet, rángat, fogva tart, jelzi, hogy most van a történés, igen, jól érzékeled: ez a történés.

Mondanám, hogy nekem a napsütés, a fecskék kerengése, az orgonaillat is történés — nem, az más. A gyerekkor óta ismerős remegés ellen nehéz hadakozni: ne térj ki, ne hárítsd el, ne is próbálkozz az előkelő idegen szerepével, hisz ismered a történelem szagát. Felismered még akkor is, ha egy ócska tv-képernyő előtt néző vagy csupán. De a szabadságoddal kockáznak most is — és hát miféle szabadság ez a remélhető, kiszabott, irányított?

Egy héttel a pártértekezlet előtt a legtájékozottabb emberek is úgy vélték, hogy nem történhet kielégítő személyi változás. De több történt, mint a legvakmerőbb-józan találgatásokban körvonalazódott. Ennek örülni kell. Néhány nap múlva a bőrünkön, saját ügyeinkben is érzékeljük, hogy a játéktér tágul — örülni kell. Hinni talán, hogy a tömeges igazságkeresők, újsütetű jobbítók ágálásából is lecsapódik valami. Egyelőre az életösztön működésének gondolom, hogy dacosan *mást* keresek. Nem félek az illékony, gyorsan romló, hangosan bizonykodó szavaktól, szerepektől — de védekezem. Talán nem lesznek hisztérikusan görcsösek a mozdulataim, mikor most magam köré gyűjtöm, nézegetem az erőt-méltóságot adó, szerethető műveket — nem is műveket, figurákat és helyzeteket, vágyakat és szorongásokat figyelek, megbolygatom az idő-rendet, hogy még tágasabb-távlatosabb legyen lehetőségeim köre; játszom, időzöm. Lubickolok a végtelennek tűnő időben — milyen közeli, szoros háromezer év.

Először egy királylány tekintetét kapom el, ez indulásnak jó lesz, biztató; nem holmi szűzies-szemérmes pillantás, inkább fájdalmasan elszánt. Egy lázadó lány lép elém, ifjú ara különben, aki nem is tudja, hogy szavaiban az európai ember erkölcse születik meg. Antigonét csakis állva képzelem, s nem csupán azért, mert a színpadon — bármily modernizált előadásban — lehetetlen volna székre ültetni, földre vagy pamlagra fektetni, hintáztatni vagy kötélen a levegőben lebegtetni; önkényesen nem is színpadon látom, bár Szophoklész szövegét mondja, s teszi, ami előírt. Takarékos a mozgással. Áll tehát, s olyan természetesen-kecsesen, mintha nem nyomhatná össze a családi átok. Tudja, hogy az van, és viseli. Nem egyszerűen betölti a sorsát, hanem maga csinálja, a könyörtelen istenek partnereként. A mindenekhez alkalmazkodó Kar szinte megilletődött csodálattal zengi is majd (Mészöly Dezső for-

dításában): „magad útján mégy a halálba!" — hogy néhány perc múlva szolgai feddéssel feledtesse a tiszteletet: „Nyerhet kegyelmet kegyelet, / de nem hatalmat vakmerő, / ki hatalmassal szembe száll: magad kerested pusztulásod".

Szophoklész Antigonéját látom hát — áll, de nem mereven, s nem gőggel. Nincs benne semmi, amit királynőinek vagy nagyasszonyinak mondunk. Bizonyára nem is szép, legalábbis nem úgy, ahogy a magazinok és filmek alakította szépségek. Sötét a haja, a szeme, a bőre, s mint a vonzó görög nők többségének is, erős a szőrzete — valóságos szálak híján is látszik a bajuszka lehetősége-árnya. Kihívatja Iszménét a palotából, hogy meggyőzze: szembe kell szállniuk a királyi paranccsal és teljesíteni az istenektől kapott feladatot. A megbélyegzett Polüneikészt — úgymond — azért kell eltemetni, hogy megmutassák: nemesek-e, „vagy csak nagyok korcs fajzatja"-i; vagyis Antigonét lázadónak látjuk az első pillanatban is, tűz emészti, amitől remeg a szava, de egyelőre *hősi tettre* készül, olyasféle hősiességre, az isteneknek tetsző erőpróbára, mint évszázadok óta a héroszok, a mítoszok bajnokai. Nem is nagyon bánja, hogy Iszméné fél követni, hiszen ilyen hőstettet egyedül hajt végre az ember. Már a városalapító Kadmos is egymaga győzte le a sárkányt. Iszméné érvelései oly ismerősek, itt hangzanak el korunkban, a mi környezetünkben. Jóravaló, jó szándékú lány, de benne cseppnyi öntudat sincs. A sorscsapások belőle nem dacosságot, hanem simulékonyságot csaltak elő; „én magam mit számítok, *ha* meghajlok, *ha* lázadok?" Az „aprócska pont vagyok" önmentési gesztusával összhangban óv az „elérhetetlen céltól" is. Amikor aztán Kreón bosszú-ítélete őt is sújtaná, megtörten, önmagát legyőzve közösséget vállal nővérével, csakhogy Antigoné keményen — vagy inkább védelmezően? — elutasítja a megkésett, s már *csak* halált termő szolidaritást.

Kreónt színrelépésekor nyíltnak és erősnek látjuk, tudja, hogy a hatalom torzíthat („senki lelkét, hajlamát és szellemét / nem látni tisztán, míg kormányra nem került"), de egészséges becsvágy fűti, hogy méltónak bizonyuljon a trónra. Hazaszeretete-féltése nem szólamszerű — szavaiban más veszély bujkál. Amikor harciasan kijelenti, hogy „ki bárcsak egy barátját többre tartja e / szülőhazánál: azt többé nem ismerem!", valóságos emberek ellenében fogalmat (a hazát), ideológiát választ, s már ítélkezik Antigonén. Ki vitatná meggyőződése és eltökéltsége szépségét, mikor megfogadja: „Míg hatalmon én vagyok, / egyforma osztályt nem nyer hitvány és derék"? Csakhogy túl általános és élettelen ez az elhatározás. Szophoklész nem szól arról, amit a mitológia emleget, hogy a város ellen vonuló Polüneikészt jogos harag vezette, mert Eteoklész szószegőnek bizonyult. Nézzük hát mi is úgy a tragikus helyzetet, ahogyan Kreón és a thébaiak — még Antigoné is — látják a darabban: a két fivér egymás kardja által veszett. Az új király a városvédő Eteoklészt pompával temetteti, a másik fiútól azonban megtagadja a végtisztességet. Antigoné nem lázad a történelmi igazságszolgáltatás és megkülönböztetés ellen (bár finoman úgy fogalmaz, hogy Polüneikész „bukott ügyért veszett"), ő csak azt tudja, hogy *a temetés minden embert megillet.* Hogy ha a holtak temetetlenek maradnak, az élőket bűn terheli, s elvesztik önbecsülésüket, méltóságukat, helyénvalóságuk tudatát. Amikor Antigoné (s később mellette, érte érvelve Haimón) fellázad a zsarnoki önkény ellen, nem tesz mást, mint makacsul ragaszkodik a maga hitéhez. Ez a dacosság az er-

kölcs szülője. Iszménének még azt mondja, hogy „tovább kell tetszenem az Alvilágban, mint e földön, mert amott / örökre nyugszom" — szóval „üzleti alapon" választja a földi hatalmasság parancsával szemben az isteni törvényeket? Meglehet. De Kreónnal szembesülve már másról van szó. A király úgy véli, hogy tilalmát csak haszon reményében szegheti meg valaki, s mikor az őr eléje vezeti Antigonét, megdöbben. Miért tette? Különben is: Antigoné az unokahúga és fiának menyasszonya. Kínos a jelenet. Mindenesetre megkérdezi a lányt, ő temette-e el Polüneikészt, s mert Antigoné nem tagad, sietősen elküldi az őrt. Reménykedve, szinte a kibújást sugallva fordul újból a vétkeshez: „Tudtad, hogy amit elkövettél, az tilos?" Talán ez a legfeszültebb drámai pillanat, Kreón — érezhetően — szeretné, ha a lány visszavonulna, s ha válasza *érthető* lenne. Ha Antigoné most megszeppen, vagy csak ártatlanul azt feleli: ó, nem tudtam, Kreón bizonyára megkönnyebbül. De a válasz keményen határt von kettőjük közé: „Tudtam, hiszen kihirdették nyilvánosan"; és amikor erre Kreón újra kérdez: „S a rendelettel szembe mertél szállani?", szavaiban a megbotránkozásnál erősebb a csodálkozás, az értetlenség: hogyan, miért tette? Mi hajtja ezt a lányt esztelenségbe? *Mi ez az erő, amiről neki, Kreónnak sejtelme sincs?* S mert kérdez, mert bevallja, hogy számára ismeretlen jelenséggel áll szemben, Antigoné egy pillanat alatt fölénybe kerül: most lesz tudatos lázadó.

Olyan hatalmas soha nem lehet szavad,
hogy bármi földi rendelettel elsöpörd
az istenek íratlan, szent törvényeit.

Vagyis törvény és törvény között különbséget tenni: az értelmes-lelkes ember önmeghatározása. „Az istenek íratlan, szent törvényei" pedig a természetesség törvényei, az ember belső parancsai. Antigoné *tudja,* hogy neki el kell temetni a fivérét. *Tudja,* hogy a holtakat, minden halottat el kell temetni. Következetességében, makacsságában talán könyörtelen is, de Iszménével ellentétben még azt is *tudja,* hogy ami kötelessége az embernek, azt *késlekedés nélkül,* a maga idejében kell megtenni.

Súlyos és roppant időszerű felismerés. Mert nézhetjük ma dühösen, kételkedve, gúnyosan a rendszer-, áramlat- és divatváltozásokkal rugalmasan együtt változó embereket, lehetünk megbocsátóak, hihetünk a pálfordulások őszinteségében, bizalommal fogadhatunk minden kinyílást, megkésett felismerést, jó szándékú tettvágyat — a hitelességet menthetetlenül mégis az szavatolja, hogy valaki időben hallotta-e meg a „szent törvényeket". Félek, hogy akik ma olyan harciasan ítélik el a sztálinizmus bűneit, akik lelepleznek és bátran új utat hirdetnek, alig néhány éve, néhány hónapja a maguk kis „temetési ügyében" készséggel elfogadták a „földi rendeletek" érvényességét. S még jobban tartok attól, hogy többségük a mai anarchikus viszonyok között is megbukik temetés-ügyben, hogy észre sem veszik, most miben kell ellentmondani, mihez kell ragaszkodni.

S hogy honnan lehet mindezt tudni? Ki és mire támaszkodva meri állítani, hogy választása, magatartása erkölcsös? Tudomásom szerint foghatóbbat Szophoklész kora óta nemigen mondtak. Akkor azonban nemcsak Szophoklészt foglalkoztatta ez a bizonyos *tudás,* hogy így és nem másképp kell tenni. S nem is csak Antigonéval mondatja-játszatja el a világba erkölcsöt hozó szerepét. A később írt, bár korábbi időben élt Oidipus király „kutatásai" is

modern, erkölcsös emberre vallanak. Mennyit változott Oidipus figurája az i. e. V. századra. Kerényi Károly írja mitológiájában, hogy „Homéros egyetlen szóval sem utal Oidipus bölcsességére... mintha soha nem szorongatta volna Kadmos népét a közeli Phikion-hegy szörnyetege, a Phix, vagy más, világosabb nevén a Sphinx, a »fojtogató«!" És Kerényi azt is megemlíti, hogy amikor Oidipus a szorosban találkozott Laios kocsijával, s a hírnök rákiáltott, hogy térjen ki a király elől, „Oidipusban forrt a méreg". Az egyik ló a lábára taposott, Laios pedig „kocsijából még fejbe is vágta szöges végű, villa alakú botjával, mely a lovak ösztökélésére szolgált". Ekkor a fiú — nem sejtve, kivel van dolga — megölte apját, s a hírnököt is. „Aiskhylos — mondja Kerényi — a haragtól megszállott Oidipus képének még egy jellemző vonását megőrizte: a gyilkos beleharapott a megölt testébe, s kiköpte a vérét."

Nos, Szophoklész Oidipusáról nehéz elképzelni ezt a brutalitást. A peloponnészoszi háború idején született tragédia címszereplője *gyötrődő értelmiségi*, aki a maga *erkölcse* szerint úgy véli és hirdeti, hogy neki használ, ha Laios emlékéért harcol, hogy kötelessége felkutatni az egykori gyilkost — s egyáltalán: az ember kötelessége, hogy eleven és tiszta kapcsolata legyen a múlttal. Mit válaszolna Szophoklész Oidipusa vagy Antigoné a kérdésre, hogy miért tette, amit tett? Bizonyára olyasmit, mint a kortárs Szókratész: ezt súgta daimónja, a *belső hang*.

Az Antigonéban is feltűnik az agg Teiresziász, vak persze, mert ifjan meglátta Pallas Athénét fürdeni — olyasmit látott tehát, amit embernek nem szabad —, és az istennő megfosztotta látásától, ugyanakkor látnokká, jövendőmondóvá tette. Teiresziász somfabottal jár, érti a madarak nyelvét, tiszteletreméltóbb, semhogy szánnák. Bölcs, aki *helyzeténél fogva* a „szent törvények" megtartását képviseli, akit eleve a belső hang vezet. Az Antigonéban szokatlanul indulatos.

Fiatal fiú kíséri Kreónhoz; a vén ember mellett szüntelenül ott van az ifjú, bár Teiresziász egymaga is „átfogja" az időt. Múltból hozza tapasztalatait, érzi a jövőt, s a jelenben kell színt vallania. Valaha Laiost óvta, hogy útra keljen, Oidipust visszatartotta volna a titkok feltárásától — Szophoklész Antigonéjában nagyobb a szerepe. Nem egyszerűen a jövő tudója, sokkal inkább: a *tudó ember*, és Kreón, a hatalom képviselője mellett ő a *mindenkori értelmiségi*. Önérzetesen állíthatja, hogy Kreón azért vezette eddig baj nélkül az államot, mert hallgatott rá. Amikor elmondja, hogy az adott helyzetben sürgősen vissza kell vonnia ítéletét — a holtat nem szabad bántani, s így Antigoné tette helyes —, Kreón *gyerekesen* meginog. Szinte szeppenten felel: „Mindnyájan engem vesztek célba itt, öreg, / mint ijjazók a táblát" — de mert beszélni kezd, mintegy a saját erejétől, hatalmától felajzva a védekezésből támadásba lendül: nem tűrheti, hogy bárki őt oktassa, *nem tűrheti a más véleményt*. És azért rágalmaz, mert nincsenek érvei, csak hatalma van. Kettejük párbeszéde — Teiresziász bátorságával, önérzetességével és Kreón gyanakvó korlátoltságával — az értelmiségi és a hatalom képviselőjének szembenállását, viszonyát példázza. Teiresziász végül elmegy, hogy Kreón dühe ne érje el — ennyiben kiváltságos is: szavára emlékeznek majd, egészen eltüntetni nem tudná Kreón, mint annyi más „névtelent". Meg aztán régi „érdemei", nyilvánvaló „haszna" is mentesíti valamelyest, de csak valamelyest. A zsarnok csapásai kiszámíthatatlanok. A kölcsönös függést, a kölcsönös kiszolgáltatottságot — a „fortélyos félelmet" — idézi Szophoklész.

Antigoné, Teiresziász, Haimón, s persze Kreón is egyéniség, a görög esz-

ményeknek megfelelő méltósággal, de tévedés az a sokszor leírt, hangoztatott tétel, hogy a darab *minden* szereplője a realitás fölé emelkedik. A Kar például — erről írtam — az arctalan tömeget, a pillanatnyi alkalomba fogódzó, elvtelen, a felszínhez ragaszkodó *közvéleményt* játssza. Szédületes sebességgel változtatja érzelmeit (inkább csak hangulatai vannak), véleményét. A stabil egyéniségek mellett különösen csapongónak, léhának tűnnek megszólalásai. S ott van aztán az Őr: ő csakugyan „realista" szereplője a darabnak. Klaszszikus „kisember", tele félelemmel, alamuszi kibújási ötlettel, de humorral, sőt öniróniával is. Sejti, hogy a rossz hír hozójára Kreón palotájában csak rossz várhat, de igazán akkor rémül meg, amikor a király megfenyegeti, hogy őt, meg a többi őrt vonja felelősségre, mert bizonyosan pénzért lettek törvényszegők. Kreón tehát halálosan megfenyegeti és elvonul. az Őr szeretne jó szolga lenni, talán meg is menthetné magát — de hátha nem sikerül meglelnie a tettest. Mi lesz akkor vele? Hogyan szabadul? Bízhat-e az istenek segítségében? A tragédia kibontakozása során szemtanúi leszünk nagy meghasonlásoknak, összeomlásoknak. Haimón és Eurüdiké azonban, akárcsak Antigoné, maga választja — méltósággal — a halált. A dráma egyetlen pontja, ahol megfélemlített, *megalázott* embert látunk, éppen ez: az Őr Kreón távozása után rövid időre a színpadon marad, hogy lássuk, milyen kicsinyes, nyomorúságos is lehet az ember. Ötsornyi szöveget mond csak, s elmegy — gondolom, remegő inakkal, pislán. S micsoda hatalmas fintor, hogy a Kar éppen ekkor zengi az ember himnuszát („Számtalan csoda van, de az / embernél jelesebb csoda nincs") — a szavak áhítatosak és ironikusak így; megvalósul a kivételes összhang: *egyszerre* szól a hit és a kétely szólama. Az évezredeken át tartást adó meggyőződés sértetlen a mefisztói szellem mellett.

SZALAY FERENC RAJZA

Súgja Hang

A GRIMM ÉVE

Az éj partján egy mágus áll, az ajka vörös forradás,
a keze fa, a lába fa, a szeme búzavirág, egy szögön lóg,
ő a grimm, ő tudja minden mese titkát, a halálos szarv döféseit
és a sóhajok kamráját, kísértetek tigris-fogát, fején fekete,
kétpúpú kalap, tányérsapkáján szárnyas kerék, dübög a padló,
bakterlámpa derengő pirosán gázol át az éjféli katonavonat,
ágyúcsövek az égi sarlóra mutatnak, ablakdeszkán sötétülök,
nyolc éves vagyok, novemberben már kilenc, megalkotom a grimm
mohazöld birodalmát, kék palástom száll, fapisztolyomat rásütöm
a mozsárból kikelő banditára, ahogy közeledik és karomszerű
ujjaival lerántja a rózsaszín homály abroszát; almaillat,
lisztesládák egérszaga orromban, mikor futok a sínek között,
a grimm éve ez, mindenható képzelgéseimé, a mágusnak még
minden kezére áll, fúr és farag apámként, könyvekben alszik,
föltámaszthatom tetszésem szerint, mindent magmagyaráz
és árnyékba borít, a drótkerítésre fagyott ingek karját
kitépi dühében és fogcsikorgatva borotválkozik, a kőhídon
sírdogáló szél menyasszonyruhájára egy pillantást se vet,
ki ez a grimm? a botja kampós, a kaszája peng, a süvege
cukros hótól csillogó, aranykarikán csörögnek szakállas kulcsai,
gyászkeretes körmeivel sertésfület vakargat.

A DIÓ ÉVE

Ősztől őszig, akár egy dióban, házam volt a Hang,
micsoda év! s a pillanat helyszínei, mint most a Csaba
lépcső, befogadtak; megállok, hol a Ráth György utca keersztben
fut s a novemberi köd gubancos sávjai fölött villogó égen
átszáll a darvak örökös V-je, falvédőről másolt emberszív-
szomorító szépség-vigasz — kuncogó sár a cipőmön,
kétoldalt ólmos harmattól megmerevedett sárga fű,
fejemben szertelovagló köpenyek, botok, papírcsákók,
hát mi kellett nekem? a forgatás és fércelés, mire?
a visszatérés, honnan újra meg újra elrugaszkodom,
mintha lehetne más variáció, kevesebb szégyen és több
melegség a leszakadt ól-szürkületben, virrad vagy alkonyodik;
a jajgatás értelme mire jó? elpattan a szappangolyó,
hogy észre sem veszed, kifoszt az idő, bezsebel, levág —
itt ez a dió, négy égtájra néz négy személy,

dimenziókat fölajánl — talán még ma is eldöntetlen
és van szavad, mint a köd rongyain túl kiáltozóknak,
összekuszált vadon éjéből kitörni ne remélj . . . Kabátom
gallérját nyakamra gyűröm, talpak döngetik kívülről
a papírhéjú diót, tenyerek tapasztják bentről hasadozó falát.

A 88-AS ÉVRE

Nincs mit tenni, ha meg kell lenni, ha eljő, és eljő,
remélem, eljő; még itt megy gondolatom az éji őszben,
megy és kirojtozza előre, bebojtozza vakon a jövő évet,
ráfirkál, úgy tesz, mintha . . .
. . . és bandukolnak szemben ismét házak közé szakadt ürességek,
visznek cipőim vásári havazásban, jönnek velem szemlehúnyva
kirángatott esők, sebesült katonavonatok, hóalakok,
halálok; előre mind, a ruhátlanul vacogó parkon most
egy házsor átlökődik, a sírás utána lökődik, a hold,
a sarki közért drótkosarai fejünkre borulnak, vivát!
kiszabadul alóluk, leng a haj, csupa tömjénfüst-haj, sóhaj,
ó jaj, kifakad a nevetéstől oldalam, szájsötét rés a reggel,
bódultan egy iszákos szellem betekint; rajta, kis
antracitkörmű ragadozóim — ripők álom ugrál tagjaimban,
táncosa vagyok, lotykosa, kutyahájú hajcsár igazgatja
nyelves ostorával lépteimet, komisz úr,
szakálla veres, inge mosókék és alvadtvérben bokázik,
bizony beázik, lesz heterogén a „jövő" — ráírom falára
a könnyek tavát is, kiáltásaimat, hogy vissza!
gyertyafényben a kásás föld, a hon, a vadon, a dobra vont bőr;
csupa törmelék minden, de hova vissza, *hova? jő, megy, előre, jő —*

A SZÁZADIK

Kabbalista ha lennék, forognának szemgolyóim tüzesen,
íme, az elme pythagoraszi ideáinak közelébe eveztem;
regényhős ha lennék, a gatyás gyereknek drámai gőgben
vissza-mutatnám e századik verset kutató tekintetemet;
prédikátor ha lennék . . . — már elég,
a csűrés-csavarás csak avégett, hogy a forma meglegyen,
mert nincs más kenyerem
és a Hang, ha volt, ha van, mi mást súghatna, mi mást?
a sétalovaglásokat,
mikor kettészelt lovon vagy más tökéletes paripán ülünk,
ahogy indultam; betyárkalapom karimájára
pereg a csillagok szúrós pora és a mérgezett eső;
hajdanába-danába, ha jött a vihar, a kutya csörgette
láncát s mikor sárga tengerré lőn az udvar,

Az esőcseppek akkora buborékokat vetettek mint egy tyúktojás,
és bibliai körték zuhantak húsosan a tetőcserepekre,
hallani, mindent hallok, a vasfazékban fütyörésző víz nótáját,
nincs búcsú, nincs befejezés, abba se hagyom, pörög a gömb —
ujjam hegyén, ha kell, ha akarom, ha tudom;
vagy csak állok előre dőlve ama kezdeti ricsajban, és ázott
pokrócok kutyaszaga facsarja orrom, hőkölök és hallgatózom.

A KONOK KÖVETŐ

Csak könnyedén, szólok, és könnyűségem a cet hátán megálló
üveggolyóban arcára ismer, bakancsa ólom.
Jöjjön most ide az a sirály, az a konok követő

(Athén felé menet láttam, kísérte a hajót,
a légáramlatok emberszemmel láthatatlan útjain vígan
vitorlázott, fölényes szépségben figyelt) —
jöjjön és szorítson csőrébe egy zöld zabszálat
s tovább.
Talán a röptünk nem húz már soha tündérvonalat
és angyali tökélytől is fokhagymás ez az orr,
talán . . . Könnyedén! Ahogy a sirály. S a kikötőbe ne.
Különben csend van, magjáig látni.
Fényes és sima, kicsi, névtelen hangok alszanak lenn és fönn.
Egy démon jön erre, egy deszkaház keréken, kés vicsorog,
bohócok még, boltosok és tolvajok, kikalapált szörnyek,
az egész spirális menet piros lábasokkal, rongyos cihákkal árad,
a víz s az ég metszésvonala vezet, mint amikor átkulcsol szerelmem
és szabaddá ölel; gyere, sirály, jön, nézi a hajót
— látom a hajót, türkiz utat hasít; „emelni lábat";
csak könnyedén, akárhova még; tili-ó, tili-ű; ólombakancs.

(1987)

„Helyzetdalok" sötétedés után és — előtt

FODOR ANDRÁS

EGY BARTÓK-VERS HÁTTÉRTÖRTÉNETÉHEZ

1948. II. 27. Péntek

Ma vagyok tizenkilenc éves. Születésnapom többféleképp is megünneplődik. A portán kezembe nyomnak egy lapot, rajta Takáts Gyula apró betűs írása: „Kedves Bandim, nagyon megörültem soraidnak, így legalább megtudtam sokmindent." Máris értem, miért nem levél jött Rómából az én hosszú beszámolómra. A jellegzetes *takátsi* egyszerűsítés, szűkszavúság kísért a lap mindkét oldalán, a kényelmes atyai gesztus, amit már-már én is eltanultam tőle, alkalmaztam más viszonylatokra. Hiányérzetemet annak észlelésével enyhíthetem, hogy valami kedvetlen ború is lappang a szavak mögött. „Olyan az ember itt Itáliában, mint a kifordított kabát." Talán a levertség, lehangoltság nem engedte, hogy bővebben, belemenősebben írjon.

Wilhelm Rudi, a volt kaposvári osztálytárs, megszerezte a reményem szerinti jegyeket a mai operaházi balettsorozatra, melyben két Bartók-mű is szerepel.

Pontosan hétkor fölugrálunk a rengeteg lépcsőn, ledobáljuk kabátunkat, s megyünk a bal karéjra. Meglepő, mennyi az üres hely. Nem leszünk bolondok a kijelölt székekre ülni. Húzódunk lejjebb és lejjebb, a jobb látási övezetbe. Amíg így tiblábolunk, már sötétedik a nézőtér, s fölhangzik lentről a hegedűk különös, disszonáns fűrészelése. Összenézünk, mint titkos cinkosok: — Bartók ám! Eleinte csak várjuk, mi lesz ebből? Furcsa zene, furcsa mozdulatok, de aztán egyszerre csak elvesztjük ítélő biztonságunkat, lenyűgöz bennünket, amit hallunk, látunk. Akkor történik ez, amikor a *Mandarin* másodszor tér vissza. Csodálatos, valóban *Csodálatos!* Ilyen zenei kifejezőerőt! Az ember húsába, vérébe nyomakodik az ütem, s a színpadon látott mozdulatokra késztetné. Itt aztán nincs kétség: miért játsszák *ezt* a táncosok, s miért mondja *azt* a zene. Annyira elválaszthatatlan a kettő, hogy mármár magát a *zenét* látom, amint hajlong, megtorpan, kacsázik... Középen ül a mandarin, a lány körötte táncol... A párharc közben is pontosan követhetők a lány buzdító magas, a férfi elutasító mély hangjai. Döbbenetes! A tűzzel játszó, tragikus kihívást sohase tapasztaltam még ilyen megrendítőnek. S mennyi fojtottság, mennyi tenyérbe körmöző küzdelem érződik a Mandarin merevségéből. S amikor megindul, mozdulatait úgy löki a zene, mint gőz a dugattyút, egyre erősebben, gyorsabban, félelmetesebben. Aztán a birtokbavétel hátborzongató pillanatai, a kéjéhség és a beteljesülés ideges fuvolázása! Képtelen lennék most arra gondolni, hogy a kakasülő oszlopát ölelve még az egész színpadot sem látom, ott vagyok a történés közegében. Legföljebb ez villan át rajtam: — Ugyan, mi a nem megközelíthető ebben a zenében?

Széthunyorgunk a felpattanó villanyfényben. Nyomottság, fáradtság érződik a közönségen, s nem a mi ajzottságunk rezonanciája. Bezzeg a második szám, a Webern—Berlioz-féle *Rózsa lelke!* Először csak egy múlt század eleji szobát látunk, a kitárt díszletablakon át a valószínűtlen mélykék eget. Sejthető, hogy az érzelmes, olvatag kolorit, a zene és a koreográfia közt szoros

kapcsolat lesz. Valóban: omló, fodros fehérség, bájos pózok, súlytalan pergés, pergés. Szép, persze, de mégiscsak meglep az eszeveszettül tapsoló közönség. Mintha csak kárpótolni akarnák magukat az előbbi szenvedő kényszeredettség után. Mintha a házépítő munkás bérét a falfestőnek adnák.

Debussy: *Egy faun délutánja* közben minduntalan ácsingóznunk kell a látnivalók után. És valahogy itt sincs igazi összhang zene és tánc között. A kályhacső-ezüst Faun és a libegő-topogó nimfák még hagyján, de a vontatott mozdulatok már helyet adnak a kétkedő gondolkodásnak: — Jól van ez így? Hiteles ez? Egy ízben jólesően elönt a kristályos és mégis meleg (nem igaz, hogy Debussyt lehet érzelem nélkül hallgatni, még ha Ortega mondta is!) hangulat, de aztán megint föleszmélek, és csak figyelek.

A másik Bartók-szám következik, a *Táncszvit*re koreografált *Bálványosvár*. Túlzsúfoltnak, megfoghatatlannak indul, de a bizonytalanságérzés hamar megszűnik. A Rudi szerint *Allegro barbaró*ra emlékeztető vad ritmusok, tompa dobbanások, egyszerre kifeszített kardok, szögletes, merevített mozdulatok nyílegyenesen szökkennek érzékeinkhez. Mennyivel meggyőzőbb eszköze a zenének a tánc, mint a pudvás operai pózok, s a körülményeskedő kántálás!

Feledhetetlen jelenet: a bálványos vár előtt áll a vitéz, s az éjszaka sötétjéből valami békaszerű férgek másznak elő, közönyösen, de undok módra tapadóan, nedvesen ugrálnak föl a lépcsőn, s közben hirtelen, nem is tudható, honnét, a színpad mélyéből vagy a férgek ocsmány hasa alól, zavaros, csikorgó zene árad. Még sose tapasztaltam, hogy zene lapos legyen, de ez a „muzsika" kúszó, fekete, gonosz, sikamlós, mint a pióca vagy a meztelen csigák.

Hosszú, izgalmas harc után a vitéz megszerzi a vár úrnőjét (rabját?). Meghitt hangulat árad mindenfelől; hajfonatos, csupamelegség lányok jönnek, s veszik körül a vitézt és párját, kilógó-fehéringes férfiak állnak mögéjük, s kezdődik a körtánc. Csodálatos érzés! Mintha a semmiből egyszerre fölvillanna az otthon képe. Nagyon, megsemmisülten otthon vagyok. Tavaly pünkösdkor, Kaposváron, a népi játékok, táncok láttán hallottam, éltem át hasonlót. Nem tudom pontosan elemezni, mi történik velem ilyenkor. Bizonygathatnám, hogy igazi vérigmenős magyar táncot látok, amelyben szabály szerint a vertikális mozzanatok uralkodnak a horizontális felett, de aligha az a leglényegesebb itt, hogy magyar motivikájú-e a zene és tánc, hiszen egyre érzem a székely falué mellett a román hangulatát is. Talán az a döntő, hogy népi, közösségi erőt, etnikai tisztaságot érzek felém áradni. Pompás! Nahát! Gyönyörű! — dadogom belül.

Most pedig — józanodom újra — állítsuk próba elé Bartókot. Én, a közösségi lélek része, kívánom, hogy a Kígyószeművel való új párharc után a végső kiteljesedést, győzelmet ismét a körtánc hirdesse ki. És már készülődik az előző, erdélyies dallam, jönnek elő a lányok, fordul a két kör, egyik ki-, másik befelé. Szögletes, hegyes, csizma orrát-élét szemembe hagyó mozdulatok. Nagyszerű! Nagyszerű! Örömömben majdnem előreesem a székek közt. Minek örülök tulajdonképpen, hogy sikerült magam elveszteni, vagy, hogy kivételes teljességgel láthatom, érezhetem önmagamat?

Hatalmas tapsot várok, minden eddiginél nagyobbat, s helyette kötelességszerű, szigetes tenyérverés. *A rózsa lelke* után 7-8 kihívás volt, most mintha azért bújnának ki a függöny mögül a táncosok, hogy tapsra erőltessék a közönséget.

Némi fölháborodással, de mégis telítve az élménnyel megyünk ki. Gyökössy Zsolttal találkozunk, vitatjuk a négy számot. Neki a Weber-zene is nagyon tetszett, de bevallja, hogy könnyűsége miatt. Váratlanul Szijj Lenke nénibe ütközöm. Kérdem tőle is, hogy tetszett. Természetszerűen *A rózsa lelké*ről, no, meg Csinády Dóráról áradozik. — Hogy ez hogy táncol! De azt

mondják, ez a következő szám — — A *Térzene*? — Igen, hogy ez még édesebb lesz.

Eleve keserű szájízzel nézzük a nagy izgést-mozgást. Az eddig nyugodtan ülő ifjak, lányok húzódnak egyre lejjebb. Felhangzik a Strauss-zene. Egyelőre csak a nyitány. Fegyelmezetten figyelek, erőltetem az illeszkedést. Rudi azonban kibillent egyensúlyomból. — Ilyen zenét a cirkuszban is hallhatok... — mondja. Először nem értem, mire céloz, s nem osztom önkívülrekesztő magatartását, de amikor így folytatja: — Már csak a pincsikutyák hiányoznak, erre a zenére azok is tudnának ugrálni... — nem tudom magamba fojtani kuncogásomat. Pedig közben egy előttünk ülő ifjú, hátrafordulva, összekulcsolt kezekkel jelezte: „Az ég szerelmére, hagyjatok engem élvezni!" De mi nem nyugszunk. — Ettől a Strauss-zenétől legföljebb csak az ember lába ugrik a plafonnak... — böllenkedik Rudi. Barátunk viszont vésztjósolóan szól hátra: — A rendőr magukat ki fogja innét vinni! — Ám ez még mulatságosabb, ha belegondolunk: Strauss nem élvezéséért rendőrkézre jutni! Végre a sértett fél lejjebb mászik két sorral.

A *Térzene* látványos része mutatós, szép. A lenge táncok, az ötletes fordulatok, az oldottság, s nem utolsósorban a balerinák hálós szoknyán átsejlő fehér lábikrái csábosak. De honnét megint az aránytalan örömmámor, a tapsra készülődő indulat? A műsor-összeállításból végre megértem: a közönség többsége azért jött ide, hogy a régi jó idők halhatatlan valcerkirályát hallhassa, hogy az ő zenéje legyen az élményhagyó, a pont a mondat végén.

Sajnálom, hogy ennyire nem zenei szemszögből ítélek, de vajon ők igazából a zenét élvezték? Ugyan kérem, negédeskedő, nosztalgikus visszavágyakozás az ő állítólagos műélvezetük, az elszakíthatatlan bécsi köldökzsinór, Illyés *jellegtelen Budapest*-utálatának méltó bizonysága. Avagy, miért akkor tört ki leghevesebben a taps, amikor csillogó-villogó semmitmondással bevonult a színpadra a K. und K.-zenekar, vagy amikor a rendőrt leitatták sörrel a jó bécsiek? Ez a híres, rettegett ítéletű Budapesti Operaház? Ha idecsődítenénk csomó műveletlen, botfülű embert, azok is teljesítenék, amit ők.

Elmenőben az Andrássy úton halljuk a lányának magyarázó tisztes polgáranyát — Strauss, Strauss igenis, örökké, tízezer év múlva is modern marad, mert ő gyönyörűen fejezte ki korát, Bartókból viszont nem tudom, tíz év múlva is mi marad... Ó, ha tudná, ezzel az elhatározó bölcs nézettel mennyire önmaga és közössége korlátoltságát nyilvánította ki!

Rudit egészen a Szent László laktanyáig kísérem. Vádolhatnának bennünket a kollégista zenebarátok is, tájékozatlanok vagyunk a muzsikában, s most, hogy elkaptuk a csücskét, annál fogva rázzuk, dobjuk az egészet. Állunk valahol, s hogy ezt álláspontnak nevezhessük, gyorsan szembefordulunk azokkal, akiknek már régtől kialakult nézeteik vannak. Csakhogy? ők — a minap tapasztaltam — annyira beszorultak a maguk ízléskörébe, hogy képtelenek onnét kimozdulni. Bartókhoz közeledni? Hogyisne! Így hát minket merevségünkért nem érhet vád úgy, hogy az elmarasztalás ne vonatkozzék egyben rájuk is.

Jó érzéssel válok el barátomtól. Igen, így képzeltem el budapesti szellemi életünket, a kaposvári törekvéseink folytatását.

DOMOKOS MÁTYÁS

KÉT, 1949-BEN ÍRT VERS TÖRTÉNELMI HÁTTERÉHEZ

(JÉKELY ZOLTÁN: VIRRASZTÁS I.; FODOR ANDRÁS: BARTÓK)

1988-ban, amikor az „ötven esztendeje írták" című rádiós sorozat verseiről beszélgettünk a folytatólagos műsor költő-szerkesztőjével, Sumonyi Papp Zoltánnal, természetes módon merült föl a gondolat, hogy ezeket a fél évszázaddal korábban keletkezett, s egymástól olyannyira különböző verseket, mint például Illyés Gyula *Haza, a magasban* című, s azóta antológiadarabbá emelkedett költeménye, vagy Szabó Lőrincé, az *Ének az orrszarvúról*, és — persze! — Babits *Jónás könyve*, meg az úgynevezett harmadik nemzedék — Jankovich Ferenc, Jékely Zoltán, Radnóti Miklós, Vas István és Weöres Sándor, s a többiek — műveit a második világháború előestéjének a fenyegetően sötét és villámlásokkal terhes közös égalja is összeköti. Egy apokaliptikus előérzet, amelynek a vízjele kitörölhetetlenül ott van minden egyes vers kéziratpapirosán. — Az idei esztendőben pedig, egy teljes évtizedet előre lépve a múlt időben, s „negyven esztendeje írták" címmel folytatva a tavaly megkezdett sorozatot, ismét csak fel kellett tennünk a kérdést: ugyan mitől, minek az előérzetétől nyüszített vajon 1949-ben a magyar líra. A válasz — a második világháború utáni években már beérkezettnek számító költők: például Kassák Lajos, Berda József, Nadányi Zoltán vagy Vas István; s akkoriban, „a fényes szellők" idején induló fiatal költők: például Lator László vagy Fodor András verseit elemezve — *ugyanaz;* félelem a harmadik világháború kitörésétől, amely sajátos formák között ugyan — Európa és a világ kettészakadása, helyi háborúk, például Korea, a vasfüggöny leereszkedése és az „élesedő osztályharc" doktrínájának mindennapos terrorja és csengőfrászos éjszakái stb. — ugyanúgy bekövetkezett, mint egy évtizeddel korábban a négy-öt esztendős „Blitzkrieg".

A sorozat 1988-ban kialakult szokását folytatva, legutóbb is egy már beérkezett, s egy induló költő versének elemzését állítottuk párba: Jékely Zoltánét és Fodor Andrásét; a *Virrasztás I.* című tizenkét sorost és a *Bartók*ot, s korfestő anyagként van jelen a két vers sorsában, hogy Jékelyét éppen akkor tiltották be, amikor Fodoré a *Válasz* hasábjain napvilágot látott. — A Jékely-vers, a *Virrasztás I.* a költő *Álom* című kötetében jelent volna meg, 1949-ben, ha ugyan a könyvet az akkori cenzúrahivatal, a Miniszterelnökség sajtóosztálya, illetőleg a belőle alakult Könyvhivatal illetékesei be nem tiltották volna. (A „pesszimizmus" fekete bűnében marasztalták el a költőt, s verseit, amelyek „olyanok — állapította meg sziszegő hanghordozással a döntést közlő hivatalnok —, mintha *temetőversek* volnának". S éppen ez a megjegyzés indította el a sírversek akkoriban magasra csapó divatját; Jékely ugyanis falfehér arccal elrohant a Darling eszpresszóba, amely akkoriban még magánkézen volt, s Magyarország örökös biliárdbajnoka, Dózsa úr üzemeltette, francia állampolgársággal rendelkező fia nevén, s a Mándy-novellákban megörökített „hintalófenekű Juci" által felszolgált kávé mellett rögtönzött is néhány gyilkosan epés sírverset a kor irodalompolitikai nagyságaira és kárvallottjaira.)

Ha a klasszikus poétika nyelvén kellene beszélnem Jékely verséről, akkor azt mondanám, hogy a *Virrasztás I.* — „helyzetdal". De ehhez odakívánko-

zik egy jelző: neuraszténiás helyzetdal. De ez a neuraszténia nemcsak Jékely Zoltán barátunk neuraszténiás alkatából következik, de a kor neuraszténiájából is, továbbá abból az életútból, amelynek ezen az 1949-es állomásán a költő megírta ezt a verset. Jékely Zoltán ugyanis, és ez magából a versből is kiolvasható, többszörösen száműzött, többszörösen hontalan és többszörösen földönfutó költőnek tudta magát, s ezt nem egy versében meg is énekelte. Erdélyi származású ember volt, s amikor — 1940 októberében — az Országos Széchényi Könyvtár megbízásából, ahol Eötvös collegiumi tanulmányai befejeztével állást kapott (mint érdekes módon, évtizedekkel később egy másik volt Eötvös-collegista költő — Fodor András), kiküldték a kolozsvári egyetemi könyvtárba, ezt írta egyik versében: „Holnap nagy útra indulok: Haza." Neki ugyanis Erdély volt a szűkebb hazája és a szellemi hazája: az *Erdélyi Helikon* köre (Dsida Jenő, Tamási Áron, Kós Károly, Karácsony Benő, Remenyik Sándor); a *Korunk* köre (Gaál Gábor, Méliusz József, Balogh Edgár, Nagy István); a *Hitel* köre és a fiatal írók köre (Asztalos István, Szabédi László). Itt élte meg a második világháborút, itt írta meg a magyarság sorsával, Erdély szorongató jövőjével foglalkozó, s Adyéhoz fogható nagy verseit, mint például *Az én országom* címűt; aztán, a viszonyok elnehezülvén, majd ellehetetlenülvén 1946 augusztusában elhagyni kényszerült a kolozsvári Szentegyház utcai lakást, menekülésszerűen, hátrahagyva feleségét, Jancsó Adrienne-t és a két kisgyerekét. Visszajött, egyedül, Pestre, ahol költőként szembetalálta magát azzal a goromba elutasítással, amely tervezett kötete, az *Álom* betiltásával kezdődött, s az Írószövetségből való kizárásával végződött. (Mai, divatos műszóval élve: koholt vádak alapján. — „banda köszönti május hajnalát", hörögte műfelháborodással egyik költőtársa, kiragadva *Muzsikaszó* című, ugyancsak 1949-ben írt kis remeklésének fél sorát, „s így rágalmazza meg a munkásosztály szent ünnepét! Az ilyennek nem lehet helye közöttünk!" S kizárták azon nyomban, anélkül, hogy valaki a teljes strófára figyelmeztethetett volna, amely különben így szól: „Hallottál kisvárosi szerenádot? / Zöldágas kalpagú facér diák- / banda köszönti május hajnalát ott / ott lopakodnak a palánkon át!" — De hát ezeknek az inkvizíciós eljárásoknak a forgatókönyvét természetesen nem versek írták, hanem irodalompolitikusok, a Szövetség következő vészülésére Pilinszky János és Weöres Sándor kizárását betervezve, ezt azonban egy „mégvalakibb Valaki" lefújta az utolsó pillanatban, mire egy másik költőtárs vésztjósló humorral — hogy ami késik, el nem marad! — megjegyezte: „a nyakazás ezúttal elmarad!")

Jékely Zoltán háromstrófás *Virrasztás I.* című neuraszténiás helyzetdala, úgy hiszem, nem kíván több történelmi háttérmagyarázatot. De esztétikai holdudvarához hozzátartozik, hogy e tizenkét soros vers majd mindegyik sorához hozzá lehet illeszteni egy másik Jékely-verset, ami egyszersmind azt is igazolja, milyen széttéphetetlen kohéziója van ezekben az esztendőkben is Jékely költészetének. Mielőtt azonban erről is esnék egypár szó, hadd idézzem a vers kezdősorait: „Oly ébren őrködöm önéberségemen / mint ha holtat virrasztanék." — *Ki* ez a *holt*? Ő maga. A földönfutó költő csitíthatatlan és kioltható éberségével figyeli magában a halálra ítélt embert. Másrészt lehetetlen nem észlelnünk éppen a szóösszetétel szokatlanságában valamiféle csúfondáros iróniát is, hiszen ekkoriban már javában járta az „éberség" kifejezése. Mint aki könnyezve viccel.

1946-ban Budapesten már más viszonyok közé került, amiket Kolozsváron maga mögött hagyott, jegyezte meg Sumonyi Papp Zoltán, s ha egyéb nem lett volna, akkor Jékely neuraszténiája is oldódhatott volna. — De hát egyéb bajunk is volt — 1949-ben! (L. föntebb.) Holott Jékelyre aztán szó szerint érvényes, amit ebben a kis versben is papírra vet, hogy tudniillik „Földi hatalmat nem vágytam soha, / bennem a lélek tartománya épült". Vagy amit 1947-ben a *Psalmus* első versszakában: „Én már rég a harangoké vagyok: /

Erdélyben is hányszor megvigasztaltak, / tulzengvén a boldogok kardalát, hirdetének nem földi diadalmat." Sőt! Félelmeit rab barátja sorsába, képébe kivetítve: „2x2 méteres sötét zugában / min tépelődik az államfogoly, / ha már négy éve őrjöng ott magában, / vergődve, mint láncon vadász-bagoly /. — — — s magam körül önbüntetőn kiképzem / a téged büntető börtönfalat." (1952.) S mégis, éppen a földi hatalom részéről érték alantas és szüntelen támadások, holott ő testestől-lelkestől egy nem evilági birodalom: a szellemi Magyarország állampolgára volt. „Ittsemvolt—ottsemvolt birodalom — írta róla 1944 decemberében, Kolozsváron —, csupa álom, és csupa furcsa lom, amit csak egy nép emlékes szerelme őrizhet ott az idővel perelve." S nem ugyanerről szól-e, harminc esztendővel később az „Álmodozás egy Könyvtárról" alcímet viselő nagy verse, *A megszolgált Örökkévalóság*, amely tulajdonképpen a magyar szellem, a magyar irodalom könyvekbe testesült Pantheonja? „... A szép aranybíbor könyvtárszobában, / hová én nem tehetném földi lábam, / a szellem *ép és szolgálatra kész:* / Legszebb formája ez a létezésnek! / / — — — A fényt föléjük égi ablak ontja: / nagy lelkekkel találkozik naponta, / Csokonai, Arany és Berzsenyi, / Ady, mint híres képén Raffaelnek, / egymásnak jártuk-keltükben felelnek — / köztük Petőfi s »apja« Széchenyi."

De a *Virrasztás I.* mögött még egy harmadik minőség is kitapintható: Jékely költészetének mindenütt jelenvaló ontológiai alapkoordinátája — a reménytelen viaskodás, a hiábavaló küzdelem az Idő-sárkánnyal, amely minden elevent és létezőt fölfal és megemészt. Közvetlenül a *Virrasztás I.* előtt olvasható összegyűjtött verseinek kötetében a következő négysoros: „Osztódással szaporodnak a holtak, / s kik szembe-jönnek, már nem is köszönnek. / Siratni kétes multamat tudom csak — hogyan daloljak bizonyos jövőmnek?" Még teljesebben fejezi ki a pusztulás hatalmát az ugyanezekben az években írt *Madár-apokalipszis* következő négy sora: „Földbegyökerezett a lábam, / tudtam, hogy sorsom betelik, / mert eljött már a Végítélet, / s pusztulni kell mindennek itt." S talán a legteljesebben az *Ehnaton álma* című versében látott el „a jövendő vak évezredekig", amelynek fausti pillanatát — „álljon meg az élet, most, a legszebb fokán" — ugyancsak „a torkos halállal" szembesülő költői kétségbeesés tölti ki: „Minden percemet az örökkévalóságnak szántam: / mint éljek most tovább végességbe zártan, / mikor csontvelőmig szúrt a bizonyosság, / hogy művem az idő habjai elmossák / s a múlandóságban semmi szirt meg nem áll, / nem fáraó regnál itt, hanem a Halál! / Mérgezett fullánkja minden létet megöl." Nem ok nélkül adta Jékely egyik gyűjteményes kötetének a *Csillagtoronyban* címet! Egy angol költő: Thomas Hardy kérdi döbbenten önmagától egyik verse — *Egy holdfogyatkozáskor* — végén, hogy „csillaglépték ben csak ennyi a Lét?". Jékely ezt a szívenütő, mert megválaszolhatatlan kérdést folytonfolyvást fölteszi; egész lírai életművének, így a *Virrasztás I.* tizenkét sorosának is — rejtett — vízjele. — De ebben a tizenkét sorban is érezni még egy sajátosságát: az erdélyiekre jellemző nyelvhasználatot, amelynek romantikus színpompáját a régies-ódon, különös zamatú szavak használata adja meg. S nyilvánvaló érintkezését másik állandó ihletforrásával: az álommal, amely verseinek szövőszéke szinte, s ugyanennek a versnek a tőszomszédságában vall erről is ő maga: „Ó, álomban született versek édessége, / elfoszló agyprotuberanciák! / A Széphez szóltam meg-nem-rebbenő ajakkal, / hogy rámmosolygott s megadta magát. / / Van bennünk valami nagymesszíről hozott," — írja *(Vers a versről)* — egyetlen gyöngyszem, melynek párja nincsen. / Ó, bárcsak ezt, ezt lássa meg az Isten: / s ne nyelje el a végtelenbozót!" Nos, ez a „nagymesszíről hozott", amit a lélek archetipikus rétegének is nevezhetne a mélylélektan jungi ága, ez sikolt a *Virrasztás I.* soraiban, azt remélve, hogy „a jövő csarnoka ekhózza őt" a jelen ellenében, amely megsemmisíti és elnyeli a költőt és — időlegesen — a verseit.

A *félelem* az egyik kulcsmotívuma Fodor András emlékezetes Bartók-versének is, de egy s mást itt is előre kell bocsátanom, hogy ennek az igazi költői és történelmi hátterét tisztán lássuk. — Fodor Andrásról általában köztudott, hogy dunántúli költő, hogy somogyi származék. De hozzágondoljuk-e vajon, a szó prózai valóságában, hogy mit is jelent „Somogyból jönni" — a magyar költészetben? Abból a Somogyból, amelyet a magyar történelmi mélyemlékezet — népemlékezet — úgy regisztrál, hogy „a fehérló áldozó Kupa vezér Somogyországa?". S most innen indul el egy Kaposmérőben született („3.382 katasztrális hold, 259 ház, 1.351 lélek, egy kilométerre lévő vasútállomás" — Magyarország Helységnévtára, 1937., 282. old.) zsellérivadék, akinek az édesapja házasodása előtt vasúti málházó volt a mérői állomáson; s ezt a továbbtanulás lehetőségét biztosító kaposvári MÁV-internátusba kerülő fiút, kamaszkorától kezdve, pontosan úgy „hajtja az éhe a Szépnek", ahogyan azt Ady megírta, s viszi el őt, a második világháború befejezése utáni első években annak a művésznek a megismeréséhez, aki akkoriban a magyar művészetben minden vonatkozásban a legnagyobb újdonságot és a legmodernebb fenomenont jelentette: Bartókhoz. De nemcsak a *Mandarin* vagy a *Táncszvit* szerzőjéhez; minden új művészeti irány és jelenség felé szinte kielégíthetetlen és csillapíthatatlan szomjúsággal fordulva hajtotta őt „éhe a Szépnek"; ezért felvételizett az Eötvös collegiumba, s ezért volt számára természetes gesztus, ahogyan erről egyik nyilatkozatában vallott, hogy a nagy múltú és nagy szellemi tekintélyű intézmény: a magyar École Normale Supérieure nyitott könyvtárának a polcáról leemelte André Breton *Szürrealista Kiáltványát*. (Csak közbevetőleg szeretném megkérdezni, hogy ma, 1989-ben, vajon hányan éreznék ezt és hányan gyakorolják is ifjú költőink közül?) — Még tizenéves korában megismerkedik Bartók Béla zenéjével, és megérti, *ételi* benne az újat! „ijedt gyönyör: érzed az új zenét."

Ami ebben az esetben nemcsak zene, nemcsak a versben is megénekelt *Mandarin* vagy a *Táncszvit* élménye, hanem művészi magatartásnak, mondanivalónak, világérzésnek és kifejezésnek az akkori magyar és egyetemes művészetben a legújabb, a legmodernebb, s ezáltal a legmeghökkentőbb tüneménye! Fodor András elmondta nekem (hiszen a kollégiumban együtt voltunk, társak voltunk, testvérek szinte az új művészetek iránti rajongásban), hogy amikor Bartók zenéjét, tünemény-voltát megértette és költő módra átélte, akkor, 1948 őszén eredetileg egy manifesztumot szándékozott írni erről a forró, fölkavaró, világszemlélet-formáló élményről. Még az is lehet, persze ez csak feltételezés, hogy öntudatlanul Breton manifesztumának az ismerete is munkált ebben a szándékban; mindenesetre megszületett a vers, amely óriási feltűnést keltett, s tegyem hozzá nyomban, az akkori arányok hiteles érzékeltetése végett, hogy szűk körökben — az akkori versolvasók szűk, de odaadóan lelkes köreiben. Talán az is közrejátszott ebben, hogy a vers nemcsak azt tolmácsolta, miként fedezi föl magának egy fiatal költő Bartókot (akkoriban nem írtak verseket Bartókról; akkoriban ez nem volt *divat*); de kifejezett egy nemzedéki törekvést — fogadalmat — is: azt, hogy miben látja-érzi az újat, és hogyan képzeli el az új művészethez való kötődést Fodor András, illetőleg és jelképesen a második világháború apokalipszise után fellépő művésznemzedék — a harmadik világháború újabb, még borzalmasabbnak ígérkező apokalipszise szinte biztos előérzetében.

Gondoljuk csak meg! Bartók Béla 1945. szeptember 26-án délben hunyt el a New York-i West Side Hospitalban, „teli poggyászában" a *3. zongoraverseny*-nyel és a *Brácsaverseny* vázlatával; s a két mű ősbemutatójára hónapokkal Fodor András *Bartók*-versének a megjelenése után került csak sor, 1949. december 2-án, Minneapolisban, a partitúra pedig csak 1950-ben jelent meg. S ez a szinte nem oksági egyidejűség, amit irracionális fantasztikumnak is gondolhatnánk, ebben a versben meg van tetézve egy másik fantasztikum-

mal: az emberi-erkölcsi magatartás vallomásával átforrósított vallomás úgy van megfogalmazva, hogy a Magyar Rádió egykori első hegedűse és koncertmestere, Ney Tibor, évekkel a vers megjelenése után így nyilatkozott róla egy társaságban: teljes képtelenség, hogy valaki, nem zenész létére ilyen közel férkőzhetett ehhez a zenéhez, ennyire azonosulni tudott vele, és ilyen pontosan szavakba tudta foglalni a szavakkal kifejezhetetlent! — S könnyen meglehet, hogy nem is elsősorban az olyan költői trouvaille-i megoldásokra gondolt, mint például „görcsbe torpanó, s kibomló teljes összhang", vagy hogy „Feleselő dobok, bőgők közül / karcsú virágként bújik ki a dallam", de például a következőre: „Csak néztük, néztük meghökkenten, / ahogy a suta bábu éledt / vartyogó, puffogó zenére. / Döbbenve néztem ingó, bamba / alakját és a csetlő-botló, / csukladozó, merev fatáncot. / Zötyögő, csörgő csettegés, a / pattogó vékony lécek éles / pergése, gépek, forgótárcsás / fegyverek rideg kattogása, / feszes kereplők nyikorogva / recsegő, metsző hangja, sodró / szikrázó ritmus... Rőkönyödten / álltam. Nem gúnyoros mosollyal, / nem groteszk, tompa medvetáncként, / de mint vibráló borzadály, mint / ránkszabadult ítélet, tombolt / a *Fából faragott királyfi.*"

A vers a *Válasz* 1949. februári számában jelent meg, s érdekességként megemlítem, hogy Weöres Sándor volt a vers lektora, aki azt mondta Sárközi Mártának: — Nagyszerű! Annyira jó, hogy ha nem volna ilyen jó, akkor is közölni kellene, mert benne van ez a program, ez az újdonsága a Bartók-zenének! — S két nappal később Németh László üzente meg a számára teljesen ismeretlen egyetemi hallgatónak, hogy mennyire tetszik neki a verse! S ott ültem ugyanannál a kollégiumi ebédlőasztalnál, amelynek az asztalfőjén ülő Fülep Lajos odaszólt az ifjú költőnek: — Fodorka! Gratulálok... A *Bartók*ért. Most olvastam a *Válasz*ban. (A többihez nem gratulált, kérlelhetetlen szigorával valamit vissza is vett a dicséretből, illetőleg, ma már tudom, hogy ezzel csak fokozta a dicséret értékét, mert a költő *Ezer este Fülep Lajossal* című naplójából a folytatás is az emlékezetembe idéződik: — Azért is szeretem, mert elég hosszú, nemcsak olyan szösszenet, amilyeneket általában írnak. Nekem ilyen az igazi vers. Van benne szufla, lendület... mint az *Il Penseroso.*)

A vers utóélete — vagy, ha tetszik: sorsa — ezzel azonban még nem ért véget, s a folytatás, amit még el kell — személyes élményként is — mondanom, ma már szintén a történelemé. Megjelenése után nem sokkal az Eötvös collegiumban is rendeztek egy költői estet, méghozzá vitaest formájában és sajátos szereposztásban; Szász Imrét kötelezték, hogy védje a „védhetetlent", Fodor András kispolgári mentalitást sugárzó verseit, csekélységemet pedig arra, hogy a Lator László verseiből áradó filozófiai-lételméleti pesszimizmus védőügyvédje legyek. Nem mondom el az egészet, a szánalmas komédiát, amelynek végeztével egy igazi nevelő és igazi író: Gyergyai Albert egy-egy üveg bort s egy-egy fonott mákos kalácsot ajándékozott a versek okozta esztétikai gyönyörűségért — ahogy névjegyére írta: „csekély és méltatlan viszonzásul" — a vádlottak padjára ültetett költőknek és ügyvédeiknek. Csupán azt említem meg, hogy amikor a Bartók-vers elhangzott, utolsó soraival kapcsolatban, amely úgy szól, hogy „A *Divertimento*ban volt egy / tántorgó, szinte másvilágról / sziszegő vonósrész, olyan mint / valami dermesztő, de inkább / mindentudó üzenet. Abból / éreztem meg valóban, hogy csak / az halhatatlan, aki fél, de / ki félelmét is biztatásként / hagyja reánk, a rokonokra"; a vitában a kollégium akkori igazgatója, Lutter Tibor, két hosszú karját ájtatos manóként széttárva, feltette a kérdést a jelen lévő kollégiumi ifjúságnak: — Uraim! Hát kinek van itt oka félni? (Kérdezte ezt 1949 tavaszán, egy-két hónappal a Rajk-per megkezdése előtt, amelyben egyébként ő, aki annak idején Joyce *Ulysses*éből írta doktori disszertációját, az egyik angol tolmács szerepét játszotta.)

Ez azonban csak egyetlenegy lény tragikomédiája volna, akire négy évtized távolából, s Illyés szavával „olyan elfogulatlansággal nézhetünk vissza, mint a természettudós, aki még az ártó férgeket is szinte szeretettel veszi a csipeszére, és tartja a nagyító elé." A nagyobb, a valódi tragédia az volt, hogy az a bizonyos „sziszegő, túlvilági dallam" nemcsak egy zeneszerző haláltudatát tolmácsolta, hanem az akkori magyarországi viszonyok következtében a zeneszerző életművének a kitaszítását is jelentette. 1948-ban még megrendeztek hazánkban egy Bartók-fesztivált, amelynek keretében — a *III. zongoraverseny* és a *Brácsaverseny* kivételével — a szerző valamennyi jelentős művét előadták, de ugyanezeket utána valósággal törölték a hangversenytermekből. (Éppen ez a körülmény töltötte meg rendkívüli politikai feszültséggel azt a másik, s igencsak nevezetes Bartók-verset: Illyés Gyuláét, amely 1955 októberében látott első ízben napvilágot.) S Fodor András versének talán a legcsudálatosabb megérzése, hogy a félelemben mégis, biztatás is rejlik, akárcsak Jékely versében: a megsejtett jövő, amely visszaekhózza majd egy kor — minden kor — reménytelenségben szenvedőinek az igazságát.

SZALAY FERENC RAJZA

FARKAS ÁRPÁD

A kortalan költő

Szilágyi Domokos ötvenéves lenne; társak, kik még vagytok, emlékezetére csendítsünk pohárt. Kor nélküli kortársunkká vált ő nekünk, kik keressük még egymás tekintetét a sűrűsödő időben, hol kézfogások izzanak át a velünk-tartasz-még határain, biccentések hullnak az együvé tartozás vállaira. Földi sejtekkel s égi csillagokkal társalkodó emberként sem volt ő kebelbéli barátom nékem, csak leszállt nagy néha valamely messziről érkező vonatról három-négy órai együtthallgatásra. Múlt ember amúgy is sűrűn lel barátra utókorában, én csak együtt hallgató társa voltam néki valami fémes kis zenéknek, miket vállaimra hullatott szimfóniájából a messzeségnek, honnan meghozták néha azok a vonatok. Csak ült órákon át felkalangyált lábbal lakásomon, s faggatózott a tekintete. Mély űrök keringtek hallgatása mögött, ültem hát véle szemben magam is hallgatagon, játszottunk azokkal az űrökkel, melyek táncra kértek, játszottunk szótlanul egy elhíresült verssel, melynek *A ló kérdez* volt a címe, s mely kérdésre válasz azóta sem érkezett. Lételeme volt a játék, mondják közeli ismerői, istenem, de micsoda játék, mily csonttörő, életre-halálra menő vihánc, teszem hozzá, mit költészete villámos, s aztán egyre szűkülőbb tekintetéből olvasok. Játék és a mögötte nyíló távlatok, a messzeség kegyelme és az utak igézete fűtötte élete alkonyán; fehér inggallérban könyökölve vélem látni minden tovarobogó vonatablakban.

Útitársa is voltam néki, ha nem is a pálya íve hosszán, de rövidebb távon, át ama síkon, hol legnagyobb költőnknek kellett hullania; vonatablakból nézvén, s együtt hümmögvén ama satnya, szárközépig sem érő, június végi kukoricatáblát, hová tudós urak bújtatták volna pikák elől menekülő Petőfi Sándorunk. Őszi kukoricásban tébláboló filoszok vélhették csak, hogy e tájon veszély elől költő rejtőzhet; „Szemből halál!", írta ő két versében is egymás után, vállalván a nagy előd kényszerű gesztusát. Avantgárd költő volt, minősíteném én is Méliusz Józseffel, előőrs, hadban a halállal, mert mit is jelent eme művészettörténeti címke?; előcsapatot mindközönségesen, melynek feladata jelenteni az ellenség állását, ha kell, ott is hagyva fogát. Belepusztult bizony, de csak miután leheletközelből fürkészte titkait — hány és hány verse lüktető tanúságtétel rá — s üreges tekintete mögött megpillantotta percre az ünnepet. E viaskodásból oly tág dimenziójú költészet született, mely levet magáról minden címkét, s egyetemes életerőt áraszt. Mert a kételkedés tudományának birtokában megtanulta a messziség hódításának és bűvölésének mesterségét, s nemcsak úgy, hogy minden hangszeren játszva, tizenkilencedik századi pátosszal vagy kortársi bádogdob-vakogással, szonettől szabadversig, ősi bájoló énekkel, vad, komor, torokhangú dallal és legényes csujogtatással, méltósággal hömpölygő muzsikával vagy pisztrángvillódzású zenékkel tudott megszólalni, de ismerte az etikai tartás távlatát is, miszerint belehalkulni, sőt belehalni lehet a szóba, de az igébe soha.

Lehetett bűvölő mágus, de az anyanyelven kívül udvarlója nem volt soha semminek. Fordított románból és angolból, a nagy játék kiegészítőjéül verset is faragott más nyelveken, de anyanyelvével szerelmetes vőlegényi viszonyban élt, szenvedélyesen hódolt és hódított, Arany János-i, sőt népköltészeti

mélységekből merítve új életre nem csupán néhány archaizálódott szavunkat, mint például a *jonhom* vagy az *imetten*, hanem a nyelv egész szellemét.

Fülünkben búcsúverseivel, gesztustöredékekből, titokzatos személyiséget körülglóriázó adomatörmelékekből szeretnénk néha visszarajzolni korán tűnt alakját, s nekem bizony úgy tetszik időnként, függőleges, emberformájú felhő járt közöttünk, huppanós lépteivel, elektromossággal telítetten, gyönyörű szikrák s villámok szálltak belőle —: versek. Sértett is, bántott is maga körül, igazul s igaztalanul, de hát mondám: nem volt udvarló költő, verset is egyet írt hajdanán csak ily szándékkal, ahhoz a dívához, kinek együtt tettük a szépet a kortárs vonaton, s aki a hozzá intézett, gyöngéden ironikus sorokról csak költőnk halála után hat évvel szerzett tudomást. Hát érdemes volt az is? — kérdezné ma fanyar, éles mosolyával.

„A vers volt az úr, én csak cifra szolga!" — hirdethette volna a nem Ady-hívő Szilágyi Domokos, mielőtt fennakadt egy csillagon huszonévesen sóhajtott óhaja: „Szeretnék élni 2000-ig". S lám, már csak évtized van addig, él s élni fog, míg véle él a nyelv, amelybe költözött, hiszen elérte már őt is az igaz költők sorsa —: az időtelenség.

(1988)

SZALAY FERENC RAJZA

SZEPESI ATTILA

Vázlat a város címeréhez

E kis, bizánci porvárost sosem tudtam igazán megszeretni, sosem tudtam igazán meggyűlölni. Láttam inkvizítorai fekete arcát, akik háttal Európának ítéltek elevenek és holtak felett. Láttam alkonyi templomfalon a fájdalmas madonnát, aki megalázott népe helyett is emlékké feketül. Hallgattam a folyó sirályait, ahogy visszarikoltanak a torz jelszavakra, jajszavakra. Ismertem a napsugaras házakban motyogó véneket, akiket ittfelejtett az emberfaló évszázad; szemük résén a felhők futását, a lecsapolt vadvizeket. Láttam tornyok tövén a búcsúsok fáklyafényeit; az ezernyi szövétnek együtt és külön-külön beszélt valami szavakon túli fájdalomról. Ismertem száműzötteit és konok parancsmegtagadóit, akik a kocsmapultra dőlve eszelősen vihogtak. Az angyal és a sátán arca egyszerre ütött át torz vonásaikon. Hiába vártak sugallatra, csak a szél zörgött odakünn konzervdobozzal és papírszeméttel. És ismertem diákjait és diáklányait, akik rég szétszóródtak a négy égtáj iránt, de búcsúzóul álarc nélkül és meztelen táncoltak az éji folyóparton.

Faggatódzó

Milyen föld ez, milyen ország — fenn a hegyen ködök ülnek, varjúfelhő kavarog, lenn a völgyben véres hordák lábnyoma. Ide szakadva, lökődve, taszítva, Európa peremére számkivetve dudorászom, se keletről, se nyugatról, egy kis földön, melyet a szél felkapott egykor távol Ázsiában, s ideűzött vak szeszélyből, itt elejtett, virágostul-madarastul ittfelejtett: lovak-lépte tágas pusztát, halálra ítélt folyót. Bolond Istók földje ez, kórók hátán délibábbal, elbolyongó koldusokkal, csupa csont és vad rögeszme. Itt a csoda köddéfoszlik, itt az álom hull avarrá. Lenn a rögben kőkirályok alusszák álmatlan álmuk, fönn a tágas piactéren hallik ripők handabanda, kardcsörtetés, csörömpölés. Állnak mind a toronyórák, csak a rikácsolás hallik, kétkrajcáros prófétálás ezer éve. Istenem, mintha volna jóslat írva mohos kőre, portölcsérre, vadvizek habos hátára: itt az arany röggé porlad, itt a tudás sebbé sajdul, itt a márvány sárba széled, és a remény feketére üszkösül.

Lovak, álmomban

Vörös és kék lovak, nappal és éjszaka határán vágtatnak habokra-fagyott nyerítéssel, két égtáj közé beszorulva, tankok-letiporta kerteken át, üvegfalon át. Micsoda ménes! Napsugárba-szőtt dobogással nem közeledik, nem távolodik, zúdul megállva, örvénylik mozdulatlan, se fönn, se lenn, körüskörül. Lüktető horpaszszal, lobogó sörénnyel vágtat a gyerekkoron át. Vérző nyakkal a kancák, meredt vesszővel a csődörök, özönlenek egy titkos fénysugárban — se part, se ösvény —, egymásra forrva, elbukva, talpra szökve ismét, minden elmúlt tél és nyár között. Zúdulnak a kék tükörfolyosón, a homályos labirintuson át, hol a tegnap álom, a holnap emlék, s körül a régvolt teremtmények rajzanak.

Az Emberfalógép

Itt pöfög az óriási szörnymasina. Vívmány és lelemény. Háztömböket és népeket tipor maga alá. Lánctalpai utakat emésztenek, erdőket és folyókat. Eszelős reflektorok villognak a homlokán. Tákolták üdvtanokból, kancsal próféciákból, sovén dühökből, ideológiákból, szobatudósok és titkos kannibálok. Felfalta előbb mestereit, kik báván hanyatlottak a fogaskerekek közé. Aztán sivalkodó ellenségeit. De mindig támadt újra gépész és bégető áldozat. Balek és hóhér. Hiába cserélődtek a szerepek, a maszkok, a boldogító eszmék, a zászlók és a harcterek. Hiába cserélődött az iránytű és a korbács. Az Emberfalógép maradt a régi. Rozsdás mütyűrjeit sorra átfestették újkori lelemények feketemágusai, széplelkek, kivénhedt pojácák. Hallani, ahogy pöfög az éjszakában. Rázkódik, csikorog, zörömböl. Falakat és csontokat ropogtatva sosem távolodik.

CSOÓRI SÁNDOR

Mi a magyar, ma?

Napok óta nem találom a helyemet. Írnom kéne, de nem megy. Napközben a madarak hírei és a politikáé zúdulnak be hozzám az ablakon, éjjel pedig kutyákat hallok ugatni a falban. Nem, még nem hallucinálok, talán csak fáradt vagyok, mint mindenki más Magyarországon, vagy legalábbis nagyon sokan. Igen, fáradtak, túlterheltek és őrültek vagyunk. Régen, magánszorgalomból, az elmeszesedett intézmények helyett dolgoztunk, az utasításait csiszolgató hatalom helyett, hogy tovább döcöghessen velünk az élet, most azonban jóval többről van szó: az egész rendszert kell lebontanunk magunkban s magunk körül, hogy egy másikat építhessünk föl a helyébe minél előbb.

Érthető hát a túlhajszoltság. Egyik órában előadásra rohanunk, a másikban képviselőkkel s független csoportokkal megbeszélt találkozóra a vízlépcső ügyében, az ötödikben lapot szerkesztünk, a tizedikben begyógyíthatatlan, mély sebeket tisztogatunk a háború idejéből, a tizenkettedikben vita nélkül kivégzett igazságokat hantolunk ki a múltból. És hol maradnak akkor még a képzeletünket féken tartó jogászok? Hol az amerikai képviselők, a svéd tévések, a nyugatnémet újságírók, akik a pártalapításról faggatnak bennünket, vagy a romániai szükségállapot hozzánk átömlő történeteiről. Két életre, s legalább tíz fejre volna most szükségünk egyszerre.

Aki nem él benne, föl se tudja fogni, mi történik most odahaza a társadalomban. Minden órának megvan a maga izgalmas eseménye. Falak omlanak le anélkül, hogy valaki a kürtöket fújná. És politikusok lobbannak el szemünk láttára, egyik percről a másikra, mint szélben meggyújtott gyufaszálak. Állam? Párt? Monopolista hatalom? Úgy látszik, mégis csak érdemes volt sokat beszélnünk, mert a szavainkból árvíz lett, és most ez az iszapot is fölkavaró áradat hömpölyög át a városokon, üzemeken, tárgyalótermeken, kollégiumi hálószobákon.

De csak egy kicsivel kell élesebb szem ahhoz, hogy valaki az országot járó zűrzavart meg tudja különböztetni az országot átalakító forradalomtól.

Mert odahaza forradalom is zajlik. Különös, fáradt forradalom. Lövések nélkül, vér nélkül, mégis olyan területfoglalásokkal, amelyekre tömérdek erőt áldoztunk régen, de hiábavalóan.

Fáradt forradalom? Micsoda nyelvi képtelenség! Micsoda különcködő ostobaság! S mégis lehetséges, hogy ez lesz majd a mi kis világtörténelmi újításunk Közép-Európában? Ötvenhat után és Hatvannyolc után?

A fáradt jelzőt, természetesen, nem becsmérlő hangsúllyal emlegetem. Ellenkezőleg: titkos büszkeséggel és a valósághoz kötő cinkossággal. Hisz már az is a legnagyobb csoda, hogy évtizedes zsibbasztások és idegkimerítések után még mindig kezdeni akarunk és kezdeni tudunk magunkkal valamit. Hogy fáradtan is fáradhatatlanok vagyunk, találékonyak, bátrak, jogalkotók; hogy célra összpontosított lélegzésünkkel föl tudjuk emelni még az Országház kupoláját is, és az alatta ülők merev fejtartását képesek vagyunk megváltoztatni.

Elhangzott Bécsben, a Protestáns Magyar Szabadegyetem nyitóelőadásaként, 1989. április 29-én

A fáradt jelzőnek, a költői szabadságon kívül, nyomatékos történelmi és lélektani indokai is vannak. Szenvedélyt, indulatot igazán az lobbanthat csak az emberben, ami új, ami ismeretlen, ami megváltást ígér. Azok az események viszont, amelyek ma történnek velünk, olyanok, mintha jórészt az emlékeinkben zajlanának. Vagy másként fogalmazva olyanok, amiknek már régesrég meg kellett volna történniük velünk. Az ötvenhatos forradalomban vagy később.

Arra a kérdésre tehát, hogy *mi most a magyar?* ritkán volt olyan nehéz válaszolni, mint ma. Két esztendővel ezelőtt, amikor Bárczay Gyulával megegyeztünk ebben a témában, talán könnyebb lett volna. Emlékszem, ültünk a Gellért presszó teraszán, kavargattuk a kávét, néztük a Dunát, a Szabadsághíd zöldre festett vasíveit, a Bartók Béla út megveszekedett, füstös forgalmát, s egyformán tudtuk, hogy a ricsajos dinamizmus mögött még minden mozdulatlan. Akkor még nem volt százezres tüntetés az erdélyi magyarságért a Hősök terén, negyvenezres a vízlépcső ellen a Parlament előtt, a Főtitkári szemek még mereven néztek, a tájékozatlan pártagyak és pártreflexek még szorgalmasan működtek, s a kisszámú ellenzéki csoportok ajtódöngetésén kívül alig hallatszott valami. Az uralkodáshoz hozzászokott kormány a társadalom számára szabatott kényszerzubbonyát még gondosan ott tartotta a keze ügyében, hogy ha szüksége lenne rá, bármikor előránthassa. Hisz a március tizenötödikéken is mindig a gumibotok ünnepeltek a legszabadabban.

Ilyen körülmények között nem csoda, ha a *mi a magyar?* kérdésre az emberből *akkor*, két évvel ezelőtt, noszogatás nélkül is ömlött volna a válasz. A türelmetlenség és a kritika. Hogy mért éppen ezek? Azért, mert Magyarország utolsó harminc esztendejében talán semmit se vettek el olyan durván tőlünk, mint legalapvetőbb emberi képességünket: a kezdeményező erőt. Pőrébben szólva: egyetlenegyszer se lehettünk szabadon cselekvő részesei a sorsunknak. Bármibe kezdtünk, néhány önfeledt mozdulat után kemény falakba ütköztünk rögtön. S így érthető, hogy ösztöneinkbe évtizedeken át szinte csak a sérelem és a kritika indulata vésődött bele. A cselekvő ember ugyanis — épp mert szabad — elsősorban önmagával elégedetlen. A nem cselekvő viszont mindig a környezetével. Engem, mint írót is, ez az együgyű buta korlátozás sodort kezdettől fogva a politikai ellenállás irányába. Politizálni, persze, még a legjobb pillanatában is csak úgy politizálhatott az ember, mint Deák Ferencbe oltott Rózsa Sándor.

*

De bármekkorát fordult is a világ két év óta Magyarországon; az emberek és a gondolatok gyülekezési szabadsága bármennyire átformálta is a közéletet, jogos lehet az a kérdés: történelminek nevezhetjük-e a változást? Vagy ha annak még nem is, nevezhetjük-e távlatot nyitó, komoly politikai fordulatnak?

A filozófia és a lélektan közös tapasztalata szerint változni csak az tud igazán, aki azonos önmagával. Vagy ha most nem azonos is, de őriz magában olyan élményt, amikor az volt. A bizonytalanok, a gyöngék változása nem egyéb, mint látszat, mint újabb változata régi önmaguknak.

Vajon alkalmazható-e ez a szigorú gondolati tétel a mai magyar közélet megváltozott, illetve változó viszonyaira?

Azt hiszem, egyelőre még semmilyen tétel sem alkalmazható, mert akár

a napi politika, akár a történelem szemszögéből vizsgálnánk is meg az eseményeket, minden új változást, sikert valamilyen sajátos „magyar relativizmus" árnyékol be. Valamilyen bizonytalansággal ütköző remény.

Hogy mi lehet ennek az oka?

Talán az, hogy a forradalminak mondható változásokat, a sajtószabadságtól az egyesületi törvényig, a pártalapításig nem, illetve nem kizárólag forradalmi erők idézték elő, nem forradalmi akarat, hanem az évtizedek alatt fölhalmozódó tévedések. Valami, amit gyűjtő nevén csődnek neveznek. Hatalmi csődnek, pártcsődnek, gazdasági csődnek, erkölcsi csődnek és így tovább.

De vannak más viszonylagosságok is, amelyek az elhamarkodott ítélkezéstől visszafogják az embert. Idézzük csak föl példaként az idei Március Tizenötödikét. Sodró és felejthetetlen nap volt. Fölszabadult tömegek az utcán, saját szerepük tudatával. A nemzet, végre, négy évtized után visszavette a párthatalomtól legmagyarabb ünnepét. Mosolyogva, vér nélkül vette vissza, amit durva megfélemlítéssel és cinizmussal kétszer is elvettek tőle. Aki ezen a napon a független fölvonulókkal végiggyalogolta a várost a Petőfi-szobortól a Szabadság téren át a Bem-szoborig, és este még a Várban is csatlakozott a fáklyás menethez, azt érezhette: nincs veszve még az ország, sőt szétesve sincs annyira, amennyire azt hinni lehetett, mert ha nemzeti tudatát nagy meszelőkkel megpróbálták is összemaszatolni a szocializmus és a kommunizmus festőlegényei, érzelmeink a szürke években is épek maradtak, és még megmenthetnek bennünket. De sokunkat villámcsapásként ért a hír, amikor másnap kiderült, hogy Tizenötödikén nemcsak a Petőfi-szobornál gyűlt össze százezer magyar, hanem Bécsben a Mariahilfer strassén is, hűtőládát vásárolni, videót, habkeverőt, szabadvilági csecsebecsét. Fogtuk hosszan a fejünket: hát ilyenek vagyunk? Vagy ilyenek *is*? Ez lett belőlünk gazdátlanul és eszmények nélkül? Ezt a tömeget nevezhetjük mi nemzetnek? Ezt a stílustalan vaddarázs-népet, amely vakon zúg el a zsákmány után?

Vagy rosszul gondolkodtunk róla? Mert a Bécsbe kiözönlő tömeg — a kizsigerezése közben kapott szabadnapján — maga is a felszabadultságát ünnepelte? Az első kinyújtózást? Az első nagyobb lélegzetvételt a fojtogató levegőjű évek után? És lehet, hogy kipellengérezhető hazafiatlansága nem is a közönyének, csupán életrevalóságának a bizonyítéka?

*

Mi most a magyar? Ez a világos és beárnyékolt Janus-arc? Az Igen és a Nem együtt? A politizálásban magára talált kisebbség és a politikától távol maradó tömeg? Egyik oldalon az értelmiség, s a másikon mindenki más, aki nem az? Régen a katolikus—protestáns, aztán a kuruc—labanc, később a negyvennyolcas—hatvanhetes szembenállás osztott meg bennünket — most viszont ez? Nem, nem. A határvonalak ennél földeríthetetlenebb sűrűségeket szelnek át. Ülök a villamosban, szemben velem egy szederjes arcú, szomorú férfi. Látásból már évek óta ismerem, de soha nem beszéltünk egymással. Tudom, hogy alkoholista. A táskámból előveszem a Világosság című folyóirat harmadik számát, hogy Konrád György Közép-Európáról szóló töprengéseit elolvassam. Robogunk át a Margit-hídon, amikor útitársam csak úgy magának megszólal: „Világosság? Az kéne ide is. Itt évekig mindenki Marxot meg a kis öcsikéit emlegette: Lenint, Brezsnyevet, Kádárt. Most meg az amerikaiakat emlegetik. Persze ott van a pénz! A dollár! Szeretném már egy-

szer megérni, hogy ebben a rühes országban valaki a régi görögöket is elő-veszi. Világosság? Ez igen, ez az ő szavuk lehetne. Délben inni ki még a méregpoharat is, nem ám, amikor elfújták a mécsest... Én, uram, egy csóró fűtő vagyok a Bimbó utcában, egy senki, de az apám latin—görög tanár volt, s mindig azt hajtogatta: azok a régiek kevesen voltak, de csupa minőség. Hát akkor mért nem ők a példaképeink? Ráadásul szanaszét éltek ők is a szigeteiken, mint ahogy mi élünk most a világban... Kaposvár, Kolozsvár, San Francisco..., de az ész, uram, összemicsodálta őket. Csak hát mutasson nekem valaki itthon egy magyar zsenit! Aki itt a szocializmusban az lehetett volna — nyissz!"

Bólogatva hallgatom ezt a váratlanul fölfakadó monológot. Honnan, milyen mélységből törhet elő ez a hang? Csak azt sejtem, hogy ebben a meghasonlott férfiban magát az életet sérthették meg közvetlenül. Az életet, a természetes ösztönt, amely kezdeni akart vele is valamit, aztán a szénporba és a pálinkába belefulladt. Ő vajon hova, kik közé tartozik? Az áldozatok közé? A „lenullázott légióba"? Az a néhány mondat, amit töredékesen elmotyogott, furcsaságaival is egy beomlott lélek valamikori tágasságát idézte föl.

Hány ilyen kallódó honfitársunk figyelmeztet bennünket úton-útfélen arra, hogy most nekünk, akik közjogilag és államjogilag újjá akarjuk szervezni ezt az országot, nemcsak vértanú halottainkat kell törvényesen rehabilitálnunk, de magát a megsértett életet is. A megsértett ösztönöket, amelyek többet árulnak el rólunk, minden szónál.

*

A megsértett életet? Alig érkezik vissza hozzám a mondat visszhangja, máris egy különös beszélgetés emléke elevenedik föl bennem a hatvanas évek elejéről. Tornai József költő barátommal nyaraltunk együtt lent a Balaton mellett, s egy zűrzavaros éjszaka után, amely majdnem karambolos halállal végződött, az ijedelem másnapi hamujában ülve gyors leltárt készítettünk magunknak. Azt próbáltuk közösen kideríteni: mi érvényes a mi életünkből. A nyár igen. A víz igen. A hegyek szintén. A nők mosolyra húzódó szájvonala s csípőmozgása mindennél érvényesebb — egyeztünk meg ebben is egyhangúan. De az irodalommal már baj van. Sok az olyan téma, amelynek halálos az ütése, mint a magasfeszültségű villanydrótnak. Ha pedig csak ott dongunk a témák körül, a szavak egyáltalán nem azt jelentik, amit rájuk szeretnénk bízni. Így a verseink érezhetően tehetségtelenebbek nálunk. S baj van a jövőtudatunkkal is: nem akarunk, vagy tán nem is tudunk történeteket kitalálni, megelégszünk azokkal, amelyeket megéltünk. E tekintetben a szociográfia műfaja leplez le bennünket leginkább. S a haza? Fogalmunk sincs róla, hogy micsoda. Nagy Imrééket már négy éve kivégezték. S itt-ott azt rebesgetik, hogy nemrég olyan fiúkat akasztottak föl, akik 56-ban még kiskorúak voltak, s az ítéletet csak a felnőtté válásuk után hajtották végre rajtuk. S eközben egyik legnagyobb írónk, Németh László, a kivégzéseket szorgalmazó Szovjetunióba utazik. Egy ilyen utazás vajon érvényes lehet-e a mi tájainkon? Ha igen, hol? A történelem kacskaringós érvei között? A politikában? A túlélők olvatag erkölcsében? Ha viszont nem érvényes, hogy lehetnének érvényesek azok az újságok, amelyek nagy elismeréssel szóltak erről az útról? Vagy a rádiók, amelyek dicsérték? S hogyan azok a machiavellista politikusok, akik az áldozatnak kiszemelt írót gyöngéden föltessékelték a vonatra?

De ha minden érvénytelen, akkor az is az, hogy én magyar vagyok; hogy mi magyarok vagyunk; hogy van emlékezőtehetségünk és bűntudatunk; hogy tanulmányt akarunk írni Ady Endre Beteg századokért lakolva című verséről, A Hunn új legendáról s a nyelvről, mely felejthetetlen nevet adott a kőnek és a szerelemnek is.

Máig se tudom, milyen angyal érinthetett meg ott bennünket, de azt tudom, hogy az *érvénytelenség tudata* ekkor költözött érezhetően belém, s vele együtt az az émelygést okozó szívtáji nyomás, amely hosszú évtizedeken át még álmomból is fölébresztett néha.

*

A szabadságharc utáni időket vizsgáló tanulmányában — a Nyugat elődeiben — ezt írja Németh László: „1850 és 1880 közt a magyarság nem harminc évet, hanem három századot öregedett. Öregedett — bonyolultabb lett és gonoszabb. Megvalósította Széchenyi reformjait és kiirtotta magából Széchenyi szellemét."

Az ötvenhat utáni korszakról mi se igen írhatnánk hízelgőbben. A Kádár-rendszer bűntudattal vagy a dolgok logikájából eredően sok mindent igyekezett megvalósítani a forradalom céljaiból, de tökéletesen kiirtotta ebből a nemzetből a forradalom megfontolt szellemét, amely a világ előtt és önmagunk előtt is erkölcsileg mentett meg bennünket októberben.

A meghasonlások egész sorát idézte elő ezzel a politikai sterilizálással. A szocializmusok általános gyakorlatával ellentétben tagadhatatlanul teret adott a magánéletnek, a családi életnek, a személyiség korlátozott kibomlásának, de a szabadságot ezeken a „magánterületeken" úgy tágította, hogy közben magát az életet szűkítette. Az egyetlent, a biológiait. A magánszemélyek azzal a részrehajló egyezségkötéssel válhattak magánszeméllyé, ha lemondtak a politizálásról, és ha magukra vállalták a tönkretett gazdaságpolitika rájuk átlőcsölhető terheit. A többletmunkát. A többletgondokat. Az úgynevezett „második gazdaság" rövid idő alatt valóságosan is a „munka frontjává" vált. Kettős hatású belháborúvá, amelynek természetesen megvoltak a maga sikerei s az áldozatai is. A munkaképes férfiak halálozási száma, rokkantsági foka — a túlfeszített munka miatt — ijesztően megszaporodott. Ugyanígy az alkoholistáké, a „harctéri idegesség" sokkoltjaié. S miután napról napra azt tapasztaltuk: nincs olyan ember — se családban, se közösségben —, aki ne ártana másnak is azzal, hogy önmagának árt, leltározás nélkül is fölmérhettük: micsoda romlás halmozódott föl azáltal a társadalomban, hogy az egyének saját elkülönített szabadságuk érdekében lemondtak önmagukról, társaikról, illetve, hogy megpróbáltak okosan alkalmazkodni ahhoz, amit mélyen megvetettek.

Az állam azzal, hogy meghasonlásos szituációkba lökve szinte egyenként gyöngítette el polgárait, akarva-akaratlanul is a nemzet szelleme ellen vétett. Igen, a nemzet ellen, amely már Mohács óta nem azonos vele. Hiszen az állam, különösen a mienk, elsősorban gazdasági és politikai alakzat, meghúzott határokkal, a nemzet viszont szellemi, nyelvi, történelmi képződmény, határokon túli hagyományokkal, s közös reflexekkel. A nemzetet nem lehet az államvezetés szegényebb eszközeivel irányítgatni.

Nem csoda hát, ha a Kádár—Aczél kormány mitologikus gyanakvással kezelte a nemzeti ügyet. A magyarság bármilyen életrezdülésében a naciona-

lizmus hétfejű sárkányát látta azonnal színre lépni. A tragikus népességfogyás emlegetésében ugyanúgy, mint a határainkon kívüli magyarság védelmének a sürgetésében.

A félelem rövidlátással verte meg kormányférfiainkat és el is törpítette őket. Csupán Ceausescunak két olyan aranyérmes magyar skalpja van, amelyért már érdemes volt megszületnie: hetvenhétből Kádáré, s nyolcvannyolcból Grószé.

Nincs olyan nép, amelynek ne volnának megrögzött nacionalistái. A magyarnak is vannak. De veszélyesnek én nem ezt az elszigetelhető kisebbséget látom, hanem a tudat és tartás nélkül élő többséget. Hogy mondja Kovács Imre? A nép: passzivitás; a nemzet: készültség. Ugyan mi volt a magyarság évtizedekig? Fenyegető készültség? Ellenkezőleg! A nacionalizmust mégis szinte kormányzati bunkóként suhogtatták fölötte.

A nyolcvanas évek elején egy dokumentumfilmben egy nyugatnémet futballista világsztárt arról faggatott a kérdező: mért lett futballista? A játékos válasza meghökkentett. Elmondta, hogy 1954-ben, amikor a nyugatnémet labdarúgóknak sikerült legyőzniük Svájcban legendás aranycsapatunkat, ő még kicsi fiú volt, de a hazatérő győztesek fogadtatása mélyen megrendítette. Amerre hazai tájon elrobogott velük a vonat, a tömegek tombolva, sírva, éljenezve fogadták őket. S nem a gólok miatt, hanem más miatt: azért, hogy német létükre ők is győzhettek valamiben. Hogy leveretésükből valamikor egyszer, megújult, európai népként még talpra állhatnak!

Az örökös veszteségekben összecsukló magyarságnak 1848 óta egyedüli győztes pillanata 1956 volt. Természetesen ez is csak erkölcsi értelemben. S ennek a méltó elismertetésére is harminchárom évet kellett várnia! Ebben a harminchárom évben néha már megelégedett volna azzal is, ha a *vesztesek igazságát kiharcolhatta volna magának.* De még az is meghaladta lelki erejét.

Amikor már nem is annyira kezdő íróként, a hatvanas években megkíséreltem a nemzet személyiségét roncsoló bajokat fölleltározni, címzetes nacionalista szerepkörömből, veszélyes nacionalistává váltam. Már a puszta szándék elég volt az „előléptetéshez". Pedig nekem mindig a Kölcsey-, a Széchenyi-, a Kemény-, az Illyés-, a Bibó-alkatú magyarok tetszettek elsősorban. A mindent megfontolók, bevallók, s a magukban is kételkedők. Azok, akik, ha kell, épp a nemzet haláláról elmondott szavakkal tudják életben tartani a nemzetet, mintha létezésünk már nem is annyira történelmi, hanem esztétikai vagy etikai létezés volna.

Ez azonban lehetetlen volt. Már csak azért is, mert a mindent bevalláshoz ugyanúgy teljes szabadság kellett volna, mint a magunkban való kételkedéshez. Hisz ahol az egyik igazság tilos, ott a másik is az.

Bármilyen elképesztő és mulatságos: Magyarországon hosszú időn át én úgy lehettem csak magyar, mintha egy álarcosbál meghívottja lettem volna. Amikor tíz—tizenkét éven át minden erőmmel a népművészet, a táncház, egyszóval a népi kultúra reneszánszán munkálkodtam, s a Népszabadság elhíresült munkatársa azzal gúnyolt, hogy a csűrdöngölő megtanításával akarom a magyarságot az új reformkorba eljuttatni, csak kevesen tudták, hogy a népi kultúrával én a hiányzó magyarságtudat alapozását akartam elkezdeni: a közös érzelmek, a közös nyelv, a számtalan változat ellenére is azonosnak mondható hagyomány újraélesztését. Úgy gondoltam: ha közvetlenül nem vallhatok arról, hogy egy elnemzetlenítő rendszerben: ki vagyok, hát vallok közvetetten. Továbbá: ha az Erdélyben, a Felvidéken, a Vajdaságban élő ma-

gyarokról egy szisszenést se lehet közvetíteni, akkor elő kell venni az énekeiket. Mert a mezőségi népdal is magyar, és a Nyitra környéki, a Kalotaszeg vidéki, s a beregszászi is az. Vörösmartynak a nemzet ébresztéséhez még Árpád jutott, nekünk azok, akik névtelenül ilyen sorokat hagytak ránk:

Én vagyok az, aki nem jó,
felleg-ajtó nyitogató,
nyitogatom a felleget,
sírok alatta eleget.

Remélem, ha majd egyszer az Ötvenhat utáni ellenzék történetét is megírják Magyarországon, a korszak tárgyilagos elemzői nem felejtik el, hogy a kis létszámú, de igen jelentős radikális ellenzék föllépése előtt, megjelent már a színen egy *kulturális ellenzék,* amely a rendszer megváltoztatásának a menetrendjét nem a társadalmi szerkezetek megjavításával, s nem is a Párt megreformálásával akarta elkezdeni, hanem a magyarság szellemi-lelki önérzetének a talpra állításával, az elapadt erkölcsi erők föltöltésével. Mert azt gondolta ez a népi kultúra „álarcában" föllépő csapat, hogy az embert mindig nehezebb átalakítani, mint a társadalmat, mint a rendszert, tehát a robbantó munkát vele kell kezdeni; továbbá azt, hogy a magyar történelem legsötétebb veszedelmei nem a leveretésünkből származtak, soha, hanem abból, ha mi veszítettük el magunkat.

Ebből a kissé romantikus, de tevékeny: honismereti, Erdélyt járó, táncházas, népművészeti táborokat szervező gondolatból nőtt ki az új népinek vagy új nemzetinek elkeresztelt tábor, még a hatvanas-hetvenes évek fordulóján. Később a lakitelki sereglés és végül a Magyar Demokrata Fórum.

Amit most elmondtam, nem korteskedés — inkább csak közönséges tudnivaló. Magától értetődik, hogy a markánsan kiformálódott ellenzéki csoportok múltbeli énjükkel is hitelesítik mai küzdelmeiket, de a történelmi jelenidő egyre szigorodik, s már nemigen figyel halványuló árnyalatokra, mivelhogy mindegyik csoporttól, a radikálistól és a fontolva haladótól is — ugyanazokra a kérdésekre várja a feleletet. Egy mondatba sűrítve a lényeget: tudunk-e történelmet csinálni abból a politikai örvénylésből, amelynek a közepébe állunk, vagy csak újabb szabadság-illúziókkal szórakozunk-e izgatottan?

*

Örülnöm kéne, hogy végre Magyarországon is több a kezdeményező gondolat, mint a kezdeményező szenvedély, több a türelem, mint az ablakot bezúzó indulat. Örülnöm kellene, mégis zavart vagyok. Mintha valami természetes izgalom, s hit hiányozna körülöttem a levegőből.

Talán azért érzek kielégületlenséget, mert amit eddig megpróbáltunk rendbe rakni a közéletben — mint például a nyilvánosság ügyét a sajtóban, rádióban, tévében, a gondolatok szabad költözködésének jogát a tanácskozások helyein, az egyesületi törvényt és így tovább — ezek mind, mind besorolhatók a józan európai evidenciák közé, amelyeknek a befogadására már régóta készen álltunk.

De hol vannak a legyalult ügyek mellől a legyalulatlanok? A politika időszerű kérdésein túl azok a történelmi zugokból előtörő kérdések, amelyek nem férnek el a logika tisztán meghúzott határai között?

Nézzük csak meg az első ilyen félelemmel és tragikus unalommal megterhelt aggodalmat. E szerint az aggodalom szerint a magyarság *hamleti nép*, amely Mohács óta a lenni és nem lenni monológját ismételgeti folyton, a protestáns prédikátoroktól kezdve Zrínyin, Kölcseyn, Széchenyin, Adyn át Németh Lászlóig, Illyés Gyuláig. S ha ez csak puszta rögeszme volna, még hagyján. De ösztönökbe írt tapasztalat. És az ösztön azt a tanulságot ismétli újra és újra, hogy nekünk minden változáshoz előbb tönkre kell mennünk, össze kell roppannunk, mivel csak így kezdhetünk valamit magunkkal. Ezzel azonban nincs vége a dolognak, mert még az olyan emelkedésünkkel is, mint amilyen a reformkor volt, vagy a két háború közti időszak szellemi teljesítménye, sose juthatunk célba. Mire a termés megérett volna, a világtörténelem fölöttünk is átvonuló jégverése tönkrezúzta.

Jogos tehát az aggodalom: ha mindig így volt a múltban, miért ne lehetne így a jövőben is? Különösen akkor, amikor tragikus ellentmondások fenyegetnek bennünket. Itt van mindjárt a legroncsolóbb: akkor szabadulhatunk föl szellemileg és lelkileg, amikor az anyagi gondok egyre mélyebbre húznak. Ugyanez a képlet érvényesült életünk minden fordulópontján: a fölszabadulásaink egyúttal mindig újabb megszállást jelentettek számunkra. A török után a Habsburgok, a németek után a szovjetek. De hogy tovább soroljam a fenyegetettségeinket: ijesztő a népességfogyásunk, súlyos népbetegségek pusztítanak közöttünk; szóródunk és olvadunk szét a világban: s a határainkon kívül élőkkel együtt, minket, anyaországiakat is naponta gyöngítenek egy újfajta, „békebeli háborúban". Amíg szomszédaink csak országrészeket szakítottak el tőlünk, a fantom-fájdalom még valahogy összetarthatta a nemzetet, de mióta Kolozsváron, Kassán vagy a Léván élő magyartól még az őt megillető tíz—húsz négyzetméteres szülőföldjét s nyelvét is elveszik, a mi világban való otthonosságunkat is megtámadták.

Valóban: nem a veszély nagyobb-e ma, mint elkönyvelhető politikai sikereink? Egy franciának, egy angolnak, egy olasznak, egy orosznak sose jut eszébe, hogy nemzete máról holnapra összeroppanhat. De nekünk igen! Minket még a statisztikai adataink is riogatnak, mint terrorista csapatok.

Épp ezért nem most kellene-e hagyományos szorongásainkkal szakítanunk? Végeredményben mára egy teljesen új léthelyzetbe kerültünk. Nemcsak egy rendszer vérzett el körülöttünk, de vele egyidejűleg elmúlt a magyarság iránti felelősségünk laza korszaka is. Demokráciát többé Magyarországon nem emlegethet már úgy senki, hogy a nemzet sorsát ne értse rögtön rajta. Lassan meg kell éreznie minden magyarnak, hogy *kifelé* az ország már mindent elveszített ebben a században, ami boldogtalanul vagy bűnösen egyáltalán elveszíthető volt. Nincs már egy falatnyi terület sem, amelyet bárki még letörhetne belőle. De ugyanígy fölbecsülhetetlen a veszteségünk belül is. Csak az utolsó fél században mennyi árulás történt. Mennyi bosszúállás, irányított per, magyargyűlölet, zsidógyűlölet, lélekfosztás! Nincs más alternatívánk tehát, mint hátat fordítani a veszteségeinknek, s elindulni másik irányba. Hova is? Merre is? Befelé magunkba! Azért is erre, mert azt gondolom, a magyarság nem fizikai erő többé. Csupán szellemi lehet. Hódítani ezután legfeljebb már csak példával hódíthat. S mindenekelőtt saját maga meghódításával: a magyar ökumenia halaszthatatlan megteremtésével. Általános tapasztalat, hogy az a személy, aki belül önmagában erős, minden kapcsolatában az. Kiterjeszthető ez a gondolat a nemzetre is.

A határainkon kívül élő kisebbségeink megvédéséért háborút többé nem indíthatunk, de a magunk által újraalkotott, megreformált magyarság, akár egy új mű, egy ismeretlen remekmű, nemcsak itt a Kárpát-medencében, de az egységesülő Európában is beláthatatlan hatású lehet.

SZALAY FERENC RAJZA

Egy lengyel menekült emlékeiből

1957-ben a Tygodnik Powszechny című krakkói független katolikus hetilapban láttak napvilágot Wacław Felczak följegyzései a magyarországi háborús évekről. Mintegy tizenhét évvel azután, hogy a magyar történelemmel foglalkozó fiatal egyetemi hallgató fontos küldetéssel Budapestre érkezett 1940 májusában. Közben a konspiráció pillanatnyi nyugtot nem hagyó esztendei, kalandos menekülések és mindennapos életveszély feszültségei, majd még egyszer nyolc esztendő — börtönben. Az egykori fiatal negyvenesztendős, amikor az 1956-os lengyel október kihozza a börtönből, és új életet kezdhet, folytatván az ifjúkori szándékot, történész tanársegédként a krakkói Jagelló Egyetemen.

A neves történész, a diákjai által rajongva szeretett tanár, a magyar történelem lengyel kézikönyvének szerzője a II. világháború alatt a magyarországi lengyel katonai emigráció egyik felelős vezetője volt, tevékeny részt vállalt a budapesti W Központ hírszerző- és futárszolgálatának megszervezésében és irányításában. Történészi pályájáról és a lengyel menekültek második világháborús sorsáról egyszer már vallott egy interjúban (1981. 6. szám) a Tiszatáj hasábjain. Azok közé tartozik, akiket nem könnyű szóra bírni, akik nem hivalkodnak fölöslegesen azzal, amit tettek. Pedig a legnehezebb terepen dolgozott, abban a felelősségteljes munkában vett részt, amit a megszállt ország ellenállási mozgalma és a Londonban működő lengyel kormány közötti kapcsolatok fönntartása jelentett. Sokáig úgy érezte — joggal —, hogy Magyarországon tudatosan eltorzítva, egyoldalúan mutatják be a II. világháború eseményeit, és a „bűnös nép" egyszerűsítő sémáiba sehogyan sem illik bele az a segítség, amelyet a Teleki-kormány, s később is számos vezető politikus nyújtott a lengyeleknek 1939 tragikus szeptemberétől kezdve. Tudta, hogy saját személyes története is zavarhatja azokat, akik a második világháború mindörökre lezártnak hitt sztalinista magyarázatát elfogadják. Hiszen ő érvényesnek érezte katonai esküjét 1945 után is, a londoni kormány szolgálatában maradt, és egészen 1948-ig járta futárútjait szovjet érdekszférába került hazája és az angol meg a francia főváros között. Nem mintha illúziója lett volna a jaltai döntés sztalini értelmezése felől, hanem mert tenni akart a polgárháborús sebektől szenvedő Lengyelországért. Moravská Ostravában tartóztatták le, és ellenséges ügynöknek minősítve ítélték el — mint az ellenállás sok ezer más hősét, akik vagy kellemetlenek voltak az új „népi" hatalomnak, vagy pedig másképpen értelmezték hazájuk szuverenitását, mint az ország új vezetői — életfogytiglani börtönbüntetésre.

Nem törték meg a súlyos esztendők, eszményeiből történészként és tanárként sem engedett. Hűséges maradt azokhoz az értékekhez, amelyek szolgálatára elszegődött fiatal korában, előrejutásért, pozícióért nem tett engedményeket. Az egyetemről docensként vonult nyugdíjba, hiába volt meg a megfelelő tudományos fokozata, az illetékes szervek gondoskodtak róla, hogy ne kapjon professzori kinevezést.

A lengyelek második világháborús magyarországi történetéről immár nálunk is egyre több publikáció jelent meg, ezekben említik ugyan nevét, de nemigen tárgyalják alaposabban szerepét. Amikor szervezték a *Barátok a bajban* című visszaemlékezés-kötetet (1985-ben látott napvilágot az Európa Kiadó gondozásában), hazájában „hadiállapot" volt, s ő nem kívánt részt venni e kötetben. A II. világháború kitörésének 50. évfordulója jó alkalom arra, hogy megismerjük Wacław Felczak írását magyarul. Azokkal a rövidítésekkel és néhány elírást korrigáló változtatással, amelyeket a szerző két évvel ezelőtt tett rajta.

Mottóként pedig következzenek itt Juliusz Słowacki klasszikus sorai, amelyek az 1986-ban, 70. születésnapja alkalmából megjelentetett Felczak-emlékkönyv (Hungaro-Polonica) elején az ünnepelt fényképe alatt voltak olvashatók:

„Mondjátok el majd, akik ismertek engem:
Ifjúságom éveit a hazának adtam.
Ott őrködtem a hajón a veszedelemben.
És amikor elsüllyedt, helyemen maradtam."

K. GY. CS.

WACŁAW FELCZAK

Magyarországi emlékek

Az alábbi írás a megszállás korát kívánja megidézni, sokszor csak lazán összefüggő emlékeket megörökíteni, különös tekintettel a földalatti lengyel állam központja és a külvilág kapcsolatára. E visszaemlékezések nagy részét a Varsó—Budapest útvonalon, illetve Magyarországon történtek teszik ki.

*

A földalatti állam gépezete minden nehézség ellenére, mozgásba lendült. Bár a német terror, Rataj és Niedziałkowski halála akadályozta működését, megsemmisíteni nem tudta. Varsóban már szerveződött egy politikai szövetség, az ún. PKP (Polski Korpus Posiłkowy, polgári-katonai szervezet), melynek élén Ryszard Świętochowski állt. Sok volt a tennivaló, akadozott az együttműködés, de tény, hogy Sikorski tábornok kormányának léte érezhetően elősegítette a hazai politikai központok egységesülését. A külföldi képviselet és a lengyel társadalom közti állandó kapcsolat hiánya akadályozta az együttműködést. Ahhoz, hogy a földalatti állam gépezete teljes fordulatszámmal működhessék és céljait meg is tudja valósítani, létre kellett hozni az összeköttetést a két központ között. A megszállók által okozott objektív nehézsé-

geken kívül főként a belső viszály és a fejetlenség aggasztotta akkoriban (1940 áprilisában) Świętochowski professzort. Az összeköttetés egyik lehetséges útvonala dél felé, Magyarországon át vezetett. Épp Budapesten forogtak azok a régi, berozsdásodott kerekek, amelyek úgy csikorogtak az új politikai gépezetben.

1940 áprilisában határozták el odahaza, hogy Budapesten állandó lengyel képviseletet kell létesíteni, amely a Varsó és a Nyugat közti kommunikáció egyik láncszeme és a földalatti állam külföldi képviselete lenne.

Idős kora ellenére maga Świętochowski professzor akart Nyugatra utazni, hogy személyesen tárgyaljon Sikorski tábornokkal, majd a politikai és szervezeti kérdések egészében való megegyezés után pedig hazatérjen.

Tragikus volt ez az utazás. Świętochowski professzor, népszerű nevén „Nagyapó", néhány áldozatkész Nowy Sącz-i ember vezetésével kelt át a hegyeken. Szíve nem bírta az út fáradalmait, ráadásul a sérve is kiújult, ez pedig komoly nehézséget jelentett, így a menetnek igen lassan kellett haladnia. Végül a magyar határ közelében, a kassai erdőségben, körülzárta őket a szlovák határőrség, a professzor nem engedi társainak, hogy tovább vigyék, parancsot ad, hogy meneküljenek, drámai jelent zajlik le közte és Paweł mérnök között, majd magára marad a sötétben. Kitör a lövöldözés. Az egyik oldalról karabélygolyók fütyülnek, a másik oldal rövid, egyre távolibb pisztolylövésekkel felel. Kigyulladnak a reflektorok, a professzor a szlovákok fogságába esik, akiket feldühített a rosszul felfegyverzett maroknyi „betolakodó" védekezése.

Szomorú korszak volt ez a lengyel—szlovák kapcsolatok történetében: mindkét félben volt elfogultság, amelyet a német és szlovák soviniszták tovább fokoztak. A szlovákok Árva, a Szepesség és Javorina elvesztését sérelmezték, a lengyelek — a „Szlovák Haderő" részvételét a hitleri Németország Lengyelország elleni háborújában. A szlovák államban a Gestapo az ország valódi uraként rendelkezett. Hathatósan támogatták ebben a szlovákiai németek, akik egy tömbben éltek Pozsonyban és környékén, valamint az egész Szepességben, a lengyel—magyar határ mentén. A csendőrségben és a határőrségben sok német szolgált. Ilyen „szlovákok" áldozata lett Świętochowski professzor. Az eperjesi börtönbe zárták, aztán kiadták a németeknek, akik Tarnówba vitték. Nem sokkal később Auschwitzban halt meg.

Ryszard Świętochowski professzor, az „igazság követe", Aleksandr Świętochowski fia, a Néppárt kiválósága, Sikorski tábornok személyes barátja az elsők között áldozta életét a hazánk politikai egységesítéséért folytatott harcban; mikor épp úton volt, az állandó kapcsolatot kereste az ún. Főkormányzóság — e nagy koncentrációs tábor — és a külvilág között.

*

Két héttel Świętochowski tragikus esete után az ő nyomában jártam Kassa alatt a KPK teljhatalmú megbízottjaival.

Sącznál indultunk útnak. Hárman mentünk. Ksawery vezetett bennünket, a Varsó—Budapest útvonal egyik legáldozatkészebb összekötője volt a szeptemberi vereségtől egészen a varsói felkelésig. Szép, tiszta májusi éjszakán Szczawnica környékén keltünk át a hegyeken. Jótékony neszek álcázták óvatos lépteinket.

Életem első „zöld" határátlépése cserkész koromra emlékeztetett, amikor számháborúztunk. A hegyek szépsége is ezt idézte fel bennem. Hideg szél

fújt Szlovákia, a Magas Tátra hófedte csúcsai felől. Előttünk állt a Magura. Lementünk, idegen földre érkeztünk. Német turistáknak tettetve magunkat, egy útba eső pásztorkunyhóban szálltunk meg. De nem tudtunk aludni, zavart a kunyhó közepén égő tűz füstje és az egyik pásztor káromkodása. Frócsögött belőle a gyűlölet. Később kiderült, hogy fiatal szczawnicai lengyel, bujkál, észrevette, hogy mi is lengyelek vagyunk, és segített megőrizni inkognitónkat a szlovák pásztorok előtt. Nagyon nehéz volt taxit találni Szlovákia átutazásához. Végül aztán kapcsolatba léptünk Lajossal, egy szepességi magyarral, aki a háború alatt végig örömmel vitt minket, és megvédett a németektől meg a szlovák csendőröktől. Mint mondta, a magyar—lengyel barátságért és a hitleristák iránti gyűlöletből tette mindezt.

Lajos átrobogott Tátrájával egész Szlovákián, és a baljós emlékezetű Kassa alatti erdőségben rakott ki bennünket.

Elnyelt minket az erdő, nemsokára leszállt az est, majd jött az éjszaka. Végül a felkelő nap mutatta meg az utat Magyarországra, Kassára, ahol elveszett barátaimat is megtaláltam.

*

Budapesten, a Duna-parton, a hegyes-völgyes budai oldalon van Bem József tábornok emlékműve. A magyar egyenruhás tábornok alakját olyan testtartásban örökítették meg, amint a harcmezőn áll: egyik keze fel van kötve, a másikkal pedig az ellenség felé mutat. Budapest egyeseknek — egy gyönyörű főváros a kék Duna mentén, vonzerejét a straussi valcerek bája és a romantikus cigányzene egyszerűsége adja, másoknak — a budai vár és a pesti országház, melyeket a világ legnagyszerűbb hídjai kötnek össze, megint másoknak — gyógyüdülők, korszerűen felszerelt fürdők, meleg, de nem forró éghajlat, finom gyümölcsök és a legkiválóbb borok. Számomra Budapest a Lengyelország és Magyarország szabadságáért folytatott harc hőse, a lengyel—magyar barátság szimbóluma, a magyar nép szeretetével övezett Bem apó emlékműve. Budapest a Dembinszky utca, a Grottger-terem a Szépművészeti Múzeumban, a Nemzeti Múzeum lépcsői, ahol az ifjú Petőfi elszavalta híres „Talpra magyar, hí a haza!" kezdetű versét.

Budapest sok szállal kötődik a lengyel történelemhez. A felejthetetlen múltban már sok hullámát látta Magyarország és Budapest a lengyel menekülteknek. Az 1830—31-es szabadságharc menekültjeit szívesen fogadták a vármegyék és a vidéki társadalom; 1848-ban és 1849-ben Wysocki tábornok vezetésével légiót alakítottak a lengyelek, és Kossuth honvédei oldalán harcoltak; az 1863-as felkelés után is szívélyes fogadtatásra találtak a lengyelek, számos magyar család büszkélkedett azzal, hogy „saját lengyele" van. A lengyel menekültek iránti jóindulat hangulatát kitűnően adja vissza regényeiben a nagy író és nagy hazafi, Zygmunt Miłkowski ezredes — T. T. Jeż, aki egy időben maga is magyarországi lengyel légionista volt.

A legnagyobb hullám azonban az 1939. szeptemberi vereség után hömpölygött át Magyarországon, a menekültek egy része ott is maradt.

1939-ben Magyarország formálisan a semleges államok közé tartozott. Nem vett részt a Lengyelország elleni agresszióban, mint a fiatal szlovák állam, de nem tudott ellenállni Berlin ama határozott követelésének, hogy bocsássanak a Wehrmacht rendelkezésére néhány észak-magyarországi repülőteret és stratégiai utat. Magyarország valójában már az Anschluss pillanata óta egyre inkább a német politika uszályába került, és hivatalosan támogatta

a Róma—Berlin-tengelyt. E politika lényege a revízió szelleme volt a sérelmes trianoni békeszerződést illetően. Az egész magyar társadalmat magával ragadta az ország megcsonkítása ellen tiltakozó hazafias mozgalom, amely a „nem, nem, soha" jelszóban és a „Hiszek Magyarország feltámadásában" végű nemzeti imádságban fejeződött ki.

A társadalom és a kormány revansizmusa törvényszerűen vezetett oda, hogy az országot alárendelték a berlini diktátumoknak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Teleki professzor kormánya németbarát lett volna.

Németország hatásának és hatalmának alávetve nemzeti céljainak megvalósítása érdekében Teleki kormánya igyekezett megőrizni saját belpolitikai irányvonalát, a külpolitikában pedig fenn akarta tartani hagyományos kapcsolatait, a társadalmi fejlődésben saját útját akarta járni (sajnos, nagyon elmaradott volt az ország). A hitleri Németország hatalmának és jelentőségének növekedésével Magyarországon is megerősödtek a szélsőséges nacionalista csoportok, amelyek egész társadalmi-politikai programjukat a hitleri Németországtól vették át. Ők voltak a nyilasok. A hosszú ideig — Teleki kormányában is — hatalmon lévő belügyminiszter, Keresztes-Fischer üldözte mozgalmukat.

A magyar nemzeti szocialisták bebörtönzése a Teleki-kormány viszonylagos önállóságát mutatta a hitleri Németország ellenében. A másik tényező, amely Magyarország politikájának viszonylagos függetlenségét hangsúlyozta, a lengyel ügyhöz és a lengyel menekültekhez való viszony volt.

1939-ben Berlin azt követelte Budapesttől, hogy cselekvőleg lépjen fel a lengyel állam ellen. Ez ellentétben állt Magyarország nemzeti érdekeivel és a magyar—lengyel barátság hagyományával, amely a háború előtt a közös határ visszaállításával mintegy tetőpontjára hágott.

Teleki kormánya apróbb engedmények árán ellenállt Berlin követelésének. A lengyel—német háború idején a magyar társadalom szemmel láthatóan a lengyelekkel rokonszenvezett. A szeptemberi vereség után Magyarország határa megnyílt a lengyel menekültek előtt. A lengyel katonai egységeket, amelyek Kárpátalján lépték át a magyar határt, internálták, akárcsak Svájcban Prigar-Ketling tábornok divízióját Franciaország veresége után. A magyar társadalom számos helységben ünnepélyes külsőségek közt fogadta a szeptemberi hajótörötteket.

A berlini nyomás napról napra erősödött Magyarországon. A lengyel menekültek ügye különleges alkalmat jelentett Berlinnek.

Sajátosak voltak a magyarországi lengyel internálótáborok. A lengyel furfang minden helyzetben talált kiutat. Sokszor előfordult, hogy a tábor lakói éjszaka nyomtalanul eltűntek, a magyar őrség ámulatára és a budapesti német követ nagy bosszúságára. Az üresen maradt helyeket azonnal elfoglalták az új menekültek. Még anekdota is született erről, amelyet maguk a magyarok terjesztettek. Tedd bele a lengyelt a zsákba — mondták —, kösd be a zsák száját, állíts mellé őrül egy magyar csendőrt, reggel megtalálod a zsákban a magyart megkötözve, a lengyel meg nincs sehol.

A menekültek dél felé mentek tovább. Többféleképpen keltek át a jugoszláv határon, volt, aki csillébe búvt, a szén alatt rejtőzködtek a Kárpáti hadosztály jövendő hősei. A katonai táborok mellett ún. civil táborok is voltak. A „tábor" szó nem felel meg az ottani állapotoknak. A polgári menekülteket különböző vidéki településeken helyezték el, magánházakban laktak, csak arra kötelezték őket, hogy jelentkezzenek a jegyzőnél. E „táborokból"

még könnyebb volt tovább menni, mint a katonaiakból. A magyar kormány rendszeres anyagi támogatást nyújtott a civil menekültek ellátására.

Budapest lett a magyarországi lengyel tevékenység központja, a különböző törvényes és földalatti lengyel szervezetek székhelye — történetük szervesen kapcsolódott az európai események koreográfiájához.

A magyarországi hivatalos lengyel képviseletek közül elsőként az ungvári lengyel konzulátust szüntették meg. 1940-ben a budapestit is bezárták. Ez magyar részről a német követeléseknek tett engedmény volt. A lengyel követség továbbra is működött, bár tevékenységét korlátozták és nehezítették. A lengyel követség épülete Budán volt. Kívülről nem látszott reprezentatívnak, de belül nagyon szép volt. Mellette volt a német nagykövetség. Megdöbbentő volt a szűk budai utcában a fehér-piros zászló és a hitleri horogkereszt e párbaja, egészen 1940 végéig, amikor a budapesti lengyel követséget is bezárták. A lengyel diplomáciai képviseletek megszüntetése nem járt együtt az ilyen irányú lengyel tevékenység befejezésével. A követség feladatát, a menekültek felügyeletét a Lengyel Bizottság vállalta át, ez az intézmény a külső nyomás és a belső viszályok ellenére 1944 márciusáig kitartott.

A Lengyel Bizottság mellett működött a Lengyel Vörös Kereszt képviselete, az YMCA, a Pénzügyminisztérium küldöttsége, az egyetemi Lengyel Intézet és mások. A Lengyel Intézet 1938-ban alakult. A diplomáciai képviseletek megszüntetése után ez volt az egyetlen háború előtt létesített lengyel képviselet. Az intézetet a lengyel—magyar kulturális kapcsolatok élénkítése céljából hozták létre, de a háború alatt az egyetemi ifjúság és a lengyel kulturális élet központja lett. Volt olyan időszak — a németek akkor aratták legnagyobb győzelmeiket —, amikor az intézet igazgatója, Zbigniew Załęwski a Budapesti Egyetem katedráján a lengyel irodalom történetéről tartott előadást. Azt hiszem, akkoriban ez egész Európában egyedülálló volt.

A háború alatt a magyar tenger mellett, festői környezetben elhelyezkedő balatonboglári lengyel gimnázium is anakronizmus volt, a Lengyel Bizottság és a magyarok tartották fenn egészen 1944-ig. A háború alatt végig megjelent Magyarországon a Wieście Polskie („Lengyel Hírek"), az időszakos kiadványok közül említést érdemel a „Tábori Anyagok", ezenkívül különböző irodalmi kiadványok is megjelentek.

Igen aktívak voltak a magyarországi titkos lengyel szervezetek. Kezdettől fogva konspiratív tevékenységet folytatott az emigráns kormány és a megfelelő politikai csoportosulások, valamint a régi rendszer különböző — csendben vagy látványosan működő — szervezeteinek kirendeltségei. A megszüntetett katonai képviselet feladatait az ún. „Hadi Bázis" vette át, amely az internált katonák védelmét látta el, és fenntartotta az összeköttetést a főparancsnok és a Honi Hadsereg vezérkara közt.

A vezető politikai intézmény az ún. „W" képviselet lett. A hazai politikusok — Sikorski tábornok kormányával egyetértésben — úgy döntöttek, hogy Magyarországon hozzák létre titkos képviseletüket, amelynek legfontosabb feladata a Lengyelország és az emigrációs kormány közti összeköttetés fenntartása. 1940 áprilisának végén a minisztertanács elnöksége létrehozta Magyarországon politikai képviseletét, amelyben a pártok szavazataik arányában vehettek részt. A képviselet a Sikorski tábornok koalíciós kormányát kitevő négy politikai csoportosulás küldötteiből állt. A képviselet vezetője a néppárti Edmund Fietowicz lett, a többi tag: Stanisław Bardzik (Nemzeti

Párt), Opoka-Loewenstein (Lengyel Szocialista Párt), és Józef Słyś ezredes (Szolgálat Lengyelországnak). Az egész tevékenységet irányító képviselet olyan személyekből állt, akik a szerveződő földalatti ellenállásból kerültek ki, vagy legalábbis kapcsolatban álltak vele. A képviseletet azzal a céllal szervezték meg, hogy létrehozzanak egy reprezentatív testületet, amely összetételével alkalmas arra, hogy hatást gyakoroljon az ország politikai életére és ellássa a magyarországi lengyel szervezetek felügyeletét. 1940-ben nem volt nehéz előre látni, hogy Közép-Európában minden lengyel diplomáciai képviseletet meg fognak szüntetni, így a magyarországi és romániai lengyel menekültek el lesznek vágva az országtól és a kormánytól. Az összeköttetés fenntartására titkos lengyel képviseletek egész hálózatát hozták létre, így a budapesti mellett Bukarestben, majd Belgrádban, Isztambulban és Stockholmban is működtek ilyenek. E képviseleteket az adott területre irányuló lengyel diplomáciai tevékenység jövendő bázisának is tekintették.

A budapesti képviselet többpártrendszere felesleges belső súrlódásokat okozott, a nehéz konspirációs körülmények között hátráltatta az akciókat, de a háború első szakaszában, a politikailag és szervezetileg kaotikus állapotokban jelentős politikai eredményekkel járt. 1940-ben a képviselet a még működő, de már leépülő lengyel követség útján tartotta a kapcsolatot a kormánnyal. A képviselet alapvető feladata az volt, hogy állandó kapcsolatban álljon a megszállt ország földalatti politikai csoportjaival. Ebben az időben a közlemények és tudósítások szinte kizárólag Budapesten keresztül érkeztek az országba, vagy fordítva: Lengyelországból külföldre. Ezen az úton küldte a kormány a pénzbeli támogatást is.

Budapest és Varsó között két állandó útvonal volt: az egyik a Szepességen, a másik a Tátrán át vezetett. Idővel megszervezték az ún. stafétaösszeköttetést. A Budapest—Varsó útvonalat öt szakaszra osztották, elhelyezték a megfelelő embereket, akik a legjobban ismerték a környéket és a lehető legnagyobb mozgási szabadsággal rendelkeztek. Ez a staféta a képviselet megszűnéséig végig működött.

A képviselet futárszolgálata frontszolgálatnak számított. Valóban nagyon közel állt hozzá: fárasztó menet az éjszaka sötétjében, szállás a bokrok közt, esőben, fagyban, tátrai havazásban; halálos veszedelmek szó szerint minden lépésnél. Erre a szolgálatra mindig jelentkezett elegendő készséges és áldozatkész ember. Nekik köszönhető, hogy egyáltalán működött az ország és a külvilág közti kapcsolat, áldozatkészségüknek és — mondjuk ki nyíltan — hősiességüknek köszönhetjük, hogy működésével még az olyan kimért, tartózkodó embereket is csodálatra késztette, mint Nagy-Britannia akkori miniszterelnöke. Küldtek nekünk Budapestre egy fényképet Londonból, amelyen a lengyel hadsereg díszszemlén vesz részt a főparancsnok és Churchill jelenlétében. A képet a postával együtt azonnal Varsóba küldtük. Tíz nap múlva már Budapesten voltak a hazulról küldött földalatti lapok, amelyek közölték a képet. E lapokat a postával együtt azonnal útnak indítottuk Londonba. Sikorski tábornok személyesen mutatta meg Churchillnek, aki ámulatában nem talált szavakat, látva, milyen pontossággal és hatékonysággal működik az egész földalatti gépezet. Később a kormány hazai bizottsága és a földalatti politikai szervezetek egyaránt állandó kapcsolatban voltak a budapesti képviselettel. Ebből a célból háromszor utazott Londonból Budapestre Marta emisszárius, a képviselet küldöttei pedig havonta útnak indultak.

*

1941-ben egymást követték a kudarcok. A magyarok megszüntették a budapesti lengyel követséget. Ettől kezdve illegálisan kellett átvinni a postát a jugoszláv határon és eljuttatni a belgrádi lengyel követségre, vagy más, járhatóbb utat kellett keresni a londoni kapcsolat fenntartásához. Egy időben Pallavicini grófnő vitte Rómába a lengyel postát, de ő hamarosan repülőgép-szerencsétlenség áldozata lett.

1941 februárjában a kassai határon elfogták a képviselet állandó futárát, Jerzy Prackit. A szlovákok kiadták a németeknek, Świętochowski professzorhoz hasonlóan ő is Auschwitzban halt meg és senkit sem árult el. A radomi születésű Jerzy Pracki — a varsói Műszaki Egyetem hallgatója — az első perctől kezdve aktívan részt vett a földalatti ellenállásban. Vakmerően bátor, igaz hazafi, tele kezdeményezőkészséggel, egyike volt azoknak, akikről azt írta a jövendőmondó, hogy olyanok, „mint a kövek, amelyeket az Isten hozzávág a sánchoz".

Pracki távozása megnehezítette az országgal való kapcsolattartást. Elszakadtak azok a szálak, amelyek, mint ilyen esetekben mindig, a személyes kapcsolattól függnek. Kora tavasszal Varsóba készültem, hogy ezeket a szálakat újrakössem. Közvetlenül a centrumba kellett eljutnom, hogy a megszakadt kapcsolatokat helyre tudjam állítani.

Az ország a nagy letartóztatások korát élte. A németek megtisztították maguknak a kelet felé vezető utat. A földalatti politikai mozgalmat már megszervezték a „négyek egyezménye" alapján; ekkor kezdődött meg a későbbi Nemzeti Egységtanács és a kormány hazai bizottságának megszervezése. A kormány első lengyelországi megbízottja Cyryl Ratajski volt, aki hajlott kora ellenére mindenkit elképesztett bátorságával és precizitásával, a hazai politikai erők rendszerében a kompromisszum keresői közé tartozott. Később visszavonult a munkától, természetes halállal halt meg a megszállás alatt.

Sokat beszéltek Varsóban ekkoriban a németek készülődéséről a Szovjetunió elleni háborúra. A német csapatok mozgása alapján még a háború kitörésének pontos időpontját is megadták. Mikor visszatértem Budapestre — derült égből villámcsapás —, ránk szakadt Teleki halálának híre.

Teleki következetesen függetleníteni akarta magát a német szupremáció alól, utolsó tette a Jugoszláviával való barátsági szerződés megkötése volt. Ennek a szerződésnek Budapesten nagy politikai jelentőséget tulajdonítottak. Ez kétségkívül bátor lépés volt a magyar kormány részéről, amely — dacolva a németekkel — rendezni akarta kapcsolatait a Duna-medence országaival, nemcsak Jugoszláviával, hanem Romániával és Bulgáriával is. A magyar—jugoszláv barátsági szerződés ünnepélyes aláírása után egy héttel Berlin brutálisan követelte a magyar kormánytól, hogy üzenjen hadat Jugoszláviának, és engedélyezze a német csapatok átvonulását. Teleki — nem tudván megtagadni Berlin követeléseit — öngyilkos lett, halálával lezárult a magyar politika semlegességi fejezete.

Az éjszakai pisztolylövést követő napon Budán a lakásom ablakából német páncélososzlopokat láttam a Duna-parton, a Jugoszláv Királyság ellen indultak. Teleki Pál halála a lengyel menekülteknek is nagy csapás volt, hiszen védelmezőjük és barátjuk volt. Az új magyar kormány élére a volt bukaresti követ, a gyenge és ingatag Bárdossy került. Magyarország Németország vazallusa lett. A magyar nyilasok győzelmüket ünnepelhették.

Jugoszlávia katasztrófája elszigetelte Magyarországot a Nyugattól, ezzel

egy időben a magyarországi lengyelek helyzete is jelentősen romlott. A körülmények miatt lelassult a lengyelek evakuálása a hadseregbe. A Magyarországról való távozás igen kockázatos vállalkozás lett, át kellett vergődniük az egész Balkánon, hogy elérjék Isztambult. Körülzárták, majd hamarosan megszüntették a belgrádi lengyel kirendeltséget, így a legközelebbi lengyel képviselet, amellyel Budapest kapcsolatba léphetett, az isztambuli lett.

1941 nyarán sürgöny érkezett Londonból Budapestre — Isztambulon keresztül —, melyben futár érkezését jelezték Weber *vel* Pons álnéven. Szeptemberben a magyar csendőrség érdeklődni kezdett a kirendeltség vezetőjének személye iránt, és hamarosan le is tartóztatta. Ezzel kapcsolatban engem is letartóztattak. A Hadik laktanyában, a hírhedt börtönben volt alkalmam egy pillanatra találkozni ezzel a Weber *vel* Pons-zal. Nem akarok belemenni a részletekbe: ezt a Webert igen elővigyázatlanul küldték Budapestre Isztambulból, hamis francia útlevéllel. Már Isztambultól vele utazott a magyar hírszerzés ügynöke. Budapesten, a pályaudvaron tartóztatták le, a Hadik laktanyába vitték, ahol elővigyázatlanul kapcsolatba lépett egy provokátorral. A többit tudjuk. Weber fél évet, a képviselet vezetője nyolc hónapot ült magyar börtönben. Kizárólag Fietowicz lélekjelenlétének volt köszönhető, hogy a képviselet nem lepleződött le és tovább működhetett.

De hamarosan újabb csapás következett. Minden társadalomban vannak felelőtlen elemek, hát még az olyan esetlegesen létrejött csoportban, mint amilyen a magyarországi lengyel emigráció. Voltak, akik azt hangoztatták, hogy az ő „főparancsnokuk továbbra is Śmigły-Rydz marsall", és megtagadták a „Sikorski-hadseregben" való szolgálatot. Olyanok is voltak, akik arról ábrándoztak, hogy lengyel quisling kormányt alakítanak. Kapcsolatba léptek a magyar nemzetvédelmi miniszterrel, aki Hitler előtt protezsálta volna őket. De mielőtt erre sor került volna, a szerencsétlen führerek csapatát elítélte és nevetségessé tette az a polgári bíróság, amelyet a képviselet és más társadalmi szervezetek tagjai alkottak. A bíróság minden tagja (beleértve a képviseletéhez tartozó Stanisław Bardzikot is) magyar börtönbe került az emigrációs kormánnyal való illegális együttműködés vádja alapján.

1942 júniusában a magyar csendőrség ismét a képviselet nyomára bukkant. Most is, akárcsak Weber esetében, Isztambulba vezettek a szálak. A letartóztatások egyébként minden titkos budapesti lengyel szervezetet érintettek. A politikai képviseletből letartóztatták Paweł mérnököt, Jadwiga Todrowska összekötőt és a nemrég átdobott ejtőernyőst, Franeket. Paweł mérnök minden „bűnt" magára vállalt, beismerte, hogy ő volt az egész tevékenység vezetője. Vallomásával megmentette a képviseletet a további letartóztatásoktól, a képviselet kinevezett vezetőjét pedig szabadon engedték (Weber lebukásakor került börtönbe).

Ez volt a képviselet történetének legnehezebb időszaka — ugyanakkor — hiszen a nagy dolgok mindig összefüggnek valahogy a kis dolgokkal — a háborúnak is ez volt a legnehezebb szakasza, ekkor aratták a németek legnagyobb sikereiket. Bárdossy az igen határozott lengyel fellépés ellenére beleegyezik, hogy Franeket a Gestapo kezére adják. A gyenge Magyarországot és Bárdossy gyenge kormányát, mint egy forgácsdarabot, elragadta a hitleri hatalom áradata.

De épp ebben a pillanatban állt be a fordulat.

*

A fordulat messze, a Volgánál kezdődött, de a Dunánál is azonnal érezni lehetett. A magyarok közül többen is feltették a kérdést: „Mi lesz, ha a németek elveszítik a háborút?" A társadalomban erősödött és egyre aktívabb lett a háború előtti Függetlenségi Front, amely a jobboldali kormányok ellenzéke volt Imrédytől Bárdossyig, és elítélte a nemzeti szocializmust. A Függetlenségi Front tartópillére a Kisgazda Párt, a magyar szociáldemokrácia és bizonyos értelemben a Katolikus Néppárt volt. A parlamentben a Függetlenségi Front kisszámú képviselői az üléseken keményen bírálták a Bárdossy-kormány külpolitikáját, és követelték, hogy Magyarország ismét legyen semleges, és állítsa helyre nyugati kapcsolatait.

Magyarországon átalakult a kormány. Bárdossy helyét Kállay foglalta el, aki nem térhetett ugyan vissza Teleki politikájához, mégis sok tekintetben követni próbálta. Megőrizte a magyar függetlenség látszatát, és — úgy látszott — csak az alkalmat várta, hogy szakíthasson Németországgal.

Magától értetődő volt, hogy a képviselet és a Függetlenségi Front szélesítette a kapcsolatokat. Erre a lengyel félnek éppúgy szüksége volt, mint a magyarnak. Varga Béla, a Kisgazda Párt aktivistája, a balatonboglári lengyel gimnázium gondnoka elvállalta, hogy személyesen kíséri el Magyarországról Svájcba a lengyel emisszáriust; Csekonics, a Katolikus Néppárt aktivistája (1944-ben végezték ki a németek) megszervezte a képviselet vezetőjének londoni útját és visszatérését. Ezzel egy időben (1942 decemberében) a magyar kormány amnesztiát adott a bebörtönzött lengyeleknek. Büntetésüket elengedték, mindannyiukat szabadon engedték. Hozzávetőlegesen ettől az időtől kezdve vitte a magyar diplomáciai futár — a felettes hatóságok beleegyezésével — Budapestről Lisszabonba a lengyel postát, és hozta onnan a londoni küldeményeket.

A hivatalos magyar tényezők viszonya megváltozott a lengyelekhez, ami közvetlenül a fronton bekövetkezett változásokkal függ össze. A magyar kormány kénytelen volt szembenézni az 1918. évi katasztrófa rémképével.

Idejében megpróbált kikerülni a kelepcéből, és kereste az utat a szövetségesek táborához. Ebből a célból még Teleki titokban Amerikába küldte Eckhardt Tibort, a Kisgazda Párt és a parlamenti ellenzék vezetőjét. A legtehetségesebb embereket küldik a lisszaboni, stockholmi és isztambuli diplomáciai követségre. Lisszabon lett a szövetségesekkel kapcsolatot kereső hitlerista csatlós államok konspirációs központja.

Budapesten a legtöbb reményt a Sikorski tábornok vezette lengyel kormányhoz fűzték. Ahogy csökkent a magyar társadalomban és a kormány körében a németek győzelmébe vetett hit, úgy növekedett Sikorski tábornok tekintélye. Nagy visszhangot keltett a Dunánál az a tény, hogy Sikorski tábornok a többfelől jövő nyomásnak ellen tudott állni, és nem üzent hadat Magyarországnak. A lengyel—csehszlovák konföderáció terve, amelyben a lengyel fél kérésére Magyarországnak és Romániának is hagytak helyet, élénk visszhangot váltott ki a magyar liberális körökben, különösen a már említett Függetlenségi Frontban. Szekfű professzor régi föderatív koncepciója a Dunamedencéről — tágabb értelmezésben — újból aktuális lett. Megjelent Németh László Kisebbségben c. műve, amelyben a szerző — akkoriban ehhez bátorság kellett — síkraszállt a Magyarországhoz hasonló politikai helyzetben lévő szomszédos kis népekkel szembeni állandó uszítás ellen. Az író szerint egységes a közép-európai népi kultúra, eltér a nyugatitól és a keletitől is.

A magyar sajtó Sikorski tábornok nevével összefüggésben emlegette azt

a koncepciót, amelyben Magyarország jövőjét is el tudták képzelni. Alapvető fontosságú indokok késztették tehát a magyar hivatalos köröket, hogy radikálisan változtassanak a lengyel menekültekhez való viszonyukon. Mikor 1943 júniusában Fietowicz meghozta Londonból Sikorski tábornok Csekonicsnak írt saját kezű levelét, ez az esemény szinte a hivatalos lengyel—magyar kapcsolatok újrafelvételével volt egyenértékű.

A Kállay-kormány elismerte a „W" képviselet vezetőjét a lengyel kormány hivatalos képviselőjének, és fenn is tartotta ezt a kapcsolatot egészen 1944 márciusáig, amikor eltávolították a németek.

Budapest 1943-ban még olyan látványt nyújtott, amely ámulatba ejtette a Visztula mellől érkezőt. A várost nem érte el a háború szele, vidám volt, mint régen, gondtalansága megrökönyödést keltett. Mintha egy másik bolygón lett volna. Különösen meglepő volt, hogy milyen sokrétűek voltak az ország nyugati kapcsolatai — ezt tudatosan hangsúlyozták is. A könyvesboltok polcain a legújabb angol és amerikai kiadványok sorakoztak eredetiben vagy magyar fordításban — Svájcon keresztül hozták be őket. Minden újságárusnál lehetett svájci lapokat kapni, a mozik a legújabb nyugati filmeket játszották, a legtöbb színház kitartott a nyugati kultúra klasszikusai mellett. Érezhetően erősödött az oroszbarát hangulat.

Budapest arculata — lévén a hitleri Németország oldalán harcoló szövetséges állam fővárosa — egyszerűen kihívó volt a hivatalos szövetségesre nézve.

Sikorski tábornok halálát a magyar sajtó — különösen a Függetlenségi Front orgánumai — mély megrendüléssel fogadta, nemcsak a lengyelek tragédiájaként kezelték, hanem a sajátjuknak is tekintették.

A kormány titokban részvétnyilvánítását küldte, és megtette az előkészületeket, hogy befejezze az elkezdett munkát. Ez volt az ún. titkos egyezmény, amelyet a magyar kormány megbízásából Baranyai kötött a szövetségesekkel. A szerződés értelmében a magyar kormány kötelezte magát, hogy az ország egész haderejével és gazdasági potenciáljával átáll abban a pillanatban, mihelyt partra szállnak a szövetséges csapatok Jugoszláviában. Mint ismeretes, ez volt Churchill terve, neki pedig feltétlen híve volt Sikorski tábornok is. A kocka el volt vetve. Kállay kormánya valóban kitört a Hitlerrel való kényszerű szövetségből.

Berlin már régóta sejtette, mire készülnek a Duna mentén, de annyira el volt foglalva a fronton, hogy sem ideje, sem lehetősége nem volt arra, hogy megfékezze szövetségesét. Egyébként is arra számított, hogy úgy is úrrá lehet a helyzeten, ha a szokott módon nyomást gyakorol a magyar kormányra. Berlint az bőszítette fel a leginkább, hogy a magyar kormány következetesen megtagadta az általános mozgósítás kihirdetését, és nem volt hajlandó minden tartalékát a keleti frontra küldeni. Mikor kitudódott, hogy Magyarország titkos szerződést kötött a szövetségesekkel, betelt a közmondásos pohár. Hitler az azonnali beavatkozás mellett döntött. Felszólította Magyarország kormányzóját, miniszterelnökét és a hadsereg törzsfőnökét, hogy azonnal jelenjenek meg főhadiszállásán.

Ekkor Magyarországnak már nemcsak a napjai, de az órái is meg voltak számlálva.

Ennek több oka van.

Már 1867, az osztrák—magyar kiegyezés éve óta arra törekedett az országot vezető arisztokrata elit, hogy a társadalmat a Berlinnel való teljes

együttműködésre bírja. Bismarck sugallatait követték, amit az idősebb Andrássy is elfogadott. Az 1918-as közös vereség és Kun Béla forradalma még jobban összeforrasztotta ezt a szövetséget, mely a következő két évtizedben a revansizmus talaján fejlődött. A magyar társadalomba beoltották a hitleri Németország legyőzhetetlenségébe vetett hitet, azt bizonygatták, hogy csak a németekkel együtt harcolva érhetik el a trianoni békeszerződés érvénytelenítését. E szövetség fordulópontjairól beszéltünk már korábban. Teleki és Kállay minden olyan próbálkozása, amely Berlin mohóságát akarta volna mérsékelni, vagy a szupremációtól akart volna megszabadulni, diplomáciai titok volt, a társadalom tudta és ellenőrzése nélkül kerül rá sor. Így azután mindenki meg volt lepve, nemcsak a társadalom nagy tömegei, hanem a vezető körök, beleértve a hadsereg vezérkarát is.

A kijózanodás azonnal bekövetkezett, de a társadalom perifériáin indult meg. A Magyarországot vezető réteg elvesztette a hatalomért folytatott harcot. Ritka alkalomhoz jutott az, aki 1944. március 15. után figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket. Láthatta, ahogy a történelem mérföldes léptekkel halad előre ebben a konzervatív országban. A historizmus és a szűkkeblűen felfogott hagyomány nacionalizmussá és germanofil orientációvá fajult szellemisége nehezedett az országra.

A Gestapo kész tervekkel és letartóztatási listákkal érkezett Magyarországra. A Kállay-kormány került először sorra. Letartóztatták és kivégezték Keresztes-Fischer belügyminisztert és legközelebbi munkatársait, politikus barátait. Berlin új kormányt nevezett ki Sztójay vezetésével, és arra kényszerítette a kormányzót, hogy elismerje. Maga a kormányzó a budai királyi palota foglya lett, a Gestapo őrizte.

Különösen a Függetlenségi Frontot üldözték. A Gestapo azonnal elkobozta a sajtóját, a vezetőket és a szerkesztőket pedig letartóztatták. Nagy port vert fel a szocialista Népszava szerkesztőségében elkövetett öldöklés. Bajcsy-Zsilinszkyt, a Kisgazda Párt vezetőjét és Csekonicsot, a katolikus párt alelnökét, valamint a szociáldemokrata párt néhány személyiségét kivégezték.

Ezekből a csoportokból kezdett szerveződni a földalatti mozgalom, amely két irányba haladt: a Függetlenségi Párt jobb-, a Béke Párt baloldali orientációjú volt.

Valószínűleg felesleges hozzátennem, hogy a németek azonnal elkezdték a magyarországi zsidók likvidálásának programját.

A lehető legkövetkezetesebben realizálták a németek az „ausrottent" a lengyel menekülteket illetően, akikről — nem is alaptalanul — azt feltételezték, hogy ösztönözték a magyar kormányt a szövetségesekkel való kapcsolatok keresésében.

Mindenkit azonnal letartóztattak, aki tudott lengyelül, a legális és illegális lengyel szervezetek vezetőségét és tagságát nagyrészt a helyszínen kivégezték. Így halt meg dolgozószobájában a Lengyel Vörös Kereszt kirendeltségének vezetője, Kołłątaj-Srzednicki tábornok. Vele együtt gyilkolták meg munkatársait és pácienseit is, akik a helyiségben voltak, amikor rájuk tört a Gestapo. A Lengyel Intézetben senkit sem találtak, így a könyvtár anyagát semmisítették meg, benne Zakrzewski professzor értékes gyűjteményét.

A Gestapo börtöneiben meggyilkolták a Lengyel Menekültügyi Bizottság elnökét, Sławikot és munkatársait, a krakkói Filipkiewicz professzort és Pyżt; Rzepko-Łaski, a lengyel plébánia papja Mauthausenben, gázkamrában halt meg.

Megszüntették a polgári és katonai táborokat, az elfogott internáltakat Németországba vitték. A balatonboglári lengyel gimnáziumot feloszlatták.

A fentebb említett politikai képviseletet azonnal megszüntették. A Gestapo pincéiben agyonlőtték Edmund Fietowiczot, dr. Opoka-Loewensteint, Gurgult; Stanisław Bardzik és Słyś ezredes pedig koncentrációs táborban halt meg.

A Gestapo nagy erőkkel kutatott a képviselet apparátusa és futárjai után, akik közül Mieczysław Naumot Mauthausenben halt meg, Roman Stramka pedig elszökött a transzportból (nota bene negyedszer szökött meg bravúrosan a Gestapo karmai közül). A képviselet többi futárja, Ksawery (Jan Freisler), Józef Krzeptowski és Jadwiga Todrowska átment Lengyelországba, ahol a magyarországi menekültekkel együtt partizánosztagokat alakítottak a Podhalén. Todrowskát Varsóban fogta el a Gestapo, a Sucha fasorban halt meg. Az egykori politikai képviseletet megszüntetése után a Kormány Küldöttség beleegyezésével kétszer is újjászervezték. Azután mindkettőt likvidálták. Koncentrációs táborba vitték Zbigniew Stypińskit, Zygmunt Rusineket és másokat.

Budán, a Gestapo Fő utcai börtönében ért véget a második világháború magyarországi lengyel emigrációjának története.

Ugyanakkor ezzel egy időben elkezdődött a közös földalatti tevékenység. A lengyel ellenállás és a harcoló Jugoszlávia között már jóval előbb létrejött az együttműködés. Ez egy külön fejezet, amelynek dokumentatív jellegű feldolgozása sürgős feladat. A magyar ellenállási mozgalommal születése pillanatától fogva kapcsolatban álltunk.

Az addigi kapcsolatoknak és a lengyel ellenállási mozgalmat Magyarországon népszerűsítő lengyeleknek köszönhetően magától értetődő volt, hogy a magyar földalatti mozgalom vezetősége javasolta, hogy vegyék fel a közvetlen kapcsolatot a varsói központtal, egyeztessék akcióikat politikailag és katonailag egyaránt.

1940 májusában érkeztem Magyarországra, az akkor alakuló lengyel földalatti mozgalom vezetőségének a megbízásából, négy évvel később visszafelé utaztam, ezúttal a formálódó magyar földalatti mozgalom küldött. Lengyelország és Jugoszlávia után Magyarországon is megkezdődött az ellenállási mozgalom, és hamarosan a szlovák köztársaságban is elkezdődött.

Nagyjából egy időben, egymással ténylegesen, bár nem szervezetileg összefüggően tört ki a varsói felkelés, a szlovák felkelés, Jugoszláviában megindult Tito offenzívája és ekkor történt Horthy kiugrási kísérlete is.

*

Magyarországtól elbúcsúzni olyan érzés, mint amikor az ember búcsút vesz a menyasszonyától. Nem megy könnyen, előre látni, hogy előbb vagy utóbb újból találkozunk... Van egy magyar szólás: „Ki a Tisza vizét issza, vágyik annak szíve vissza."

1944 júliusában el kellett hagynom Magyarországot. A Gestapo, amióta berendezkedett Budapesten, nyomozott utánam. Nagyon fontosnak tartották, hogy közvetlen nyomot találjanak a lengyel földalatti mozgalom központjához: a kormány képviseletéhez és a politikai pártok vezetőségéhez.

De nemcsak biztonsági szempontok motiválták a távozásomat. A kormányképviselet, amellyel állandó kapcsolatban álltam, azt az utasítást adta,

hogy a „W" képviselet és a két ideiglenes kirendeltség megszüntetése után keressük tovább az emigráns kormánnyal való állandó összeköttetés lehetőségét. Mivel ez a megszállt Magyarországról lehetetlen volt, elhatároztam, hogy megpróbálok átjutni Szlovákiába, ahol már kitaposott ösvények vártak. Július 14-én reggel hatalmas detonációra ébredtem. Nem a Bastille lerombolásának távoli visszhangját hallottam, amerikai bombák robbantak a közelben. A berepülés, több hullámban, délutánig tartott. Az óvóhelyről kijövet utolsó pesti „rejtekhelyem" ablakából az égő Budapestet láttam. Szobám kandallójában a már szükségtelen papírok és dokumentumok égtek. Nem tudtam magamtól elhessegetni azt az érzést, hogy — tágabb értelemben véve — maga a múlt ég.

A Fő utcai börtönből kaptam egy „fülest" a barátaimtól. Tudnak róla, hogy nem buktam le, arra számítanak, hogy nem is fogok, mindent rám hagynak, őrjöng a Gestapo.

Létrehoztunk egy néhány főből álló bizottságot a letartóztatottakról való gondoskodás céljából, elláttuk pénzzel, amelyet Żar hozott az országból. Ez a bizottság a német uralom végéig fennmaradt.

Még egy találkozás a magyar földalatti mozgalom egyik képviselőjével, aztán indultam az állomásra. Rozsnyóig utaztam, a szlovák határig. A vonaton véletlenül találkoztam a Lengyel Intézet igazgatójával, feleségével együtt menekült Budapestről. Vigyázatlan voltam, váltottam velük néhány szót lengyelül. Ez is elég volt.

Néhány perc múlva letartóztattak bennünket. Ez soha nem kellemes dolog, most azonban különösen kegyetlennek tetszett, annál is inkább, mert hirtelen, véletlenül következett be, akkor, amikor már be is fejeztem magyarországi ténykedésemet. A tehervagonban helyeztek el, kakastollas magyar csendőrök őriztek. Szerencsére a Gestapo budapesti székhelyével ellentétes irányba mentünk. Ez késedelemmel járt, és bizonyos manőverezési lehetőséget adott. Csendőrök mellett ültem a szakaszban, és csak az járt a fejemben, hogyan szökhetnék meg?!

A gyorsvonat átkelt a déli Kárpátok első magaslatain, a nyári napfényben ragyogtak a több száz éves ódon magyar várak.

Fel akartam eleveníteni Romek Stramko megmenekülésének történetét (elbeszélésekből ismertem). Bilincsbe verték, gestapósok őrizték, mégis ki tudott ugrani az ablakon a mozgó vonatból, és megmenekült. Jöttek-mentek a gondolatok, mint a csupasz mészkősziklák, amelyek a vonat haladásának ritmusában tűntek fel és enyésztek el az ablak mögött. Fülledt meleg volt. Arra számítottam, hogy a terep egyenletes vagy kevésbé sziklás lesz, ezért megkértem a csendőrt, hogy nyissa ki az ablakot. Beleegyezett. De, szörnyűség, az üveg nélkül bénítóan ijesztőnek hatott. Sötétedett. A mészkő sziklák egyetlen fehér szemfedéllé mosódtak össze az ablak mögött, a csendőrök zöld-fekete tömeggé olvadtak. Gyorsan, mint egy késszúrás? Hirtelen ugorjak ki, ahogy az akna felrobban? A csendőr hirtelen, nagy robajjal becsapta az ablakot. Nevetve nézett rám egy pillanatig, a többieknek is intett a szemével. Kivert a veríték.

A küzdelem belül, valahol legbelül, élet és halál mezsgyéjén folyt — de egy kijózanító felismerés véget vetett neki. Ha kiugrom a vonatból, biztos halál. És ha maradok?...

Gondolataim — a vonattal ellentétesen — visszafelé rohantak életem történetén, egészen a gyerekkorig. Elfásultam, barátoknak láttam a csend-

őröket, a napot az ablakban — az életöröm hírnökének. Megnyugodtam és álomba merültem.

Csak a csendőrök motoszkálása ébresztett fel. Megérkeztünk Rozsnyó állomására, a szlovák határra. Itt kellett volna elővigyázatosan leszállnom, most pedig úgy vezetnek.

Jobbra az állomás, balra a rét, mögötte, a láthatáron — az erdő!

Ahelyett, hogy leszálltam volna a jobb oldalon, villámgyorsan kiugrottam a bal oldali ajtón, és már rohantam is, hogy legalább ötven méterre legyek a csendőröktől. Mögöttem ijesztő kiáltások és lövések, hangjuk akár a tetőn kopogó jégesőé. A légáramlat elnémított mindent — szememben egyre csak nőtt az erdő: fekete, titokzatos, menedéket adó. Már nincs messze, a bokrokat is látom a fák között. Hirtelen — mi ez? — elsüllyed alattam a föld, fekete mocsok fröcsköl̈ődik rám, a lendülettől a sással fedett alattomos mocsárba zuhanok.

Egy pillanat, és ott vannak a csendőrök. Nincs menekvés. A menedéket adó erdő távoli, elérhetetlen lett. Visszakísérnek. Remeg a lábam, feltartott kézzel megyek.

A börtönhöz vezető utcán vonulunk. Azonnal megkezdik a kihallgatást. Előttem a magyar hírszerző, hajtókáján nyilas kereszt. Nemzeti szocialista, sötét nyilas.

A magyar igazolvány mellett megtalálják nálam a szlovákot, és egy igazolványt a fényképemmel — mindenhol más-más névvel. Elveszik a pénzt: magyar pengőt, szlovák koronát és lengyel zlotyt. Mindenért vernek. Végül úgy döntenek, hogy a reggeli gyorssal Budapestre küldenek.

Már csak néhány napom lehet hátra.

Megbilincselnek, átvonszolnak a börtönbe. Az intézet igazgatója marad, feleségével együtt. Két fiatalember van még velem, lengyelül beszélnek, de egyiküket sem ismerem. Az első emeleten belöknek egy cellába. Nagy, üres, nincs fény, középen nagy fapriccs. Társaim lefeküdtek aludni, pár perc múlva már horkolnak... Hanyatt fekszem a priccsen, rövid számvetést végzek. A nyilas könyörületére nem számíthatok. Holnap délután a Fő utcában, a Gestapo börtönében leszek. A gondolatmenet itt megszakad.

A cellában sötét van, az ablakon túl — éjszaka. Halvány fény szűrődik be a rácsok között. A hold sápadt visszfénye az egyetlen, ami teljes egészében leköti a figyelmemet. Az ablakon jól láthatóan kirajzolódnak a rácsok.

Egyszer csak észreveszem, hogy mintha túl ritkák volnának a rácsok, felvillan egy halvány reménysugár. Mint a holdkóros — bár annyira észnél vagyok, hogy levegyem a cipőmet — csendben az ablakhoz megyek. Megnézem, van-e a rácsok között akkora rés, amelyen átfér a fejem. Az ablak mögött fák. Visszamegyek a helyemre, hogy hideg fejjel végiggondoljak minden lehetőséget. Az első dilemma: ha átmegy a fejem, átmegy-e az egész testem? — a második: tényleg alszanak-e a társaim? És egyáltalán kicsodák? Folyékonyan, lwówi kiejtéssel beszéltek lengyelül, de tapasztalatból tudom, hogy Magyarországon sok olyan provokátor tud lengyelül, aki nem az. Az egyik épp megmozdult, érzem, hogy nem alszik, ezért úgy döntök, hogy megszólítom. Fojtott hangon megkérdezem: „Meg akarnak szökni?..." Felébred a másik. „Mi?" — kérdezi. Nyugodt hangon megismétlem a kérdést. „Maga megőrült? — kiabálja nekem — szökjön csak — gúnyolódik —, nincs is kilincs az ajtón..." Megpróbálom rábeszélni: „Hátha mégis?" „Á!" — legyintett és elfordult, egy pillanat múlva horkolt. A másik hallgatott. Megbíztam

bennük. Feszülten vártam egy pillanatig. Végre felkelek, mezítláb odamegyek az ablakhoz. Levetem a ruhám, fehér ingben vagyok. Az inget is levetem, hogy nehezebben vegyenek észre — le vagyok barnulva. Még egy pillanatig figyelek, és hallgatózom. Gyerünk! ... keresztet vetek, és felmászom az ablakba. Bedugom a fejemet a rácsok közé. Átment, de nehezen. Átnyomom a mellkasomat. Az egyik éles, rozsdás vasrúd a lapockámat nyomja, a másik alulról horzsolja. Milliméterenként jutok előre. Megállt az idő. Érzem, ahogy a rozsdás vas felsérti a bőrömet. Nem számít, gyerünk tovább. Már a csípőmig átnyomtam magam. A rácson lógok. Félig kinn az ablakban, szabadon! Testem másik fele a cellában. Nem tudok mozogni. Nincs hova támasztanom a kezemet. Tehetetlen vagyok. Végül feladom, vissza akarok mászni. Kiderül, hogy az se megy! Most tényleg elfog a kétségbeesés. Arra gondolok, ha így találnának rám, ideális helyzetben volnék a veréshez, megpróbálok nevetni, konokul valahogy, gyerekesen. Ekkor felállt az egyik társam, az, amelyik hallgatott. Odajött hozzám. „Mit csinál ott?" — mondja, hallom, alig tudja visszafojtani a nevetését. Gyorsan ráveszem, hogy fogjon meg a lábamnál, felemelt, és teljes erőből nyomott. Érzem egy pillanat múlva, ahogy a vas nyúzza a bőrömet a csípőmről, de végül — átjutottam! Egy pillanatig az ablakpárkányon állok, a rács túlsó oldalán. Másik társam is odajött, láthatóan nagyon örült. Megint megkérdezem: „Meg akarnak szökni?" Rám néztek, aztán végigmérték egymást. „Maga is alig fért át — mondta a horkolós. Meneküljön." Valóban, mindketten jóval kövérebbek voltak nálam.

Rövid búcsúzás. Kiadják a nadrágomat. Én fogom az egyik végét, ők a másikat. Leereszkedem. Végül, ugrás! Valamilyen gerendára estem. Szörnyű fájdalom hasít a jobb lábamba. Itt mellettem meg valami mozgás, zörgés.

Biztosra vettem, hogy felébresztettem a csendőröket. Épp csak elkaptam a fentről ledobott nadrágot, aztán menekültem a kerten át. De a jobb lábam teljesen használhatatlan. Elsötétül előttem a világ. Alig tudtam elvánszorogni a kerítésig: kétméteres falak, rajta szögesdrót és üvegcserép. Félek, hogy üldöznek, felmászom a kerítés melletti fára. Fülelek. Senki sem üldöz, de a titokzatos zörgést még mindig hallom. Aztán rájövök, hogy a kertben biztos ketrecek vannak, házi állatok zörögnek bennük, vagy valami ilyesmi. Aztán még egy ötlet, ha elrugaszkodom erről a derék fáról, akkor — mint egy csúzliból — egyenesen a kerítés drótjára esem. Lendületet veszek, aztán a szögesdrótra esem, elkapom, és felhúzom magam. Mezítláb állok a törött üvegdarabokon. Átmászom a drótokon. Előttem a kihalt utca, egy kis lámpa világítja meg, mögötte kertek. Még egy ugrás, egy pillanat múlva egy nagy kert bozótosában vagyok.

Mégsem érzek örömet, csak szörnyű fájdalmat a lábamban és az egész testemben. Nadrágban vagyok, ing nélkül, mezítláb. Az egyik kertből a másikba kúszom, végre odaérek a hegyi patakhoz, a hangja után találtam oda. Lemegyek a partra, az éj leple alatt, a bokrok mögé rejtőzve lemosom a testemről a vért a hideg vízben, a lábamban is enyhül a fájdalom.

Tökéletesen magamhoz térek, elönt a boldogság: megmenekültem! De ezzel még nincs vége. Rozsnyó határváros, ismerek minden átkelőhelyet, hiszen sokat jártam már erre. Csak hogyan menjek tovább, hogy tudok előre haladni a hegyes-völgyes vidéken, mikor a jobb lábamat mozdítani sem tudom, lehet, hogy el van törve?...

Nem reménytelen a helyzet, hiszen azért kúszni mindig tudok. Kijövök

a patakból, felkúszom a magas partra, és alaposan körülnézek. Sehogy sem találom az utat, amelyen a határőrök járőröznek.

Hirtelen sípszó hangzik a város felől, hosszú, éles, aztán több helyről is, végül egész közel hozzám is megszólal. Igen, észrevették a szökést, megkezdték az üldözést. A közelemben a járőrök sípoltak, ott van tehát az út, amelyet kerestem. Köszönöm, most már át tudom látni a helyzetet. Már nincs messze a határ, pirkadat előtt ott kell lennem.

A legrövidebb utat választom. Még nem aratták le a zabot, azon mászom keresztül, mint a csiga. Megdagadt a bokám, minden vigyázatlan érintésre belehasít a fájdalom. Mindenem fáj, átáztam a harmattól, lázam van, ráz a hideg. Centinként haladok előre a magyar föld utolsó darabjain. Végre odaérek a határra, közönséges árok, mögötte ugyanaz a tábla zab. Szinte kínos, hogy ilyen jelentéktelen az átmenet halál és élet között.

Szürkül a láthatáron. Mögöttem a rozsnyói hegyek és Magyarország. Jóleső érzéssel gondolok arra, milyen képet vághatott az én nyilasom, amikor értesült a szökésemről. De magyar barátaim boldog arcát is látom, akikkel együtt harcoltunk életre-halálra.

*

Az út további részét is úgy másztam végig, mint a csiga, a hideg, reggeli harmatban, a déli napsütésben, a délutáni viharban és záporban, a hűvös este, a hideg éjszaka után kezdődött minden elölről, míg végre eljutottam a barátomhoz, egy becsületes szlovákhoz a közeli faluba. Mikor meglátott, a szökés utáni harmadik éjszakán, amint nyakig sárosan, szinte pucéran feküdtem a házikó bejárata előtt, ijedten kiáltott fel: „Bože drahy, čo je to?!" (Édes Istenem, mi ez?!) A túlvilágról visszatért kísértetnek nézett?...

Egy hét múlva már Pozsonyban voltam. Mikor barátaim megröntgenezték a lábamat, kiderült, hogy elrepedt a jobb bokám.

Ezzel véget ért a magyar rapszódia, de az Alacsony-Tátrában, a Királyhegyen, Jánosik egykori pátriájában kigyúltak a tüzek.

1957.

(Pálfalvi Lajos fordítása)

TADEUSZ OLSZANSKI

A magyar kapcsolat

Ma már bátran elmondhatjuk, hogy a II. világháborúban Magyarországra menekült lengyelek ügye sokáig tabutéma volt. Mert hogyan lehetséges, hogy a horthysta, osztályidegen, a harmadik birodalommal szövetséges kormány alatt magas államhivatalt betöltők sora, élükön a belügyminiszterrel, maradéktalanul elkötelezi magát a lengyelek megsegítése mellett. Bizonyos gondolati sablonokba ez nem fért bele, olyannyira, hogy a Népszabadság vezető publicistája, E. Fehér Pál a lengyel menekülteknek nyújtott humanitárius segítség egész ügyét a Hitler veresége esetére pontokat gyűjtő cinikus politika megnyilvánulásának tekintette. Az ilyen nézetek megmaradnak az emlékezetben, különösen egy olyan lengyelében, aki részesült ebben a segítségben. Úgy vélem, hogy az akkor kapott segítség alapja — függetlenül a politikai tendenciáktól — gazdag közös tradíciónk, a nemzeteinknek nemegyszer osztályrészül jutó nehéz sors és a közös szabadságszeretet volt. Jelentős időtávlatból írok erről ma, amikor Lengyelországban és Magyarországon Európához való tartozásunkra emlékeztetünk. Eszembe jut, mint abszolút bizonyosság, hogy akkor, a mi világunk számára rettenetes háborús rémuralom éveiben mi, lengyelek, szembeszállva a fasizmussal, és a magyarok, akik a politikai viszonyok és paktumok ellenére segítséget nyújtottak nekünk, jobban vizsgáztunk európaiságból és humanizmusból, mint sok, Európához való tartozására büszke nemzet. A megvetés éveiben, ahogyan André Malraux nevezte, nagyszerű emberek a lengyel ügy megmentéséért mindenüket (pozíciójukat, olykor életüket) tették kockára.

Közéjük tartozott Varga Béla atya, a balatonboglári római katolikus plébános, a kisgazdapárt képviselője, akinek neve még a komoly magyar történeti feldolgozásokban is inkább csak lábjegyzetekben jelenik meg. És az ő későbbi, háború utáni sorsának alakulása ugyanígy. Az országgyűlés elnökhelyettese volt, akinek el kellett hagynia Magyarországot, hogy a hamis, de akkor kivédhetetlen vádak elől nem is csak életét, hanem inkább az általa szolgált ügyet mentse. Életével nem törődött, ezt bizonyítja két akció is, amelyben főszerepet játszott.

A háború és a mértéktelen erőszak már harmadik évében járt ugyan, de a világ 1942-ben még mindig nem tudta elhinni, hogy Hitler a lengyelek és zsidók megsemmisítésére könyörtelen eszközöket alkalmaz. A harmadik birodalom propagandája és diplomáciája volt olyan hatékony, mint a minden fronton győzelmes Wehrmacht. A lengyel kémszervezet mégis cáfolhatatlan, fényképes bizonyítékokat szerzett — megszületett a megrázó oswiecimi, az első effajta, a megszállt országokban történteket leleplező anyag. Ezt a jelentést minél előbb Londonba kellett juttatni, hogy a világ értesüljön az emberiség számára eddig ismeretlen bűnökről. A feladatot a legügyesebb lengyel összekötőre, Tadeusz Celtre bízták. Fiatal kora ellenére nagy tapasztalatok álltak mögötte. 1939 szeptemberétől ő volt Lvov és Budapest között a hírvivő. Később átdobták Franciaországba, annak eleste után átkerült Angliába, és ott különleges kiképzésben részesült, tiszti iskolát végzett. 1941 decemberében ledobták Lengyelországba, és ismét Budapestre kezdett járni. Celtre

rábíztak három rendkívül fontos iratot, a lengyel ellenállás vezetésének megosztottságáról szóló jelentést, diverziós terveket, és a lengyelországi ifjúság titkos oktatásának munkatervét. Nevek, címek százait, konkrét cselekvési terveket. Celtnek Szlovákián, Magyarországon, Románián és Bulgárián keresztül kellett a semleges Törökországba, majd onnan Londonba eljutnia. A Gestapo tudomást szerzett az oswiecimi jelentésről és a hírvivőről. Megkezdődött a hajsza. Celt elkerülte a Szlovákiában állított csapdát, eljutott Budapestig, és itt tudta meg, hogy a nyomában vannak. A németek értesültek Budapestre érkezéséről, és a lengyel kormány magyarországi képviselete tudta, hogy a Gestapo nyomon van. Az adott pillanatban azonban nem állt rendelkezésükre másik ügynök, legalábbis hasonló színvonalú hírvivő. Celtet egy Budapest melletti szigeten bújtatták, a vezetés pedig lázasan dolgozott az új útvonal kidolgozásán.

Nehéz ma felelevéníteni, hogyan is alakult az, hogy 1942. november 17-én a Keleti pályaudvaron a Zágrábba induló vonat peronján találkozott a magyar pap, országgyűlési képviselő, tehát a leghivatottabb, országa mentelmi jogát élvező személy és a lengyel hírvivő, a Gestapótól üldözött ellenálló. Természetesen Tadeusz Celt is reverendát viselt, utazótáskájában pedig a szigorúan titkos lengyelországi jelentések — melyekért nagy játszma folyt a lengyel hírszerzés és az Abwehr között —, és a balatonboglári plébános fivérének, Varga Andornak nevére kiállított érvényes útlevél lapult. A nyakát vastag, fehér sállal csavarta be, ami súlyos, hangvesztéssel járó betegségnek volt a látható jele. A táskában sorakoztak a megfelelő orvosi igazolások, a beteglap és egy Svájcba szóló beutaló. Ott az egyik hegyi szanatórium kiváló gégészének kellett volna meggyógyítania a fiatal papot, és visszaadni hangját. Az egész álarcosdira azért volt szükség, mert Tadeusz Celt alig néhány szót tudott magyarul, ezenkívül nagyszerűen leplezte a svájci utazást. Fölmerül a kérdés, hogyan került kapcsolatba Fietowicz Varga Béla atyával. Hogyan történt, hogy a boglári gimnázium lengyel tanulóinak iskolaalapító pásztora, országgyűlési képviselő, ilyen kockázat vállalására határozta el magát? Vajon hány ember dolgozta ki Celt átdobásának tervét, hányan ismerték a részleteket? A konspiráció elveinek és az akció tétjének megfelelően bizonyára nagyon kevesen, ketten-hárman. Erről már kizárólag a meglett korú, New Yorkban élő Varga atya tudna beszámolni. A lengyel hírszerzés kiválósága, Fietowicz elesett, a németek magyarországi bevonulásáról értesülve 1944. március 19-én a menekülés helyett az iratok elégetéséhez látott hozzá. Úgy gondolta, nincs joga fölgyújtani a másoknak is otthont adó épületet. Módszeresen és aprólékosan megsemmisített minden iratot. Szó szerint öt perce hiányzott. A Gestapo meggyilkolta.

Az utazás során váratlan bonyodalmak merültek fel, Zágrábban ugyanis kiderült, hogy Horvátország és Olaszország között megszakadt az összeköttetés. A jugoszláv partizánok fölrobbantották az egyik vasúti hidat. Nem lehetett tudni, mikor indul újra a közlekedés. Már csak egy út maradt, a harmadik birodalomhoz tartozó Szlovénián át. Ehhez viszont szükséges volt a német tranzitvízum beszerzése, Varga Béla ezt a lehetőséget választotta, a híd megjavítására való várakozás ugyanis növelte az Abwehr esélyét, hogy újra nyomot fogjon. Kalandfilmhez hasonlatos jelenetek következtek. Varga Béla Celttel együtt a harmadik birodalom zágrábi konzulátusára ment, előadták gyors továbbjutásuk szükségességének okait. Megmutatta képviselői igazolványát. A német követ javasolta nekik, hogy menjenek a Gestapo székházá-

ba, ahol Varga Bélát részletesen kihallgatták. Most különösen hasznosnak bizonyultak az orvosi igazolások, hiszen Celt nem tudott beszélni. A legdrámaibb pillanat a magyar útlevelek átadása és a vízumra való várakozás volt. De ez is sikerült. Celt fényképét mesterien ragasztották az útlevélbe, nem keltett gyanút a német hivatalnokokban. Végül november 21-én Olaszország területén átélve még szerelvényük bombázását is, Varga Béla és Thadeusz Celt eljutottak a berni lengyel követségre.

A konspirációnak alapelve, hogy az egyszer sikeres megoldást nem szabad még egyszer alkalmazni. Mégis, nem egészen egy év múlva, Varga Béla atya megismétli pontosan ugyanezt az útvonalat, csak másik, nem kevésbé fontos utassal, a londoni kormány új vezetőjének, Stanislaw Mikolajczyknak fiával, a tizenéves Marian Mikolajczykkal. A Wladyslaw Sikorski tábornokot a Gibraltár fölött ért tragikus repülőgép-szerencsétlenség után a Gestapo energikusan kutatott Lengyelországban Mikolajczyk fia után, hogy letartóztassa és apját zsarolja. Ismét drámai akció folyt le. Az ifjú Mikolajczykot a Tátrán és Szlovákián keresztül Maria Hulewiczowa Lengyelországból Budapestre kísérte, de itt most sem volt lehetőség a továbbjutásra. A Gestapo ismerte az útvonalat, rendkívüli készültséget rendeltek el, minden határátkelőhelyen megerősítették az őrséget. Celt átdobásával ellentétben kezükben volt az ifjú Mikolajczyk fényképe. Újra Varga Béla atya sietett segítséget nyújtani. Marian Mikolajczyk néhány napig, vagy talán tovább is a balatonboglári lengyel iskolában tartózkodott, majd Béla atyával útnak indult Svájcba. Sajnos ennek az akciónak a részleteiről nincsenek információink. Egyébként Celt átdobásának ügyéről is csak nemrégiben értesültünk, amikor több mint negyven év múltán az USA-ban megjelenő magyar emigrációs „Magyar Hírlap" újságírójának elmesélte. A riport szövegét Varga Bélától Laczkó András, a „Somogy" szerkesztője kapta meg. Legújabb, „Menekülés a jövőért" című könyvében ennek a szövegnek alapján külön fejezetet szentelt Varga Bélának és a Belügyminisztérium IX. szociális osztálya vezetőjének, a „lengyel menekültek atyjának" nevezett dr. Antal Józsefnek is. Laczkó tehát először törte meg a Magyarországon évek óta uralkodó hallgatást e körül a két különösen nagy szolgálatokat tett személyiség körül.

Milyen ember, milyen pap volt Varga Béla atya? Erről beszélgettem káplánjával, dr. Kőgl Lénárddal, aki Balatonalmádiban teljesíti papi kötelességét. Varga Béla 1940-ben kérvényezte, hogy plébániájára a német nyelvet kitűnően ismerő káplánt küldjenek.

„Huszonnégy éves voltam, nem sokkal azelőtt szenteltek föl, amikor a balatonboglári római katolikus plébániára irányítottak — mondja dr. Kőgl Lénárd. — Első felettesem kiváló, fiatal kora ellenére nagy tekintélyű ember, karizmatikus személyiség volt. Tudása, bölcsessége ellenére mindenkivel közvetlen volt. Az emberek nem érezték fensőbbségét, köréje gyűltek, bíztak benne, ő pedig egész életre szóló nyomot hagyott bennük, a nemesség, gonosz elleni kiállás lenyomatát.

Varga Béla rendkívül tehetséges és dolgos ember volt. Feladatul tűzte maga elé a német nyelv megtanulását és rövid időn belül meg is valósította ezt. Erre a nyelvre mind a lengyelekkel való kapcsolatában, mind politikai tevékenységében szüksége volt, hiszen az antifasiszta kisgazdapárt aktivistája volt, képviselő. Varga Béla hamarosan folyékonyan tartott beszédeket ezen a nyelven.

Varga Béla a lengyeleknek és a lengyel katolicizmusnak elkötelezettje,

egyúttal jövőbe tekintő ember, a fiatalok pártfogója volt. Neki köszönhetően Balatonbogláron a lengyel ifjúság számára iskola létesült. Tudta, hogy a fiatalság a jövő, és hogy a háború utáni Lengyelországban szükség lesz a fiatal értelmiségre. Az akkor korszerű kultúrház építését ő kezdeményezte, pénzt szerzett hozzá, majd hamarosan átadta a lengyel gimnázium és líceum használatára. Gyakran találkozott a lengyel ifjúsággal, közvetlen kapcsolata volt az iskola vezetésével és a Lengyel Menekültek Állampolgári Bizottságával Budapesten. A politikusnak képviselőként lakása volt Budapesten, és sokat tartózkodott a fővárosban. Lelkipásztori munkáját Balatonbogláron alapvetően én láttam el, hogy ottani kötelezettségei alól mentesítsem.

— Tudott Ön Varga Béla külföldi útjairól?

— Igen, a háború alatt kétszer utazott Svájcba. Nem beszélt a részletekről, arról, miért utazik, de rendkívül izgatott volt. Gyanítottam hát, miről van szó. Különösen, hogy kért, segítsek elrejteni öccsét arra az időre, amíg külföldön van. Utazásairól nagyon fáradtan, de egyidejűleg rettentő boldogan tért vissza."

Ezt tudtam meg dr. Kőgl Lénárd atyától. Elgondolkodtató és fájdalmas dolog, hogy csak most, ötven évvel a második világháború kitörése után teszünk rendet és rójuk le adósságunkat, amit de facto képtelenség kiegyenlíteni, hiszen milyen barátság az, amelyben megadják a tartozásokat. Mégis elemi kötelesség a nagy és emberi tettek méltatása, az igazság bemutatása. A balatonboglári lengyel iskola neveltjeinek nevében és a budapesti Lengyel Kulturális Központ igazgatójaként nagyon szívélyes levelet írtam Varga Bélának, és meghívtam őt a boglárlak harmadik találkozójára, amely a hajdani Balatonbogláron, a mai Boglárlellén, a régi lengyel gimnázium és líceum épületében lesz szeptember közepén. Néhány héttel a levél elküldése után megszólalt a telefon. Varga Béla New Yorkból telefonált budapesti kulturális központunkba. Mély meghatottsággal köszönte meg a meghívást: Nem utazhatok, elmúltam nyolcvanéves, beteg vagyok. De azokban a napokban veletek leszek, imádkozni fogok értetek...

A lengyel ifjúság nagy pártfogójának és a lengyel hírvivők rendkívüli kapcsolatának neve, mint a bevezetőben már említettem, sem Lengyelországban, sem Magyarországon nem ismert szélesebb körben. Neve nem szerepel például olyan jelentős műben, mint az ellenállási mozgalom résztvevőinek életrajzát feldolgozó, Magyarországon kiadott lexikonban. Nevének valós tényét megadva pótolni kell a hiányt, mert Varga Béla a nemzeteinket mindig összekapcsoló nehéz percek egyik legkiemelkedőbb személyisége volt és marad.

(Keserű Gizella fordítása)

KOVÁTS ZOLTÁN

Nagy szakértők nagy tévedései

A NÉPESEDÉSI PROGNÓZISOKRÓL

Három legtekintélyesebb napilapunkban (Népszabadság, 1988. november 17., Magyar Nemzet, 1988. november 19. és Magyar Hírlap, 1988. december 14.) a Központi Statisztikai Hivatal illetékesei súlyosan elmarasztalják a Magyar Demokrata Fórumot. Idézünk Monigl Istvánnak, a KSH Népességtudományi Kutató Intézete igazgatójának hangadó nyilatkozatából: „... sajnálni lehet, hogy a Magyar Demokrata Fórum szegedi konferenciájának résztvevőit — tenni akarásuk és tiszteletre méltó felelősségvállalásuk elismerése mellett — megtévesztették, és így olyan megalapozatlan, tudományos mezbe öltöztetett ‚álláspontot' fogadtak el a népesség várható alakulásáról, ami a közvéleményt is félrevezeti és ezzel károkat okoz." (Népszabadság, 1988. november 17., 5. p.)

Elöljáróban annyit, hogy a Népszabadság és a Magyar Nemzet cikkeire válaszoltam, de az eddig bevált monolitikus tájékoztatási rendszerünkből adódóan válaszaimat nem közölték. Kovács Dénes, a Népszabadság osztályvezetője még érdemesített arra, hogy másfél oldalas levélben megindokolta az elutasítás okát, „hosszú a válasz", Monigl István „nagy szakértő", „jót akar", „elmondtam véleményemet a szegedi hallgatóság előtt", most Monigl István mondja el véleményét egy nem akármilyen napilapban az országnak. Ez így megy már több mint 20 éve. Én valahol elmondom az „alternatív" véleményemet, mondjuk Martonvásáron, Szarvason, Gyulán, Nyíregyházán vagy a Tiszatájban és a Szegedi Egyetemben, időszaki kiadványokban, s a KSH tájékoztat — lehetőleg minden fontos napilapban. Eredmény: közvéleményünk szinte teljesen félretájékoztatott egy alapvető kérdésben, népesedési helyzetünk ügyében. Népesedési helyzetünkről, jövőnkről közvéleményünknek, a nagy tömegeknek még mindig nincs megfelelő tájékozottságuk. A mostani kampány teljes összhangban van az elmúlt 30 év gyakorlatával. Ebben a kérdésben is ocsúdni kellene! De hogyan? Még most is egy kézben vannak a vezető sajtóorgánumok! A Hazafias Népfront lapja még arra sem érdemesített, hogy válaszoljon.

E bevezető gondolatokból már közvetve kiderül, hogy a Szegeden elhangzottakért nem a Magyar Demokrata Fórum a felelős, hanem én, Kováts Zoltán, a kérdés ottani előadója. A Magyar Demokrata Fórum szegedi elnöksége csak lehetőséget adott egy „alternatív" népesedési előrejelzés kifejtésére. Egy jogállamban természetes, hogy nemcsak egy tudományos álláspont lehetséges, különösen nem egy prognózis esetében! Csak Magyarországon akad fenn a mindenható KSH: mer velük szemben valaki más nézetet

vallani! Ez szokatlan, hisz minden olyan rendben ment eddig! Nem volt ellenvélemény, vagy azt eddig mindig el lehetett fojtani. Úgy tűnik, hogy még 1988-ban is ez volt a helyzet.

Először is nézzük a tényeket! Ki is vezette eddig félre a pártot, a kormányt és a közvéleményt?

Történeti demográfiai kutatásokkal több mint 30 éve foglalkozom. Csurgó, Hajdúnánás, Berettyóújfalu, Debrecen, Szeged és most Békéscsaba népesedési viszonyainak elemzését végeztem el. Főiskolai szakdolgozóim segítségével még vagy 20 település múltbeli népesedési helyzetére nyertem betekintést. Az elemzések egyik konklúziója, hogy a házasságon belüli termékenység korlátozása Magyarországon igen korai időre, a XVIII. század utolsó évtizedeire nyúlik vissza (ezt legjobban Andorka Rudolf bizonyította tanulmányaiban), és egyre jobban, következetesen terjed az országban. Ezt a történeti tendenciát nem veszik figyelembe a KSH névtelen „demográfus szakértői".

Az 1960-as évek végén személyes kihallgatást kértem az akkori fődemográfustól, Szabady Egontól. Megnyugtatott, dolgozzak csak történeti demográfiai kérdéseken, még anyagi támogatást is biztosított ehhez. A téves prognózisból elkészült egy újabb 1968-ban. Ezt megbíráltam a Tiszatáj 1972. októberi számában. Bírálatomért, mint „politikai nyugtalanságot keltőt", rendes állásomból hároméves szerződésre minősítettek vissza.

Eddig az *1957-es* adatokra támaszkodó első prognózistól kezdve 11 bizonyíthatóan téves prognózist produkáltak a KSH „demográfus szakértői", az utolsókat már Monigl István irányítása mellett. Az 1957-esben még úgy ítélték, hogy 1975-re (Demográfia, 1958. 1. sz. 48. p.) 11,3 millióan leszünk. Ehelyett csak 10,53 millióra emelkedett az ország lakossága! — Az 5. számú prognózist az *1966-os* adatokat figyelembe véve készítették. 1986-ra 10,84 milliós népességről álmodtak, s csak 10,62 millióan lettünk. Azt ígérték, hogy 2001-re 11,32 millióan leszünk. Ez az előrejelzés is ábrándnak bizonyul.

Monigl István idézett beszélgetésében azt állítja, hogy 20—30 évnyi távolságra megbízható előrejelzések készíthetők. Lehet, hogy ez így van, de ebben a kutatóintézetben ilyet nem készítettek. Mindig egyirányúan tévedtek, jobbat jósoltak és rosszabb lett. Ezért is kellett átlagosan kétévenként új és új prognózisokat készíteni, hogy kullogni lehessen az események után. Gazdag ez az ország, erre vannak milliók! — Az 1966-tól készített téves prognózisokat szemlélteti táblázatunk.

„KSH szegedi prognózisai és a szegedi előrebecslés"

Bázisév	1980	1985	1990	2000	2010	2020
	előrebecsült össznépesség millióban					
1966	10,7	10,84	11,0	11,3		
1972	10,6	10,7	10,77	10,82		
1978	—	10,72	10,61	10,38	10,7	9,55
1981	—	10,63	10,42	10,22		
1986	—	—	10,52	10,43	10,37	10,26
Szeged 1987	—	—	10,52	10,11	9,55	8,84

Szeged, 1989. január 9.

Az *1972*-es adatokra építő előrebecslés 1990-ben 10 millió 770 ezer főnyi népességgel számol; már 1987 végén csak 10 millió 604 ezren voltunk. — *1978* a bázisév, amikor azt ígérik, hogy 1990-ben 10 millió 610 ezren leszünk, ugyanakkor már most kevesebben vagyunk! — Eddig még a legjobb az *1981*-es adatokra építkező prognózis. Legvalószínűbbnek azt tartja, hogy 2000-ig 481 ezerrel leszünk kevesebben. (MTA Népességtudományi Kutatóintézetének Közleményei, 36. sz. 19. p.; 49. sz. 26. p. és 55. sz. 18. p.)

A mi kutatócsoportunk más előrebecslési módszert alkalmazott. Ennek eredményeit ismertetve Szegeden azt állítottam, lehetséges, hogy 2000-ig 593 ezer lesz Magyarország összlakosságának a fogyása. A KSH prognózisától mindössze 112 ezer az eltérés, mégis milyen felháborodást váltott ki!

Már az előzőekben említettem, hogy eddig volt bizonyos következetesség a KSH prognózisaiban: jobbat jósoltak, rosszabb lett, majd követték az újabb prognózisok az eseményeket. A valós tendenciáknak megfelelően egyre sötétebb képet rajzoltak országunk népesedési jövőjéről.

1983 után Monigl István megváltoztatta „szilárd tudományos alapokon" nyugvó prognózisát. Az új tervhez milliós nagyságrendű támogatást kapott, s az *1986*-os adatokat is felhasználva „mindennél tudományosabb" prognózist készített. Elképesztő a fordulat! Most már azt tartja legvalószínűbbnek, amit a Népszabadságban is megad, hogy 2001-ig csak 282 ezerrel csökken az ország népessége. Hogyan jutott ehhez az új eredményhez (Statisztikai Szemle, 1987. aug. és szept.)? A Népességtudományi Kutatóintézetben az előrebecslésekhez a nemzetközileg elismert ún. „component method"-ot alkalmazzák. Ez a módszer fölbecsül két alapvető tényezőt: hogyan fog alakulni a termékenység, amit a reprodukciós együtthatóval fejeznek ki; azonkívül felbecsüli a várható korspecifikus halandóságot. Itt nyílik alkalom ügyeskedésre: eddig így és így volt, most jönnek a népesedéspolitikai intézkedések, így és így fog alakulni. Ez azonban teljesen tudománytalan. Az alapvető mutatókat a történelmi tendenciák szerint kell meghatározni, nem szubjektíven, voluntarista módon. Eddigi eredmény: egyetlen prognózisuk sem vált be, mindig tévedtek. Tehették. Monopolhelyzetben voltak, a párt és a kormány bizalmát élvezték. Igyekeztek minél rózsaszínűbb prognózisokkal a bizalmat meghálálni.

Az alaphipotézisek hibáin kívül prognózisuk teljesüléséhez még további feltételezéseket iktattak be. Az 1981-re építő előrebecslésben még figyelembe vették kissé a történelmi tendenciát, most újra visszatértek a statikus szemlélethez. Eddig romlottak a születési arányok, de most már megállnak a hozandó népesedéspolitikai intézkedések miatt. Ilyen és ehhez hasonló hipotézisek miatt nem teljesült már tizenegy prognózisuk. Ez sem teljesülhet, mert már 1986, 1987 és 1988 is megmutatta, hogy a termékenység tovább csökken.

A kismérvű csökkenésnek, amit prognosztizáltak, további feltétele: „... az 1,95-ös termékenységi szint tartós elérése, a halandóság területén pedig — ugyancsak minimális, célként az évtizedenkénti 10—15%-os átlagos halandósági javulást kell kitűznie és megvalósítani a jövő század első harmadáig." (843—844. p.) — A termékenység romlik. A halandóság romlása ugyan megállt az utóbbi két évben, de nem volt influenzajárvány! Való igaz, hogy lelassult a halandósági arányok romlásának folyamata, mert eltávoztak körünkből az 1890-es 1900-as évtized népes korosztályai. A korcsoportonkénti előrebecslés a „component method" alapján is világosan mutatja, hogy lassabban ugyan, de nőni fog az idősebb korosztályok létszáma. A mai fő-, mellékállásos, „hajtásos" világunkban nem valószínű, hogy a 30—40 és 50

évesek korspecifikus halandósága csökkenni fog az elkövetkezendő évtizedekben. Nincs reális alapja annak a feltételezésnek, hogy évtizedenként 10—15%-kal fog csökkenni a halandóság. A hivatal efféle ábrándjainak kellene teljesülni, hogy Magyarország népességének fogyása 2000-ben csak a 282 ezret érje el.

Mit is mondtam a Magyar Demokrata Fórum 1988. október 1-jei nagygyűlésén? Előrebecslési módszerünk nem dolgozik hipotézisekkel. E módszer esetében nem kell megbecsülni a várható reprodukciós együtthatót és a várható korspecifikus halandóságot. Számításunk alapjául az elmúlt 110 év születési arányainak alakulását vettük. Ezekből számoltunk *trend*et. Először is az várt tisztázásra, hogy lineáris, exponenciális, harmadfokú vagy logaritmikus függvénnyel írható le legjobban a trend. Grafikusan ábrázolva az elmúlt évek születési arányait, arra a megállapításra jutottunk, hogy legjobban az exponenciális függvény közelíti meg a termékenység alakulását. A függvény egyenlete $y = Ae^{Bx}$, ahol az x jelöli az évek számát: az A és B állandók úgy határozhatók meg a születési arányokból, hogy oly exponenciális függvényt illesztünk rá, melyben az eltérések négyzetösszege minimális; e = 271; y = a születési arányszámokat jelenti. 1977-ben készítettük el az első számításunkat. 1978. június 5-én előrebecslésünket elküldtem Huszár Istvánnak, a Tervhivatal akkori elnökének. Az előrebecslés — a halandósági tendenciákat figyelembe véve — megmutatta, hogy 1981-ben bekövetkezik Magyarország népességének tényleges fogyása. Azóta ezeket az előrebecsléseket különböző előadásokon kifejtettem. Megküldtem az MSZMP XIII. kongresszusát előkészítő bizottságnak egy hathatósabb népesedéspolitika kidolgozása érdekében, de bevált népesedési prognózisainkat nem vették figyelembe. Helyettük mindig az igen sok hipotézisen nyugvó KSH-projekciókat vették a tervezésnél alapul.

A halandósági viszonyok alakulásában 1961-től kezdve egyenes vonalú romlást tapasztalunk. 1961-ben az ezer lakosra jutó halálozás 9,6 volt, ez ma már 13,0 ezrelék fölé emelkedett. Időközben népesedési prognózisunk módszerében egy kis módosítást kellett végrehajtanunk. A halandósági viszonyok jövőbeli alakulását mindig lineáris függvénnyel határoztuk meg. Azonban azt kellett tapasztalnunk, hogy a halandósági arányok romlása csökkent az elmúlt évtizedben. Először az elmúlt 17 év adatait tápláltuk be a számítógépbe, az derült ki, hogy 2000-re 750 ezer főnyi lesz a népesség fogyása. A szegedi tanácskozáson ismertetett prognózisunk már csak az elmúlt 11 év halandósági tendenciáját vette figyelembe, így kaptuk azt a végeredményt, hogy 2000-re 593 ezer főnyi fogyással számolhatunk. A mi prognózisunk esetében nincsenek különféle feltételezések, csak annyit mondtunk Szegeden, hogy ha az eddigi tendenciák érvényesülnek mind a születések, mind a halálozások alakulásában, akkor 593 ezer főnyi lesz a fogyás. Ez be is fog következni, ha nem cselekszünk, vagy alig teszünk valamit a gyermekeket nevelő családokért.

A KSH demográfus szakértői reménykednek különböző pozitív népesedéspolitikai intézkedésekben, hogy csak a 282 ezres fogyás következzen be. Már 20 éve kidolgoztak egy „komplex népesedéspolitikai programot". 1984-ben is készültek bizonyos „koncepciók". Helyes. De mi valósult meg belőlük?

Az elvek meghirdetése után kormányzatunk asztalára konkrét javaslatokat kellene letenniük a KSH demográfus szakértőinek, s ezekben pontosan jelöljék meg, hogyan is érhető el, hogy 2000-re csak 282 ezres legyen az ország népességének fogyása. A különböző országok népesedéspolitikáját, ezek

eredményeit ismerve a születési arányok alakulásában akkor látnék reményt arra, hogy a KSH projekciója teljesül, ha a személyi adórendszer megváltoztatásától kezdve a nagycsaládosok gyermekeit segítő lakásépítési program felújításával és más, valóban hatni tudó intézkedéssel segítenék egy mainál sokkal kedvezőbb népesedési tudat kialakítását.

A hozott népesedéspolitikai intézkedések hatását természetesen elemezni kellene. A további kedvezmények megadását addig kellene növelni, amíg a népesedési egyensúly helyre nem áll.

Történeti tapasztalataink alapján nyilvánvaló, hogy a népesedést nem szabad erőszakosan befolyásolni. Ez távlatilag ellenhatást vált ki (ld. Ratkókorszak vagy Románia).

A mostani infláció még nehezebb helyzetbe hozta a gyermekeket nevelő családokat. Ahogy nem tiltakoztak a demográfus szakértők 1979-ben az első nagy áremelkedések idején, hogy ezeket az áremelkedéseket nem kompenzálta a gyermekenként adott 130 Ft segély; ahogy nem tiltakoztak azért, mert nem valósult meg az 1984-ben meghirdetett népesedési koncepció, ahogy nem tiltakoztak a személyi adórendszer bevezetése ellen sem, úgy valószínű, a mostani szociális romlás bekövetkeztekor is elmarad a tiltakozásuk. Pedig jól tudják, hogy a családi pótlékok 300 forintos emelése nem „ellentételezés". Porhintésre is alig jó, tovább rombolja népesedési, gyermeknevelési lehetőségeinket, rontja demográfiai helyzetünket. Ha pedig rontja, hogy is teljesülhetne a KSH-nak sok kedvező feltételhez kötött prognózisa?

Miért is tiltakoznának? Van főállásuk, mellékállásuk, különböző helyekről kapott tiszteletdíjaik, különböző megbízatásaik, a külföldi tanulmányi utak stb. Ahogy egy szegedi politikus mondotta: ők is luxusjachton menekülhetnek a süllyedő hajóról. E törekvésüket szolgálta 13. prognózisuk is.

És a hatalom miért hisz? Fekete Gyula találóan gondolta tovább Andersen meséjét: a király már nemcsak meztelen, hanem süket is. Nem hallja meg a valóság szavát. Udvaroncai siketítették meg? De ha süket, képtelen az uralkodásra. Meg kellene gyógyulnia.

Pedig süketítése eredményesen folyik tovább. Az újabb megtévesztéseinek kisebbjeiből, nagyjaiból jókora gyűjteményem kerekedett ki: ha volna rá alkalom, közreadnám. De a sajtó nagy része még az udvaroncoké.

Már szinte a lehetetlent kísértjük, ha népünk elfogyását meg akarjuk akadályozni. Még a kincstári optimista „demográfus szakértők" sem merték megjósolni, mikorra áll meg a fogyás!

Ha pedig csak fogyunk, népünk korösszetétele romlik, öregszünk, egyszer csak eljön az idő, hogy a Süket és Meztelen Királyunk bejelenti: „Bocsánat, elvtársak, tévedtünk! A népességfogyás folyamatát már nem lehet visszafordítani..." — Hogy történhetett meg ez? — „Hittünk a ‚demográfus szakértők'-nek."

Für Lajos történész mutatott rá a szegedi tanácskozáson, hogy népünk történetében most fordult elő másodszor népességünk tartós fogyása. A török hódoltság volt az első ilyen időszak, a jelen a második. A török kori népesedési meggyengülésünkkel vesztettük el függetlenségünket, nyertek teret a nemzetiségiek, következett be évszázadokkal később Trianon. A mostani fogyás következménye mindennél tragikusabb lehet.

Mégis kötelességünk remélni: ezért terjesztettük elő Szegeden népesedési előrejelzésünket. Még mindig születhetnek talán olyan intézkedések, amelyek

megváltoztathatják a régóta érvényesülő negatív tendenciákat. Örülnénk, ha a jövedelmek népesedéspolitikai újraelosztásával elérné a magyarság, hogy ne nekünk legyen igazunk, hanem a Központi Statisztikai Hivatal projekciói válnának valóra. Már az is biztatna: esetleg megmaradunk.

SZALAY FERENC RAJZA

BENKŐ LORÁND

Nemzet és anyanyelv

1. Ez az előadás már csak jellegénél fogva sem lehet alkalmas arra, hogy a címében jelzett két alapfogalmat: a *nemzet*et és az *anyanyelv*et tudományos elmélyültséggel és részletességgel meghatározhassa. De ez egyébként is hálátlan és részben megoldhatatlan feladatot jelentene, hiszen különösen a nemzetfogalom kifejtésének kísérleteivel, ennek szakirodalmával szinte egy könyvtárat lehetne megtölteni; s rögtön hozzátehetem, anélkül, hogy végleges és egyértelműen tisztázott megállapítását birtokolhatnánk. A nehézség oka: a *nemzet* történeti kategória, azaz jellege a történelem folyamán fokozatosan alakult ki és többszörösen változott, továbbá társadalmi szempontból is sokrendbeli, nagyon bonyolult összetevők együttese. Az anyanyelv fogalmának meghatározása ugyan nem vet fel ennyire sokrendbeli nehézségeket, de mind egy-egy társadalmi közösségnek, mind az egyéneknek a viszonylatában problematikája szintén szövevényesebb annál, hogysem taglalásába itt belebocsátkozhatnék.

Mindebből az is következik, hogy előadásom a két fogalom viszonyának nem kevésbé sokrétű témakörét sem foghatja át a maga egészében és minden vonatkozásában, csupán néhány részletet ragadhat ki abból, olyanokat, amelyekben a figyelemnek a történeti problematika nélkülözhetetlensége mellett is elsősorban a mi mai viszonyainkra kell irányulnia.

2. Hogy nemzet és anyanyelv mily szoros kapcsolatban voltak és vannak egymással, azt többek között az is élénken jelzi, hogy a nemzetfogalomnak igen nagyszámú és változóan sokféle kritériumot tartalmazó meghatározási kísérletei között egyetlenegy sincs, amely a közös nyelvet ne említené. Sőt, a legtöbb idevágó véleményben korai időktől napjainkig a nyelv szerepel a kritériumfelsorolások élén. *Lingua et mores, lingua et consuetudines* — nyelv és szokások, hagyományok — volt már az európai középkor társadalmi alapállása. Ez a fogalmi kapcsolás világosan mutatja, hogy a nemzeti létnek, illetőleg ennek tükröződéseként a nemzettudatnak az anyanyelv összetartó ereje, az anyanyelvi közösség érzete alapvetően fontos tényezője és determinálója volt és marad.

Természetesen a magyar nemzettudat formálódását is régi időktől fogva az anyanyelv közössége táplálta igen hatékony módon; és a magyar nyelvre irányuló egységesítő, fejlesztő, pallérozó törekvések mögött is mindenkor a magyarság összetartozásának felismerése és erősítése munkált. Modern nemzetté válásunknak és mai nemzeti nyelvünk kialakulásának folyamatában a kiteljesedést — mint jól ismeretes — a magyar felvilágosodás hozta meg, és

---

Bevezető előadásként elhangzott a Magyar Nyelv Hetének megnyitóján, 1989. április 18-án

a magyar reformkor tetőzte be. Milyen mély igazsággal és gyönyörű szóval fogalmazzák meg a nyelv szerepét a nemzet életében már a felvilágosodás írói. Idézem Kármán Józseftől: „Mindnyájunknak kívánsága Nemzeti Nyelvünk' Virágzása ... Ez az a' Palladium ... ez az a' Mód, a' mely Nemzetünket Lételében meg-tartja, az a' Jegy, a' melly meg-ójj, hogy a' többiek között el ne olvadjunk" (Uránia, Bevezetés). Kazinczy véleménye: „A' Nyelv egyik legféltőbb kincse, egyik legfőbb dísze a' Nemzetnek, s' a' Nemzeti Léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója 's ébresztője" (TudGyűjt. XI, 6).

Mindehhez mai viszonylatban sincs már sok hozzátennivaló. Hiszen a jelenben is az anyanyelv közvetíti számunkra a nemzeti múlt történeti-társadalmi örökségét, ez kapcsol be bennünket igen nagy meghatározó erővel a ma nemzeti közösségébe, segítségével ismerjük és értjük meg a mai valóságot, általa szerezzük meg és hasznosítjuk tudásunkat, ez jeleníti meg, fejezi ki gondolkodásunkat, érzelmeinket, melyek nemzeti létünkhöz, sorsunkhoz kapcsolnak.

A nemzetnek és nyelvének ez a közvetlen kapcsolata, persze, nem jelenti azt, hogy a nemzet mint történeti-társadalmi kategória, csupán nyelvi alapokra épül. A nemzetfogalom meghatározásában ugyanis a nyelv mellett más tényezők is lényeges szerepet játszanak, mint például a közös múlt tudata, a történeti hagyományok, az anyagi műveltség egysége, a szellemi műveltség együttesen birtokolt elemei, benne az irodalmi hagyomány, a szokások, viselkedés stb. közössége, a nemzeti érdekekhez fűződő közös viszonyulás, az együttes érzelmi kötődés, a nemzeti lét tudatos vállalása. Szükséges azonban megjegyezni, hogy a nyelvi problematikával ilyen vagy olyan módon, közelebbi vagy távolabbi áttétellel szinte mind érintkeznek. Ez a körülmény a nyelv szerepét a nemzet életében csak még jobban kiemeli.

3. Ezek után nyilvánvaló, hogy az anyanyelvi tudat, szemlélet, érzület szervesen, elválaszthatatlanul illeszkedik bele a nemzettudatba, a nemzeti önismeretbe, a nemzeti lét átérzésébe és átélésébe. Megfelelő ismeret- és élményanyag, pozitív érzelmi töltet, viszonyulás nélkül azonban sem együttesen, sem külön-külön nem érvényesülhetnek, nem tölthetik be szerepüket sem a nemzeti közösség, sem az ahhoz tartozó egyének életében. A nélkülözhetetlen érzelem viszont — nem győzöm hangsúlyozni — e tekintetben is igen nagy mértékben a múlt ismeretéből, magunkénak vallásából, tudatunkban éléséből táplálkozik. Ezzel nem a történelmi tényezőnek a szerepét akarom szembeállítani az anyanyelv jelen társadalmi funkciójának felismeréséből is fakadható élményanyaggal és érzelmi velejárókkal. De ha nincs benne tudatunkban az a történelmi szerep, amely a magyarságot múltjában is ezernyi szállal kötötte anyanyelvéhez, ha nem ismerjük, mit jelentett évszázadok viharai között a magyarság számára, a magyar lét, a magyar művelődés számára anyanyelvének közössége, akkor tudati-érzelmi gyökereinket vágjuk el anyanyelvünk szemléletében.

A magyar történelmi közműveltség e viszonylatban sajnos, nem egészen áll azon a fokon, ahogyan nagy kulturális hagyományú nemzetek saját múltjukat általában, és azzal szoros összefüggésben saját nyelvi múltjukat ismerik és tekintik. Szomorúsággal s szinte évről évre növekvő meghökkenéssel szoktam tapasztalni, hogy magyar szakos egyetemi hallgatóim, akik pedig a magyar társadalom jövendő szellemi elitjéhez, magvához fognak tartozni, mily keveset hoznak magukkal a magyar múlt, a nemzeti hagyományok ismeretéből, mily keveset kapnak vagy vesznek föl ezekből a középiskolában, és szívnak magukba mai iskolán kívüli szellemi kultúránkból, a környezetből, a családból. Alig birtokolnak valamit a nemzeti műveltség olyan általános elemeiből, mint a magyar történelem, a magyar irodalmi múlt, a magyar művelődés története, s halvány fogalmaik is alig vannak a magyar nyelv ko-

rábbi életéről, az érte folyó, egyúttal a nemzeti ügyet is szolgáló szellemi küzdelmekről, a magyar nyelv és a magyar irodalom, kultúra ügyének sok évszázados összefonódásáról, a határokon kívül rekedt magyarságról, e néprészlegek nyelvének fontos történelmi szerepéről, s mai nyelvi sorsáról. És ha így állunk az egyetemi hallgatósággal, akkor mit várunk, várhatunk el a szélesebb társadalmi rétegek felnövekvő nemzedékeitől?

A nemzeti múlt és benne a nyelvi múlt ismeretének huzamos elhanyagolása, elrekesztése — amelytől nem voltak éppen mentesek elmúlt évtizedeink — nem csupán az anyanyelv iránti érzelmi közömbösséget táplálja, ami a nemzeti tudat elmélyülésének önmagában is ellenhatásul szolgál, hanem az ismerethiány ugyanakkor kivált társadalmunkból paradox, torz, nemkívánatos eszméket is népünk, nyelvünk eredetének keresésében, kihívja és táplálja ide utaló áltudományos képzelgések társadalmi terjedését, hamis nyelvi-őstörténeti vélekedések elburjánzását, sumerizmust meg hasonlókat; sőt a mai nyelvi gyakorlat terén is tápot adhat szélsőségesen, tudománytalanul purista nézeteknek.

Hogy a magyarság sorsának, nyelvi múltjának nem ismerése mai gyakorlati viszonylatokban milyen sok más egyéb, bántó, méltatlan megnyilvánulást hozhat, és sajnos, hoz is felszínre, arra a példák sorozatával lehetne még utalni. Amikor nálunk ugyan jóakaratúan, de annál mélyebb tudatlansággal csodálkoznak rá a szomszéd országokból jövő magyarokra, hogy milyen jól, szépen beszélnek magyarul (ennél nagyobb sértés persze, mondjuk egy erdélyi magyar számára, ki sem volna található); amikor a tömegkommunikáció képviselői tudatlanságból vagy kényelmességből elferdített, idegen írásmód alapján emlegetik a szomszédos országok magyar nemzetiségű, magyar nevű személyeit, sportolóit, idegen néven történelmi magyar városait stb., stb. — akkor mind egy hamis nemzeti-nyelvi tudat vetületei állanak előttünk. A történeti-nyelvi tudatlanságnak, közömbösségnek ilyen és sok hasonló példáit ma kevés helyen lehetne megtalálni Európa műveltebb régióiban.

4. Ennek az előadásnak a témája egyébként magától értetődően foglalja magába a határokon túli magyarság anyanyelvének problematikáját is. Aki történeti tudattal szemléli e kérdést, annak számára nem lehet vitás, hogy a magyarságnak mai országunk körül élő nagy tömegei nemzetünknek éppúgy alkotó részei, mint mi itt, határainkon belül. Korábbi nemzeti közösségükből való politikai kiszakadásuk, az államhatárok fejük fölötti átlépése, állampolgárságuknak, államnyelvi közegüknek a megváltozása, anyagi és szellemi életfeltételeiknek részben mássá formálódása nemzeti hovatartozásukat alapvetően nem tépte szét, legalábbis addig semmi esetre sem, amíg anyanyelvük rendszeres használata, közös történelmi múltjuk tudata, nemzeti identitásuk ismerete és megvallása, érzelmi viszonyulásaik a korábbi kötelékeket számukra fenntartják. Nemzetiséggé, nemzeti kisebbséggé csak mai állami közegük szempontjából nézve váltak, ami ugyan mai viszonyaik szerinti állampolgári lojalitásukat feltételezi, de ez a tény nem ellentétes nemzeti hovatartozásukkal, azonosság-tudatukkal, magyarságukkal.

Hogy ebben a tényben éppen az anyanyelvnek és az ahhoz sok-sok szállal fűződő kulturális örökségnek, tudati-érzelmi velejáróknak mekkora szerepük van, azt nem kell magyarázni. Ezt tanúsítja az a sajnálatos tény is, hogy ahol a nemzeti kisebbségek ellen elnemzetlenítő törekvések kapnak lábra, ott a támadás elsősorban az anyanyelv ellen irányul, illetőleg mindaz ellen, ami az anyanyelv megtartását biztosíthatja. A szülőföldön való tartózkodásnak, az anyanyelvi közösségben megmaradásnak a joga, az anyanyelven való tanulás joga, a közösségi kulturális hagyományok ápolásának, a kulturális szervezetek, intézmények fenntartásának joga és hasonlók — mint az általános emberi jogok részei — tartoznak itt a támadási célpontok közé.

A határokon kívüli magyarság nemzeti léte tehát legelsősorban éppen anyanyelvén keresztül kerül egyre súlyosabb veszélybe.

E szomorú tények ellenében viszont jóleső érzésekkel, nemzeti jövőnkbe vetett reménységgel tölthet el bennünket, hogy államunk vezetése újabban egyre inkább felismeri, és fokozódó határozottsággal ki is nyilvánítja, hogy a határainkon kívül élő magyarság is nemzetünknek a tartozéka, és sorsa — benne igen fontos helyen anyanyelvének sorsa — nem közömbös a számunkra, s többé nem fogjuk hallgatásba temetni idevágó nemzeti sérelmeinket.

Amikor anyanyelvünknek a nemzeti művelődésben betöltött kiemelkedő szerepéről, a hozzá való érzelmi viszonyulás szükségességéről, a megbecsülésében ránk háruló nemzeti feladatokról, a használatához, megőrzéséhez való nemzeti jogainkról beszélünk, ezek a nézeteink magától értetődően semmiféle szempontból sem irányulnak más nyelvek ellen. Nem feledkezhetünk el mindenekelőtt arról, hogy minden élő nyelv anyanyelv: minden más nemzetnek és minden más nemzethez tartozó egyénnek ugyanaz a viszonya saját anyanyelvéhez, mint nekünk a miénkhez, ugyanolyan történelmi tradíciók, ugyanolyan törekvések, érzelmek kötik őket hozzájuk. A magyar nyelv számára is csak olyan és annyi megbecsülést kérhetünk és várhatunk el, amilyent és amennyit mások saját anyanyelvének mi megadunk. Ezért fér meg államunk fokozódóan megértő nemzetiségi politikájában más nyelvek jogilag is biztosított, gyakorlatilag is megvalósított felkarolása saját nemzeti nyelvünk szeretetével és ápolásával.

5. Visszatérve nemzet és anyanyelv kapcsolatának — hogy úgy mondjam — a „belső" ügyeire, mindenekelőtt egy közismert tényre kell utalnom. Nemzeti egységünket ma nyelvi vonatkozásban elsősorban egységes, normatív, eszményi jellegű és szerepű köz- és irodalmi nyelvünk testesíti meg, mely anyanyelvünk legfőbb, legfontosabb változata, kulturális örökségünk egyik kiemelkedő vívmánya, mai műveltségi szintünk elsőrendű mércéje és kifejezője, igényesebb írásbeliségünk és közszíntéren folyó beszédtevékenységünk mindennapi eszköze. Kiművelésében ma már nincsenek ugyan olyan jellegű feladataink, mint amilyenek a felvilágosodás kora és a reformkor magyar nemzedékeire hárultak, hiszen alapvető jellegében, szerkezetében kialakulva áll rendelkezésünkre. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nincsenek vele szemben további kötelezettségeink. Mindenekelőtt az, hogy legfőbb tulajdonságait: egységes, normatív és eszményi voltát féltve őrizzük, esztétikai szintű felhasználását értsük és értékeljük, az élet haladása szerinti továbbfejlődését pedig saját karaktere figyelembevételével segítsük.

Azokról a színterekről és módokról, amelyek lehetőséget nyújtanak számunkra, hogy közös nemzeti műveltségünknek ezt a fundamentális elemét óvjuk, ápoljuk és gyarapítsuk, a továbbiakban még teszek majd néhány észrevételt. De amikor nyelvi sztenderdünkre: köz- és irodalmi nyelvünkre, mint a műveltségben a nemzeti egységnek kétséget kizáróan legfőbb letéteményesére és kifejezőjére tekintünk, nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a magyarságnak nagy tömegei anyanyelvünknek nem vagy nem mindig ezt a változatát beszélik. A vidéki, ott is elsősorban a falusi és jórészt a kisvárosi lakosság ma is többé-kevésbé őrzi helyi beszédváltozatait, anyanyelvjárását. A tudományban objektíven, mondhatnám szenvtelenül tudomásul kell venni, hogy ezeknek a nyelvi változatoknak — egyes vidékeknek a nemzeti lét szempontjából tragikus mai kisfalu-pusztulásán kívül is — nem kedvez az idő, nem kedvez a modern élet, hogy visszaszorulásuk bár lassú, de elkerülhetetlen folyamat. Azt is látnunk kell azonban, hogy e nyelvi változatok használói nemcsak a nemzet társadalmilag értékes elemei, hanem a tőlük használt közlésmódok a nemzeti műveltségnek is lényeges elemei, a nemzeti hagyománynak is fontos részei, a szülőföldhöz tartozásnak, onnan el nem

szakadásnak is jelképei; s persze, a magyar nyelv egészét sajátos ízekkel színesítő, gyarapító, önmagukban is igen értékes változatok. Nem az üldözés, nem a gúny, pusztítás jár ki tehát nekik, s a nyelvjárásban beszélőknek sincs semmi okuk tudatos kerülésükre, titkolásukra, szégyenlésükre. Baj, hogy az efféle negatív nyelvi szándékokra és magatartásokra nálunk rengeteg példa van a társadalmi gyakorlatban; közülük is hatásfokában talán a legrombolóbb, hogy pedagógusaink nem kis része a magyar köz- és irodalmi nyelv megtanításának különben helyes, fontos kívánalmát összekapcsolja, összekeveri a nyelvjárási beszédmód visszaszorításával, sőt irtásával. Sajnos, ez is lényeges jegye anyanyelvi műveltségünk tudati szintje mai alacsony fokának. Pedig nálunk sokkal magasabb nemzeti-nyelvi kultúrával rendelkező nemzetek lehetnének példáink arra, hogy mily szépen megfér egymás mellett, sőt az egyén nyelvhasználatának milyen sajátos ízt ad az úgynevezett belső kétnyelvűség, amikor is akár a legműveltebb beszélők is a közlési szituáció, a helyi alkalom, környezet szerint használják, váltják köz- és irodalmi nyelvüket jól megőrzött regionális változatokkal, eszükbe sem jutva, hogy az utóbbiban valaki is műveletlenségük jelképét láthatná.

A belső kétnyelvűség sajátos nemzeti értékei magától értetődőleg nem zárják ki azt a fontos kívánalmat, amely minden társadalom számára, de különösen a kis lélekszámú, nem világnyelveket beszélő nemzetek számára, mint amilyen mi is vagyunk, kötelező érvényű és alapvető értékű: idegen nyelvek, különösképpen világnyelvek minél szélesebb körű ismeretét. E tekintetben azon az elsőrendű gyakorlati érdeken túl, hogy idegen nyelvek tudása a modern életnek, a világ tágulásának, a nemzetközi érintkezés erősödésének velejárója, és a műveltségszerzés szélesítésének is hatásos eszköze, azt is számításba kell vennünk, hogy a szélesebb körű nyelvismeret áttételesen gyarapíthatja anyanyelvi műveltségünket is, mert az összevethetőség révén tudatosítja saját nyelvi jellegzetességeinket és értékeinket, sőt mértékkel, ízléssel, józansággal felhasználva új elemekkel gazdagíthatja anyanyelvi frazeológiánkat, szókincsünket is.

6. Előadásom hátralevő részében anyanyelvünk iránti nemzeti kötelezettségeinkről szeretnék még néhány gondolatot felemlíteni.

Manapság gyakran hallani, hogy „romlik a magyar nyelv". Tudományos értelemben ez így persze nem áll: anyanyelvünk, ha megfelelően élünk vele, ha kihasználjuk a benne levő adottságokat, tökéletes eszköz lehet jelenleg is mindenki számára. Eléggé áll azonban e megállapítás a nyelvhasználatra, illetőleg a nyelvhasználókra, mert azok bizony jól érzékelhetően „romlanak". Ez a romlás gyökereiben sajnálatosan gyarapodó negatív társadalmi folyamatokból táplálkozik, hiszen a nyelvi magatartás igen nagy mértékben a társadalmi magatartás függvénye. Akinek a gondolkodási készsége laza, felszínes, zavaros fogalmi tartalmú, annak a szövegformálása is pongyolává, zavarossá válik; akinek nincs önálló, kreatív gondolkodása, annak közlésében klisék, panelek, sablonok tömege lesz uralkodóvá; aki felületes, nemtörődöm, hebrencs életvitelében, munkájában, annak beszéde is rendszerint kapkodó, hadaró, rossz artikulációjú, és írásmódja is trehány, elkapkodott, rosszul olvasható; aki kíméletlen, alantas, szemérmetlen viselkedésű, annak nyelvi közlésében is a durvaság, ízléstelenség, trágárság dominál; aki feltűnési viszketegségben szenved, sznob felfogású, az a köz számára érthetetlen szavakkal, kifejezésekkel dobálózik, részben fölösleges idegen elemekkel tömi tele beszédét és írását; és még bőven folytathatnám az efféle felsorolást. Mindez a hatásirány természetesen fordítva is fennáll, kölcsönös jellegű: az említett kifejezési szokások a társadalmi magatartásra is visszahatnak, és azt, illetőleg annak alakulását nagy pontossággal jelzik is.

Ezekre a nyelvi jelzésekre, mint társadalmi-politikai szempontból is kedvezőtlen tüneteket magukban hordó, erősödő folyamatokra, amelyek az ap-

róbb grammatikai hibáknál jóval veszélyesebbek, s amelyeknek terjedése a nyelvhasználat változását figyelő szakember számára teljes világossággal érzékelhető, vagy másfél évtized óta számos alkalommal magam is igyekeztem nem is annyira a nyelvészeknek, mint inkább a nemzeti kultúra, a társadalmi magatartás befolyásolására hivatott tényezőknek a figyelmét felhívni. Többek között nyomatékkal szóltam e kérdésről a Magyar Nyelv Hete 1981. évi elnöki megnyitójában, egyik akkori illetékes politikai bizottsági tag jelenlétében, arra is rámutatva, hogy a már akkor erősen szaporodó negatív jelenségek az ifjúság nyelvében különösen elharapódzóban vannak, s ezért a jövő társadalmi-nyelvi folyamatait is rossz irányba vihetik, s hogy e tekintetben a nyelvészek lehetőségeinél és felelősségénél több, nagyobb a társadalom- és művelődéspolitika tennivalója és felelőssége. Sajnos, a ma társadalmi-nyelvi helyzete csak alátámasztja ezeknek a korábbi jelzéseknek a valósságát, jogosságát: az a modor, stílus, amelyen a ma társalgása egyre szélesebb rétegeket hatalmába kerítve folyik, jogos aggodalommal töltheti el azokat, akik Kazinczyval szólvást a nemzet féltett kincsét, a nemzeti lélek szép képét óhajtanák benne látni és megtartani.

Most is kiemelten hangsúlyoznám, hogy mindazokban a negatív jelenségekben, amelyek a társadalmi és nyelvi alakulás kölcsönös meghatározottságából fakadnak, nem lehet csupán a nyelvészektől, nyelvművelőktől várni a kedvező változásokat. A nemzeti művelődés, a társadalmi szemlélet és magatartás, amelynek az anyanyelv szemlélete és használata nagyon is szerves része, tehát abból kiragadva kezelni nem lehet, az eddiginél föltétlenül komplexebb és hatékonyabb figyelmet, törődést, cselekvést kíván a kultúrpolitika vezető tényezői részéről.

Anyanyelvünk ügyének nemzeti érdekű ápolásában a magyar művelődés felső szintű, hivatalos irányítóin kívül természetesen ma és a közeljövőben más tényezőknek is van, illetőleg lehetne meghatározóbb szerepe. Nyelvművelőink ugyan a második világháború befejezése óta egyre derekasabban teszik a dolgukat, pallérozó gyakorlatukban szakítva korábbi purista szemlélettel, babonákkal, sokszor üres nemzeti pufogtatással. Ezért is eléggé furcsa színezetű és nem helytálló egyik legutóbbi párttörténeti dokumentumunknak az a beállítása, hogy az ötvenes években a magyar nyelvészek — éppen Rákosiék részéről ösztönözve (!?) — „szélsőséges nyelvi magartartással igyekeztek irtani az idegen szavakat" (TársSz. XLIV, 25). Ám a magyar nyelvművelésben a kimondottan nyelvhelyességi, grammatikai vétségek problematikáján túlmenően még több figyelmet lehetne fordítani a nyelvhasználat társadalmi fogantatású és meghatározottságú, általános zavaraira, azok okainak, eredőinek és következményeinek felfedésére, az idevágó kölcsönhatások vizsgálatára.

Az anyanyelv felkarolása egyik legfontosabb színterének kétségkívül a közoktatásnak kellene lennie. Jól tudom én, hogy az iskola sem sziget a társadalomban, s az anyanyelvi oktatás helyzete sem vonatkoztatható el a környezet, a család, a baráti kör igen erős hatásaitól. Ennek ellenére sem nyugodhatunk bele, hogy az anyanyelvi oktatás évtizedek óta gyenge, s nyugodtan hozzátehetjük, legújabban is egyre gyengülőbb láncszeme az anyanyelv ügye előmozdításának, mind a kérdés tudati, mind gyakorlati vonatkozásait illetően. A romló helyzet okai igen szerteágazók, következésképpen a mostani alkalommal nem is részletezhetők. Csak futólag utalok az iskolai nyelvi nevelést közvetlenül érintő olyan jelenségekre, mint az anyanyelv társadalmi szerepe megvilágításának gyengesége; a nemzeti nyelv és a nemzeti irodalom szoros történeti kapcsolatai megismertetésének háttérbe szorulása; az anyanyelv esztétikai értékeket hordozó volta megláttatásának hiányai; a nyelv és az irodalom bizonyos szembeállítása (ami egyébként tényleges tanítási arányaik eltorzulásához is vezetett); az anyanyelv oktatásának csupán a gram-

matikai szabályok sulykolásával való azonosítása stb. Mostani témánk szempontjából különösen baj: az oktatott vagy legtöbbnyire éppen nem oktatott anyanyelvi anyag igen kevéssé alkalmas arra, hogy az anyanyelvet a nemzeti művelődés egyik központi elemévé emelje, és a nemzeti tudat erősítésének hathatós eszközévé tegye. Mindenesetre az oktatásügy irányításának is, a magyar szakos tanároknak is igen nagy a felelőssége és sok a feladata a jelen helyzet immár nagyon sürgős megváltoztatásának terén.

Nem kell különösebben bizonygatni, hogy az írásbeli, de főként a beszédbeli tömegkommunikáció milyen hatást tud gyakorolni a nyelvhasználat alakulására, s mennyire nagy lehet a szerepe az anyanyelvi műveltség tudati jellegű ismeretterjesztésében. Sajnos, e viszonylatban is egyre messzebb kerülünk egy kívánatos vagy legalábbis elviselhető állapottól: különösen a beszédszintű tömegkommunikáció terjeszt országos jelleggel többrendbeli pongyolaságot, lazaságot, igénytelenséget, nemegyszer ízléstelenséget, trágárságot is. A televízióban enyhén szólva sem tengett éppen túl eddig az anyanyelv társadalmi-történeti szerepéről, a nemzettudat ápolásában való lehetőségeiről szóló ismeretterjesztés. Nem kedvező jel e tekintetben, hogy ez év elejétől megszűnt ott „A nyelv világá"-nak már bejáratott műsora, illetőleg más műsorszerkezetbe olvadva elhalatni látszik annak funkciója. Pedig csupán apró nyelvi vétségek, alkalmi grammatikai hibák pellengérre vivése nem pótolhatja a nyelvi és benne az anyanyelvi ismeretek társadalmi-történeti szempontból mélyebb, átfogóbb kérdéseinek mint a nemzeti műveltség szerves tartozékainak rendszeres fölvetését. Úgy vélem, a tömegkommunikáció egész nyelvi ismeretterjesztő stratégiája elvi újragondolást kívánna, elsősorban a nemzeti kultúra, a nemzeti önismeret ez oldalról való jelentékeny megerősítését is célozva.

Utoljára, de a nemzeti nyelvi művelődés szempontjából semmiképpen nem utolsósorban említem a szépirodalom, illetőleg a szépírók szerepét. Az a véleményem, hogy íróink általában kevesebbet foglalkoznak munkaeszközüknek, anyanyelvüknek dolgaival, mint amennyit tőlük ebbéli hatásfokuk lehetőségeihez képest elvárhatnánk. Pedig az írók szava — a nemzeti művelődés alakulásának befolyásolásában vitt kiemelkedő szerepük folytán — messzebbre hangozhatna, hatékonyabban szólhatna talán mindenki másénál. Nem arra gondolok persze, hogy a szépírók egzakt nyelvészeti kérdések taglalásába bocsátkozzanak, hogy valamiféle grammatizálásba kezdjenek. Nem ez az ő kenyerük. De a nemzeti közízlés javításában, amelyre az ma annyira rászorul, bizony sokat segíthetnének a nyelvi esztétikum, a nyelvi ízlés, a stílus vonatkozásaiban, elvi nézeteik, szépírói fogásaik, megoldásaik, nyelvi impresszióik közreadásával. Persze, még ennél is fontosabb szerepük van a gyakorlatukban való nyelvi példamutatásukkal. A szépirodalmi nyelv, benne különösen a költői nyelv a nemzeti nyelv legigényesebb, legmagasabb rendű, bizonyos tekintetben a nyelvi fejlődés jövőjét is jelző formája. Alkotó művelői egyfelől a valóságábrázolásban nyilván nem kerülhetik ki — főként stíluseszközként nem — a jelen sokszor nem éppen épületes nyelvi formáit, másfelől azonban saját mondanivalójukban ma sem mondhatnak le arról a történelmi szerepükről, hogy élen járjanak, utat mutassanak az anyanyelv magas rendű, nemes igényű felhasználásában, felemelésében.

Mint már utaltam rá, nincs olyan nemzet, amelynek életében, beleértve nemcsak múltját, hanem jelenét és jövőjét is, anyanyelvének sorsa ne lenne meghatározó jelentőségű. Hogy a mi nyelvünk ügyének nemzeti sorsformáló jellegét külön is hangsúlyoznunk kell, az nemcsak azért van, mert ez a nyelv a miénk, s ki törődjön vele, ha mi nem. Azért is megkülönböztetett figyelemmel kell őrködnünk felette, mert a magyarság helyzete ezt különlegesen megkívánja. Egyrészt, mert mi is osztozunk a kis népeknek és nyelveknek a mai modern világban nem minden szempontból könnyű sorsában, amit a

nyelvi hatások viszonylatában csak tovább bonyolít a magyarnak az indoeurópai eredetű és típusú nyelvek tengerében nyelvrendszerbelileg erősen különálló volta. Másrészt — ami különös súllyal esik latba, s ezért emelem ki újólag — a mi népünk egyharmada más államok, más kulturális viszonyok, hagyományok, más nyelvi környezet kereteiben él, és hiába van túlnyomó részük ősei és a maga szülőföldjén is, hazánk közelében, elszakítottságuk, nemzeti megosztásuk képletesen még a földrajzi távolságot is többé-kevésbé megnöveli. Ilyen helyzetben államalkotó nemzet alig van ma Európában. Ezért anyanyelvünk nemzeti összetartó erőnknek legerősebb köteléke, amelyre így is kell tekintenünk, vele szemben így is kell éreznünk és viselkednünk. Ennek azonban nem üres frázisokban, nem igazi belső tartalom nélküli, közösségi hatóerővel sem bíró magyarkodásban, nem bürokratikus látszatintézkedésekben, nem csak apró részletekben elmerülő nyelvi ügyködésben kell megnyilvánulnia és kimerülnie, hanem mélyebb tartalommal, a társadalmi tudatba, a nemzeti lét, nemzeti azonosság, nemzeti érdek, nemzeti érzelemvilág elemeként beivódva, a társadalmi gyakorlatban hatékonyan működve kell megvalósulnia. Hogy ismét csak Kazinczyval szólvást elmondhassuk: „a' nyelv az legyen a' minek lennie illik: hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, a' mit a' lélek gondol és érez" (Báróczi élete 19).

SZALAY FERENC RAJZA

POMOGÁTS BÉLA

Az elsodort falu hetven éve

Hetven esztendeje jelent meg *Az elsodort falu*, irodalmunk egyik legtöbbet ünnepelt és legtöbbet vitatott regénye, amely utóéletének első évtizedeiben egész nemzedékek útját szabta meg, hogy aztán hosszú évtizedeken keresztül a könyvtárak hátsó traktusaiban várja a feltámadást. Ez a feltámadás, úgy tetszik, most elérkezett, a regény új kiadása — 1944 óta az első — napokon belül az olvasók kezébe kerül, s írójának eszmevilágát is új fénybe állítják az országban végbemenő események, azok a felismerések, amelyekre egy mozgalmas esztendő leforgása során a magyar társadalom eljutott.

Helyesen állapítja meg Gombos Gyula, hogy *Az elsodort falu* a legnagyobb esemény Szabó Dezső életében, mert ő e regényben találta meg végleg önmagát. A benne addig gazdátlanul lobogó erők: hősi hajlam, tettvágy, igazmondó szenvedély végre megtalálták a maguk igazi ügyét, a magyar sorsot. Szabó Dezső mindig is legfőbb munkájának tartotta *Az elsodort falut*, a magyar társadalom egészéről akart benne képet adni, hite szerint e művével egészen új korszakot kezdett a magyar elbeszélő irodalom történetében. Egyszerre törekedett arra, hogy regénye alapos szociológiai analízis és a magyar társadalom további fejlődését kijelölő eszmék panorámája legyen. Valóban összegző alkotás, amely számot vet a kiegyezés utáni korszak történelmi tapasztalataival, kifejezni a háborúba taszított magyarság szenvedéseit, és előkészíti azt a „magyar forradalmat", amelyre a háborús összeomlást követő kettős forradalmi átalakulásban csalódva Szabó Dezső oly igen vágyakozott. Regényét nagyszabású szintézisnek szánta, abban az értelemben, ahogy erről a szintetikus regényalakzatról *Az elsodort falu* második kiadásának bevezetőjében beszélt. A regény, mint kifejti, „egy életrészt ad az elfutó időből", és ezt „egy egyetemes szintézissé alakítja át, helyesebben: az író az egymásnak rohanó eseményekben, az összekuszáltan elfolyó emberi mozzanatokban meglát egy nagy egységet, s ennek az egységnek kivetítése a regény". Ehhez hozzáfűzi még a következőt: „a regényben a művész egy sajátos értelmű külön egészet erőszakol ki az alaktalan, kezdet és vég nélküli életből."

Az elsodort falu az első alkalommal két kötetben látott napvilágot, az író epikai elképzelését azonban pontosabban követik a későbbi háromkötetes kiadások. Az első kötet azokat a történelmi és társadalmi körülményeket kívánja bemutatni, amelyek a magyarságot belekényszerítették az első világháborúba, a második a háború poklát és ebben a magyarság haláltáncát ábrázolja, végül a harmadik megjövendöli a közelgő összeomlást, egyszersmind megjelöli azt az utat — a „nemzeti forradalom" útját —, amelyen Szabó Dezső szerint a történelmi válságot leküzdő, ismét önmagára eszmélő magyarságnak el kell indulnia.

Szabó Dezső regénye a nagy történelmi eposzok freskószerű ábrázolásmódjával ad képet a magyar társadalomról, ennek a társadalomnak a többé-

Elhangzott a Jurta Színházban 1989. június 10-én a Szabó Dezső-emlékünnepségen

kevésbé egymástól elszigetelt rétegeiről: a földművelő parasztságról, a nemesi származású vidéki értelmiségről, a zömében idegen eredetű polgárságról, vagy éppen a régi és az új arisztokráciáról. Gombos Gyula találó elemzése szerint a regény epikai világának három fontosabb „szintje" van. A regény „első" és „második" szintjének cselekménye viszonylag szűk körben: a távoli székely falu világában játszódik, igaz, semmiképpen sem függetlenül az országos eseményektől. Valójában a „harmadik" szintről nyílik a legnagyobb történelmi rálátás a háború mocskába merülő korszakra, ennek a korszaknak a társadalmi ellentmondásaira és politikai mulasztásaira, bűneire. *Az elsodort falu* epikai kompozíciójának kialakításában az írói perspektíva eme folyamatos kitágulásának is fontos szerepe van: a falu regényéből így lesz lassanként az ország regénye, miközben az „elsodort falu" végzetét az „elsodort ország" végzete teljesíti be.

A regényvilág három szintjét tulajdonképpen három egymástól igen különböző írói szemlélet alakítja ki, és három ugyancsak egymástól eltérő ábrázolásmód mutatja be. A hagyományosabb regényszerűség leginkább a „második" epikai szinten: a falusi úri családok életének ábrázolásában érvényesül. A Farcády és a Böjthe család életmódjának és eszmevilágának bemutatása a romantikával színezett hagyományos „kisrealizmus" szellemében történik, ennek az életkörnek a részletes rajza nagyjából megfelel a századvég és a századelő realista leírásainak.

Ezzel a hagyományos, mondhatnám: tizenkilencedik századi realizmussal szemben az „első" és a „harmadik" regényszint megjelenítése egészen más természetű. Az „örök", majd az „elsodort" falut a regényíró a mítosz ábrázolásmódjával mutatja be: mitikus rajzolatot kap az erdélyi táj, mitikus alakok a székely falu parasztjai és mitikus jellegük van azoknak a nagyjeleneteknek, amelyek a falusi világ elhagyatottságát, kulturálatlanságát és pusztulását hivatottak tanúsítani.

Ha a vidéki urak életének rajza epikus és a paraszti falu sorsának megjelenítése mitikus mederben halad, a regényvilág „harmadik" szintjének az ábrázolása a pamfletek látásmódjának engedelmeskedik. Szabó Dezső, mint elbeszélő műveiből és számos tanulmányából, publicisztikai írásából is kiviláglik, következetesen elutasította a tizenkilencedik századi liberalizmus eszmevilágát (csak később, a fasizmus európai és hazai előretörése idején ismerte fel a liberális eszmék igazi értékét!), egyszersmind elutasította a hatvanhetes kiegyezést követő magyar társadalmi és politikai fejlődést, a polgári berendezkedést, és ezen belül a Budapesten központosított szellemi életet. *Az elsodort falu* haragos politikai pamfletek sorában kívánja bírálni és leleplezni ennek a liberális-polgári fejlődésnek, ahogy Szabó Dezső mondta: a „szabadverseny-demokráciának" a társadalmi, politikai és kulturális következményeit. Ilyen következménynek: a legsúlyosabbnak láttatja a háborút is, amely szerinte az individuális hatalmi és gazdasági érdekek gátlástalan érvényesítésének logikus következménye volt.

A régi Magyarország elutasítását és egy új keresését fejezi ki a regény szereplőinek megformálása is. *Az elsodort falu*nak négy főhőse van: Farkas Miklós, az Ady-maszkot viselő író, Böjthe János, az úri kisbirtokos, Farcády Judit: „fáradt virága egy beteg fajnak" és Barabás Mária, a parasztság ősi életerejének képviselője. Ennek a négy regényhősnek az együttese szabályos rendszert alkot: Farkas Miklós és Farcády Judit a pusztuló, Böjthe János és Barabás Mária az újjászülető magyarságot testesíti meg. Miklós és Judit a

tradicionális nemesi réteg kiégettségét, életképtelenségét mutatja. Hiába lángeszű tehetség az egyik és istenáldotta szépség a másik, nem tudnak nagyszerű adottságaiknak megfelelően élni; könnyű kézzel tékozolják el emberi értékeiket, végül Miklós az őrületben, Judit a züllésben merül el. Velük szemben a kisebb tehetségű, de életerőtől duzzadó János és a gyermekszülésre termett Mária lesznek a nemzet jövőjének letéteményesei.

Jól tudják mindezt ők maguk is. Miklós egy alkalommal a következőket mondja Jánosnak: „Mi ketten két Magyarország vagyunk. Én a tegnapi, a nagy pazarlások, beteg túlzás, testetlen álmok, a fényűzés és a nyomor Magyarországa. Te vagy a holnap, az erős, az okos, a lebírhatatlan, a megcsalhatatlan. Nekem meg kell halnom, te vagy a jövő, a folytatás". Farkas Miklós az „elsodort", „pusztuló" magyarság arcát viseli, inkább nagyszabású írói szimbólum, mint valóságos és eleven regényalak. Vele szemben Böjthe János a testi erő és a lelki egészség, a munka és a küzdelem embere, pontosabban romantikus, egyszersmind expresszív erejű szimbóluma. Alakjának a századfordulón népszerű „életfilozófiák", Schopenhauer és Nietzsche tanításai adják az eszmei hátterét. Elutasítja a liberális korszak individualizmusát, egy emberi közösségbe olvadva keresi élete értelmét. „Néha úgy érzem — mondja Miklósnak —, hogy a falum gerince és izma vagyok, s csak ki kell nyújtóznom egy merész nagyot, és nem lesz éhes száj, nyomorúságos család és vézna test. Az ő életük az én morálom." Ezt a boldogító közösséget keresi barátai között, a harctereken kialakult elemi emberi szolidaritásban, és találja meg a parasztok között, a falusi Magyarországban. Ennek az azonosulásnak lesz a záloga a Máriával kötött házassága, amit ezekkel a szavakkal indokol meg: „A parasztba építem be magam, mint egy bevehetetlen várba. Mert a parasztban van a magyarság, az egyetlen menedék, az egyetlen jövő."

Böjthe Jánosnak ez a vallomása Szabó Dezső nemzeti programját foglalja össze. *Az elsodort falu* írója hitelesen érzékelte azt, hogy a kiegyezés utáni korszak eredményei ingoványos talajra épültek, és az a felemás módon megvalósult liberális demokrácia, amelyet a nem egészen szervesen kifejlődő polgárosodás hozott, nem tudta igazán érvényesíteni a nemzet nagy történelmi érdekeit. Voltak ennek a polgárosodásnak valódi eredményei is, ezeket azonban kétségessé tették a társadalomban felhalmozódó szociális és nemzetiségi feszültségek, végül magukkal sodorták a háború pusztításai és iszonyú következményei. A felkavarodott örvény aztán nemcsak a liberális korszakot nyelte el, hanem a történelmi Magyarországot is. Szabó Dezső regénye ennek az országnak a pusztulását jövendöli meg.

Az elsodort falu halálos vízióit az ország és a nemzet féltése keltette fel. Szabó Dezső rendkívüli képzelőerővel és empátiával érzékelte a magyarság életerejének hanyatlását, azt a szerepvesztést, amelyet korábbi nagy nemzeti létéhez képest a mind jobban erősödő Duna-völgyi kis nemzetekkel szemben el kellett szenvednie. A magyar közvéleménnyel ellentétben korán felismerte, hogy ennek a hanyatlásnak és szerepvesztésnek a következményeként csakhamar számolni kell a történelmi Magyarország bukásával és Erdély elveszítésével. Mindezért felelősöket keresett, és ezeket már korábban is megmutatkozó xenophóbiájának következtében az idegen eredetű polgárságban: a németek és főként a zsidók között találta meg. Ennek az idegengyűlöletnek az éle azonban nem a magyar zsidóság, inkább a zsidó nagytőkések, hadiszállítók, sajtófejedelmek, általában a gazdagok ellen irányult, és hasonló szenvedéllyel ítélte el a nem zsidó arisztokráciát, tőkéseket, főpapokat és vezető államhivatalnokokat is.

Mindazonáltal Szabó Dezső regénye nem az idegengyűlölet mitikus összefoglalása, inkább egy „elsodort ország", egy végső veszélybe került nemzet vergődésének és reményeinek nagyszabású eposza, amely súlyos történelmi tapasztalatokkal és fenyegetésekkel vet számot, ugyanakkor az újjászületés reményét lobogtatva keresi a jövőt. *Az elsodort falu* a magyar történelem egy válságos pontján kémleli a nemzeti fennmaradás lehetőségét, a múlttal történő kritikus számvetésre szólít, a cselekvő történelmi helytállást, az erők összegyűjtését sürgeti, s ennek érdekében az alkotóművész, egyáltalán az értelmiség feladatát a közösségi elkötelezettségben és szolgálatban jelöli meg. Összegző módon vet számot korának magyar világával, az eposzok teljességigényével mutatja be ezt az elkárhozott világot, és a mítoszok feltétlen biztonságtudatával akarja megjelölni a követendő ideálokat. „Elsodort eposz" volna, amelyet kikezdtek a vele és róla folytatott viták, és magába temetett a múlt? Gondolatainak egy része ma is eleven, a sebek, amelyekre rámutatott, többnyire a jelenben is vérzenek, legjobb értékei, úgy hiszem, állják az idő próbáját, maga a regény mindenképpen egy gyászos és pusztító korszak monumentuma. Németh László szavait szeretném idézni végezetül: „*Az elsodort falu* Szabó Dezső egész életét kimondó, legjelentékenyebb műve, a magyar irodalomtörténetből ki nem fakítható remek."

SZALAY FERENC RAJZA

KÓSA FERENC

Szalay Ferenc igaz képei

Tisztelt jelenlévők! Hölgyeim és uraim! Barátaim!

Mostanában nagy a forgalom a damaszkuszi úton. Recseg-ropog a társadalom gépezete, szemlátomást kinőttük történelmi kényszerzubbonyunkat. Néha már alig győzzük kapkodni a fejünket, olyan viharos gyorsasággal változnak a politikai és művészeti izmusok. S ahogy ilyenkor lenni szokott — a változó világban változnak az emberek is. Fordulnak a sorsok, forgolódnak a lelkek, nyikorognak a csigolyák, megfordulnak sírjukban a halottak is. A hatalom bigott hívői manapság a hitetlenségüket bizonygatják, a véres kezű diktátorkák drótkefével dörzsölgetik az áruló vérnyomokat, a hamvában-holt rendszer urai és haszonélvezői már-már eszelős tekintettel néznek farkasszemet a közelgő megmérettetéssel. Különösen látványos a tegnapi kegyencek színeváltozása: a buzgómócsing fenéknyalók ma gátlástalan nyelvelők, a pöffeszkedők pipiskednek, a pökhendiek paposkodnak, a kitenyésztett, sima modorú tévésztárokból egycsapásra véres szájú hordószónokok lettek, a behúzott farkú apparátcsikók a reformretorikában való jártasságukat fitogtatják, a hivatásos mellébeszélők az őszinteség örökös bajnokaiként illegetik magukat, a pártállampapa dédelgetett ölebei megugatják kenyéradó gazdájukat... Hovatovább már a hajdani hóhérok is áldozatokként próbálnak tetszelegni a damaszkuszi úton.

Komolyra fordítva a szót: van okunk aggodalomra! Számomra legalábbis nem kétséges, hogy ebbe a szemfényvesztő damaszkuszi forgatagba akár bele is vakulhat az ország népe. Márpedig nemzetünk megmaradását a vakság demokráciája éppúgy veszélyeztetheti, mint az elvakult diktatúra. Pusztítanak minket vagy pusztítjuk önmagunkat — a végeredmény ugyanaz. Sorsdöntő kérdés, vannak-e, maradtak-e honfitársaink, akik nem váltogatják az arcukat, nem dőlnek be a kaméleonkomédia látszatainak, hanem látnak és amit láttak, azt láttatják is velünk.

Adyval szólva: állnak-e még „őrzők a strázsán"...?

Azt gondolom, igen.

Szalay Ferenc például ilyen ember. Azon kevesek és kiválasztottak közül való, kiknek látására és látomásaira nyugodtan rábízhatjuk magunkat. Régóta ismerem őt és tanúsíthatom, nincs mit megtagadnia, nincs semmi keresnivalója abban a bizonyos damaszkuszi forgatagban. Ő másféle utakon jár,

A Műcsarnokban 1989. július 26-án elhangzott megnyitó szövege

maga választotta dűlőutakon valahol a Tisza balján, Mártély és Vásárhely között. Nem véletlenül vetette arra a sors. Emberi meggyőződése és művészi ars poeticája parancsolta őt strázsálni a mártélyi szélmalomhoz. Valamikor, réges-régen, élete egyik szent pillanatában megvilágosodott benne, hogy ebben az isten háta mögötti tanyavilágban szükség lehet rá. Úgy vélte — s jól vélte —, olyan emberek élnek arrafelé, akiknek kétkezi munkáján mindennapi kenyerünk megléte múlik, akik számára az anyaföldet megművelni éppoly szent kötelesség, mint elporladni benne; egyszóval szegény magyarok, kik a munkájukkal s ha kellett, az életük árán is megtartották ezt a hazát, ám velük a hálátlan haza sohasem törődött igazán. Szalay Ferenc nem csupán leintegetett hozzájuk, mint az ország urai és fennhéjázó művészei, hanem a szó legszorosabb értelmében melléjük és közéjük állt. Megérezte, hogy a mártélyi dűlőutak mentén sok a tenni-, a látnivaló. Azóta ott él, ott dolgozik. Jártában-keltében meg-megáll, belenéz egy-egy emberi arcba, fölfedezi a sors — a sorsunk — látható jeleit, aztán hazamegy és megfesti, amit látott.

Nem mást — *azt!*

S ha már itt ég a szó, akár a tűz, a nyelvem alatt, kimondom: az *igazat.* Nem tagadom, az a véleményem, hogy Szalay Ferenc képei *igazak.* A vájtfülű szakemberek, a pávatollú műkritikusok bizonyára megrökönyödnek az efféle mezítelen és szakszerűtlen meghatározás hallatán, hiszen mostanság, a századvég képzőművészetével kapcsolatosan nem illik emlegetni az igazság pőre fogalmát, számon kérni pedig szinte már sértésnek számít. S valóban, bármerre nézünk, széltében-hosszában, a pokoli propagandagépezetek azt akarják velünk elhitetni, hogy a *semmi* már rég fölfalta a *valamit:* minden további ellenállás kilátástalan. Kár, hogy ilyenné vált a világ, mert az igazság az olyasvalami, mint az oxigén — nehéz volna nélküle elképzelni az életünket. Azonkívül az igazság szép dolog is: Arisztotelész nem véletlenül hasonlítja az Esthajnalcsillaghoz... Kötöm tehát az ebet a karóhoz, nem tágítok ódivatú rögeszmémtől, mert akármilyenné vált is a világ, nem lehet mindegy, hogy valaki igazat beszél, igazat ír, igaz képeket alkot, igaz emberként él — vagy pedig éppen az ellenkezőjét cselekszi.

Számomra tehát örvendetes tény, hogy Szalay Ferenc művészete éppoly tisztességes és tettenérhető tevékenység, akár a körülötte élő szántóvetők munkája. A handabandázást átengedi a népszerű kóklereknek. Életművében nincsenek ákombákomok és hókuszpókuszok, munkáiban hiába is keresgélnénk az ilyen-olyan levedlett izmusokat. Öntörvényű alkotó, nem kapkod, nem liheg a múló divatok után. Saját világot épít, teremti és védelmezi képei szuverenitását. Nem engedi, hogy festészete primitív pártprogramok, hatalmi hóbortok martalékává, avagy élettelen geometriai agyalmányok felvonulási terepévé váljon. Ellenáll a piac kísértéseinek és a ragadozó ideológiáknak egyaránt. A szó legteljesebb értelmében természetelvű alkotó: miként a föld terem, a fa ágat hajt, az anya gyermeket szül — Szalay Ferenc, a festő fest. Végzi a dolgát. Amilyen magasrendű az ilyen tevékenység erkölcsileg, olyan esendő és kiszolgáltatott korunk mostoha társadalmi körülményei közt. Sőt még gyanús is. Különösen a damaszkuszi útról nézve akár provinciális anakronizmusnak is bélyegezhető. Tudjuk, hol élünk: az elmúlt évtizedekben hozzáedződhettünk az efféle vádak röpködéséhez. Elegendő volt, ha a művészeti élet fura ura valahol valamiféle emberi-erkölcsi ellenállást szimatolt és összevonta a szemöldökét — a fullajtárok máris csörtettek a bélyegzőikkel. Nyugtassuk meg a vakbuzgó szimatolókat és éceszgébereket: gyanakvásaiknak jelen

esetben is van némi létjogosultságuk, hiszen Szalay Ferenc nem alattvaló, hanem emberi ellenállásra kész szabad ember. Műhelyében merőben más történik, mint amiért a csökött hatalmasságok kegyeket osztogatnának. És merőben más ahhoz képest is, amit a kollégák jó része korszerűség és művészi szabadság ürügyén elkövet. Az ő szabadsága szigorított kísérlet, amely kizárólag népe szolgálatában valósulhat meg. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a nép, „az istenadta nép" egyelőre vár és hallgat, mit sem sejt ebből a kamikázeszolgálatból. Van elég baja. Történelmi terhei alól, félrevezetettsége balsejtelmeivel úgy tekint a művészet jeleire, mint valamiféle nagyon távoli, bolygóközi üzenetre. Elszokott már attól, hogy a művészetekből önmaga létére, valóságos gondjaira ismerhessen. Pontosabban az ország urai és manipulátorai leszoktatták erről, még mielőtt rászokhatott volna. Vagy úgy, hogy a fölismerést tilalmakba fullasztották, vagy úgy, hogy a kíváncsiskodókat szeméttel etették.

Immár sorsfordító időket élünk. Nemcsak az őrzők, hanem az ország jövője is múlhat azon, hogy a nép meg tudja-e különböztetni a talmit az igaztól, vagyis hogy mi, magyarok nem veszítettük-e el tájékozódó képességünket a különféle szellemi és politikai diktatúrák labirintusaiban? Kilátszik-e még a fejünk az évtizedek óta ránk ömlő hazugságáradatból? Képesek vagyunk-e még gondolkodni és ítélkezni a józan eszünk szerint? Működik-e még a normális életösztönünk?... Odafigyelünk-e egyáltalán az igazmondóinkra?... Megértjük-e, amit mondanak?... Megőrizzük-e a minket őrizőket?

Vagy beteljesül a költő jóslata és „elveszünk egy szálig"...?! Ezekre a kérdésekre sajnos nincsenek válaszaink. Talán majd az idő kiforogja a reményeinket. Addig is azonban az őrzőknek állniuk kell a strázsán, menniük a maguk választotta úton. Meg-megállhatnak, megpihenhetnek, földre roskadhatnak, de le nem térhetnek róla, mert sorsdöntő időkben az ilyesmi árulásnak minősül. Szalay Ferencet efféle veszély nem fenyegeti. Mártélytól Damaszkusz éppen olyan messze van, mint Makó Jeruzsálemtől. Ilyesformán joggal bizakodhatunk, hogy Szalay Ferenc barátunk a mártélyi szélmalom donkihótéja marad élete fogytáig. Így van rá szüksége az ottani népnek s a hazának.

Adjon neki az isten ehhez a hűséghez elegendő hitet, további elszántságot, vásznat és ecsetet sokunk kívánsága szerint és mindannyiunk örömére!

Kedves Barátaim!

Bocsássák meg, ha nem szóltam Szalay Ferenc itt látható képeiről. Nem vagyok a szavak embere, magam is képekben gondolkodom: Szalay Ferenc hallgatag látomásaihoz mérve esendőek a szavaim. A merő kísérlet is szemérmetlenségre vallana, hiszen ezek a képek éppen ott kezdődnek, ahol szavaink kifejezőereje véget ér.

De kérem, higgyék el nekem, miközben írtam ezt a szerény köszöntőt, Szalay Ferenc látomásai ott lüktettek bennem. Különösen a fejek, az arcok, az emberi tekintetek. Az én emlékezetembe ezek a portrék egy születendő mártélyi parasztbiblia profán prófétaábrázolásaiként vésődtek... Az egyik képen lavór fölé hajló öreg férfit látok, afféle Tisza menti Jeremiást, akiről sohasem tudhatom meg, mosdik-e, vagy inkább zokog?... A másikon egy hamuszürke arcú Jóbot, aki kissé régimódi Kossuth-köpenyben álldogál egy elárvult szekér mellett: mintha azon tűnődne, hogy az égen és földön kívül vajon maradt-e valami ebből a véges világból... Riadtan ránk tekint egy tiszta szemű, Mária-sugárzású asszonyi lény is nagykendőben, gumicsizmában, talán a téeszbe megy éppen normára dolgozni... És persze itt van ve-

lünk a vénséges, fakéregarcú, paraszt-Mózes is, amint lapátméretű, göcsör kezeivel próbálja összetartani gondjaitól repedni készülő koponyáját. N csak néz ránk ez a mártélyi Mózes, töpreng és ítélkezik talán, de nem áru el, hogy vajon elhagyni akar-e minket, vagy pedig itt marad velünk az idő végeztéig...

... Isten fiának nem láthatjuk az arcát. Csak az egymásra szögezett lábakból tudjuk, hogy ő is itt van — ha másként nem, hát pléhkrisztusként. Lábain már berozsdállt a vérfolt. Tiszteletére valaki valamikor csokrot helyezett a kereszt tövébe. Az elszáradt mezei virágok szinte zizeregnek a szélben. A kereszt mögött életet ígérő búzatenger hullámzik... A festő azt a címet adta ennek a képnek: „Eljő az aratás..."

Azon gondolkodom, hogy csakugyan eljő-e?

Mi, földi halandók ezt nem tudhatjuk. De milyen különös rejtély, hogy valamilyen titokzatos erő vetni akar bennünk még olyan időkben is, amikor tudván tudjuk, hogy nem érjük már meg az aratást.

Talán azért van ez így, mert embernek születtünk.

Szalay Ferenc képei biztatnak bennünket, hogy azok is maradjunk.

Szerkesztői asztal

Idén is megrendezték Szegeden a művelődéselméleti nyári egyetemet, amelynek előadásai, vitái elsősorban a tömegtájékoztatás kérdéseivel foglalkoztak. Július 22-én Tiszatáj-ankétra került sor. A hallgatókkal Vörös László, szerkesztőségünk elnöke, Annus József főszerkesztő és Olasz Sándor főszerkesztő-helyettes találkozott, s beszélt folyóiratunk jelenéről és jövőjéről.

*

Több régi olvasónk panaszkodik, hogy nehezen (vagy egyáltalán nem) jut hozzá lapunkhoz. A panaszok ugyancsak régiek, ugyanígy az okok is: a postai terjesztés csak lassan tud alkalmazkodni az új helyzethez, talán csak hónapok múlva jutunk így el a kívánt és szükséges példányszámig.

*

Sajnálatos hiba folytán előző számunk belső borítóján a főmunkatársak neve nem jelent meg. Ezúton kérünk elnézést Dobos Lászlótól, Grezsa Ferenctől, Tadeusz Nowaktól, Sütő Andrástól és Vekerdi Lászlótól.